

УДК 338.43.01

JEL Classification: Q1

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910006>

*П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН*

*Ю.Я. ЛУЗАН, доктор економічних наук, доцент,
член-кореспондент НААН*

Аграрна політика та чинники її реалізації

Мета статті - довести необхідність удосконалення державної аграрної політики в сучасних умовах, обґрунтувати системну залежність результативності функціонування аграрного сектору економіки та розвитку сільських територій від взаємопов'язаного застосування всіх її основних складових, зокрема державного регулювання розвитку ринкових земельних відносин.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, монографічні - для опрацювання фахових публікацій із зазначеної проблематики, логічний - для визначення соціально-економічних тенденцій, економіко-математичний, статистичний та порівняльний - для аналітичних розрахунків, системного підходу з метою удосконалення регулювання ситуаційних змін.

Результати дослідження. Обґрунтовано, що державна аграрна політика на сучасному етапі розвитку має розбалансований характер, вимагає відповідного системного оновлення. Доведено необхідність забезпечення взаємопов'язаного та комплексного застосування всіх механізмів державного регулювання суспільно-економічних відносин в умовах динамічних змін розвитку аграрної економіки та стану сільських територій. Встановлено, що держава повинна з урахуванням науково обґрунтованих пропозицій, як одну з важливих складових аграрної політики, запроваджувати ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в інтересах суспільства, селян і сільських громад.

Елементи наукової новизни. Дістали подальшого розвитку визначення шляхів удосконалення державної аграрної політики, в тому числі окреслено основні засади ринкового регулювання земельних відносин.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані при опрацюванні проектів законодавчих актів з удосконалення державної аграрної політики та регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення; регулювання інших соціально-економічних процесів в аграрному секторі економіки; в навчальному процесі; поглибленні наукових досліджень. Табл.: 6. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: державна аграрна політика; аграрний сектор; ринкові земельні відносини; інституції; принципи системного підходу.

Саблук Петро Трохимович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, академік-секретар Відділення аграрної економіки і продовольства Національної академії аграрних наук України (м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: economuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Лузан Юрій Якович - доктор економічних наук, доцент, член-кореспондент НААН, радник Президії Національної академії аграрних наук України (м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Постановка проблеми. Великими недоліками сучасної вітчизняної аграрної політики є: розбалансованість та відсутність послідовності й комплексності; часта зміна тактики і стратегії; відсутність передумов для створення сприятливих, рівних умов для успішного розвитку всіх учасників аграрного ринку; незадовільна урегульованість аграрного ринку для утвердження вільної конкуренції; відсутність узгодженості цілеспрямованих стимулів, обмежень і заборон у питаннях

формування аграрного устрою та системоутворюючої моделі взаємопов'язаного розвитку аграрного сектору економіки і сільських територій тощо.

У ринковій економіці основним компонентом аграрної політики виступає організація ринкового обігу земель. Багаторічний мораторій на відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення практично унеможливив використання земельного ресурсу як важливого економічного фактора конкурентного розвитку аграрної економіки. Незадовільна урегульованість орендних земельних відносин, у тому числі відсутність за-

стосування політики жорстких обмежень в обсягах оренди земель, стали базою для прогресування монополізму й формування переважно сировинної експорто-орієнтованої аграрної економіки, блокування розвитку обслуговуючої кооперації, дрібного сільськогосподарського підприємництва та призвели до зниження уваги щодо розвитку внутрішнього продовольчого ринку.

Суттєве погіршення податкової складової, практично повне згортання пільгового кредитування, значне зменшення обсягів державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, «гра» в кооперацію та інші чинники, які на початковому етапі мали вирішальне значення в успішності аграрного реформування, поряд із штучним блокуванням продовження земельної реформи порушили принципи системності та комплексності аграрної політики.

Останніми роками неузгодженість і нестабільність дії зазначених та інших інституційних складових аграрної політики стали основною причиною значного ослаблення синергії ефективного розвитку аграрного сектору економіки, посилення протиріч у системі економічних інтересів як між учасниками аграрного ринку, так і з державою, загрозливого стану у тваринництві та в деяких інших продуктових підкомплексах. Такі тенденції не дозволяють організувати раціональне забезпечення населення продуктами харчування, призводять до втрати робочих місць, деградації сільського населення України та вимирання українських сіл.

Незадовільна ситуація із формуванням інституціональних засад державної аграрної політики в сучасних умовах, зокрема невідповідність в організації ринкових земельних відносин, вимагає поглиблення теоретичних і прикладних досліджень з метою обґрунтування заходів держави створення сприятливих умов розвитку аграрного сектору та сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним є внесок у дослідження проблем формування державної аграрної політики, зокрема важливої її складової - регулювання ринкових земельних відносин, таких відомих вітчизняних учених-економістів, як: В.Г. Андрійчук, Я.М. Гадзало [1, 2], П.І. Гайдуцький [3], В.М. Жук [4, 5], М.Ф. Кропивко [8], Ю.О. Лупенко [10, 11], М.Й. Малік [12], В.Я. Месель-Веселяк [13], Л.Я. Новаковський [14], П.Т. Саблук

[16, 18], А.М. Третяк, М.М. Федоров [13, 21], О.В. Ходаківська [10, 11, 22], О.М. Шпичак [24], В.В. Юрчишин та ін. Ними було науково обґрунтовано необхідність системного формування державної аграрної політики, здійснено наукові оцінки та запропоновано механізми дії найважливіших її складових, проведено глибокі наукові дослідження щодо розвитку ринкових земельних відносин. Напрацювання вітчизняних вчених та використання кращого світового досвіду дали можливість сформувати парадигму ринкового реформування аграрного сектору економіки, довести важливість комплексного інституціонального забезпечення його конкурентного розвитку.

Проте протягом останніх років суттєво змінилася макроекономічна ситуація. Масштабність багатьох неврегульованих процесів розвитку аграрного сектору і сільських територій принципово змінюють не тільки характер соціально-економічних та екологічних проблем, а й одночасно спричиняють появу цілого ряду нових специфічних, у тому числі загрозливих тенденцій. Така ситуація потребує відповідного оновлення державної аграрної політики.

Мета статті - довести необхідність удосконалення державної аграрної політики в сучасних умовах, обґрунтувати системну залежність результативності функціонування аграрного сектору економіки та розвитку сільських територій від взаємопов'язаного застосування всіх її основних складових, зокрема державного регулювання розвитку ринкових земельних відносин.

Виклад основних результатів дослідження. Сьогодні Україна здійснює відповідні заходи, щоб відповідати принципам міжнародної інтеграції. Про це свідчать членство України в ООН, зокрема в її сільськогосподарській організації ФАО, вступ до Світової організації торгівлі (СОТ), Угода про євросоціацію та участь держави в інших численних міжнародних організаціях, де аграрним питанням надається важливе значення.

Одним із визначальних принципів такої міжнародної інтеграції є дотримання відповідних критеріїв та ідентичності сталого розвитку окремих сфер діяльності й держави в цілому.

Вирішення питань сталого розвитку передбачає використання комплексних засад та системності з урахуванням вирішення всього блоку економічних, соціальних і еко-

логічних проблем. Тобто такі підходи передбачають максимальну керованість соціально-економічними й екологічними процесами, формальними та неформальними інституціями з урахуванням національних інтересів.

Ще класики вказували, що без комплексного визначення основних засад з вирішення загальних питань не можна розраховувати на успіхи в окремих напрямках суспільно-економічного розвитку. Особливо такий принцип стосується аграрного сектору економіки, розвиток якого тісно пов'язаний з елементами зовнішнього середовища, широким використанням природних ресурсів, зокрема землі, яка виступає основним засобом виробництва продукції сільського господарства.

Якщо розглядати ідентичність побудови державної політики України до міжнародних принципів, то вона вимагає врахування принципів сільського розвитку, які були визначені ФАО ООН, політики СОТ щодо підтримки із державних бюджетів країнами-членами організації за так званими «зеленими» і «жовтими» скриньками фінансування сільського розвитку та Єдиної Європейської аграрної політики, що передбачають взаємопов'язане та комплексне регулювання розвитку як аграрної економіки, так і сільських територій. Такі підходи вимагають системних змін в організації державного управління аграрною сферою, бюджетної, податкової, цінової, митно-тарифної та кредитної політики, інших відповідних заходів із вирішення економічних, соціальних і екологічних проблем на сільських територіях тощо.

Реалії перед початком активних трансформацій аграрного сектору економіки, що найактивніше розпочалися з 2000 р. на виконання вимог Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» вказували на наявність цілого ряду проблем. Їх вирішення вимагало додаткової розробки теоретико-методичних засад з метою прийняття низки важливих законодавчих актів, спрямованих на формування цілісної аграрної політики. У тому числі це передбачало побудову нового економічного механізму, наповненого взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими складовими, які при відповідній гармонізації мали забезпечити створення найбільш сприятливих умов для конкурентного розвитку агропромислового виробництва.

При науковому обґрунтуванні законодавчих пропозицій для центральних органів виконавчої влади у вчених-аграрників було усвідомлення, що вони повинні базуватися на довгострокових політичних, організаційних, економічних, соціальних і екологічних цілях, які мали глобальне значення для суспільства та створювали умови для успішної інтеграції України до світової продовольчої системи.

Сьогодні можна стверджувати, що наукові напрацювання дали можливість на початку ХХ ст. отримати стратегічні контури державної аграрної політики.

Вони знайшли закріплення в базових законодавчих актах. Це насамперед Закони України «Про державну аграрну політику на період до 2015 року», «Про державну підтримку сільського господарства» та «Земельний кодекс України». Також було прийнято ряд інших законодавчих актів, які відповідали визначеним основним засадам аграрної політики. Крім того, сільгоспвиробникам державою були списані переважно штучно створені податкові зобов'язаності та інші обов'язкові платежі, що дало можливість новоствореним суб'єктам ринкового типу розпочати діяльність, образно кажучи, з «чистого аркуша».

Важливою складовою економічного механізму господарювання стало прийняття зваженого оподаткування через впровадження фіксованого сільськогосподарського податку та спеціального режиму справляння ПДВ. Створена система оподаткування максимально враховувала особливості аграрного виробництва, зокрема повільний оборот капіталів, та відповідала принципам СОТ й інших міжнародних фінансових організацій, членом яких є Україна. Встановлення відповідних пом'якшень податкового навантаження для сільгоспвиробників також враховувало соціальну важливість галузі в продовольчому забезпеченні населення, вирішення ними цілого ряду інших соціальних проблем сільських жителів. Дуже важливо, що такі механізми забезпечували максимальну простоту податкових відносин.

Важливими аспектами зазначених механізмів пільгового оподаткування сільгоспвиробників також була майже повна мінімізація впливу бюрократичного апарату на порядок податкових відносин, оскільки режими функціонували в автоматичному режимі та тривалий час залишалися основним дже-

релом субсидування агропромислового виробництва.

Такі режими оподаткування сільгоспвиробників функціонували майже 18 років (тобто протягом усього періоду активного реформування аграрного сектору економіки) і, незважаючи на постійні намагання державних фіскальних органів щодо їх скасування, залишалися важливою складовою економічного механізму, виконуючи важливу стимулюючу функцію держави з регулювання аграрної економіки на складному етапі її розвитку.

Прийняті законодавчі акти також визначали порядок підтримки сільгоспвиробників за рахунок прямих видатків державного бюджету з метою забезпечення пільгового кредитування, організацію страхування сільськогосподарських ризиків, запровадження державного цінового регулювання на основні види продукції ринковими механізмами шляхом використання механізмів товарних та фінансових інтервенцій. Також запроваджувалися такі важливі державні програми, як фінансова підтримка розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, компенсація вартості будівництва тваринницьких ферм і комплексів, оптових продовольчих ринків, збудованих на селі соціально-побутових об'єктів, виконання цільових програм для підвищення родючості ґрунтів, розвиток селекції в рослинництві і тваринництві, підтримка ведення сільського господарства на радіаційно забруднених територіях, боротьба із шкідниками та хворобами рослин і тварин, організація біржової торгівлі, виставок і виставкових заходів, цільових програм підтримки розвитку садівництва, ягідництва, виноградарства та хмелярства, запровадження фінансового лізингу для придбання техніки і племінних тварин і ряд інших державних програм.

Такі преференції держави дали можливість до 2014 р. довести формування статутного капіталу Аграрного фонду до 5 млрд грн, значно активізувати кредитування та лізингові операції, отримати поштовх для розвитку кооперування та інших важливих складових аграрного розвитку.

За даними Мінагрополітики, лише спецрежими справляння ПДВ (акумулявання, дотування) забезпечували у 2006-2008 рр. (період найвищих обсягів прямих видатків із держбюджету для аграрного сектору) 65-75 % загальних обсягів державної фінансо-

вої підтримки. Важливим було те, що таку підтримку отримували всі без винятку сільгоспвиробники, що відповідало хоч якимось принципам справедливості.

Такі заходи держави сприяли формуванню економічного середовища для реформування власності, створенню суб'єктів підприємництва ринкового типу, дали можливість стабілізувати економічну ситуацію в аграрному секторі, забезпечити прибутковість та розширене відтворення виробництва, підвищити рівень гарантування продовольчої безпеки держави, активізувати зовнішньоекономічну діяльність.

Наявні й інші позитиви в цілому щодо розвитку аграрного сектору, окремих регіонів та, особливо, на прикладі багатьох підприємницьких структур і сільських громад.

Але на фоні негативних тенденцій, зокрема стосовно організації ринкових земельних відносин, викривлене формування аграрного устрою, «підкування» більшою мірою теоретично, ніж практично щодо підтримки розвитку дрібних виробників і кооперації, погіршення податкового й антимонопольного регулювання та, особливо, невідповідності передумов для поліпшення життєзабезпечення сільських жителів, занепад українських сіл і сільських територій позитивні тенденції втрачають свою вагомість і результативність.

Протягом останніх 7-8 років для вирішення зазначених та інших проблем в аграрному секторі та розвитку сільських територій не було прийнято жодного системного законодавчого акта.

Навпаки, внесені зміни до діючих законів із підтримки сільського господарства, з оподаткування, до Земельного, Бюджетного і Господарського кодексів та інших зумовили швидше деструктив та розбалансування недосконалої й недовершеної державної аграрної політики. Проте головне, що такі дії уже призводять до значного зниження ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств та ряду інших, у багатьох випадках до загрозливих тенденцій (табл. 1).

Більше того, чотири роки тому припинив свою дію Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», що призвело до втрати принципів послідовності, етапності та системності формування аграрного законодавства, як основних інституційних інструментів реалізації державної аграрної політики. Зокрема,

це не дало можливості досягти одного з основних завдань аграрних реформ - утвердження земельного ресурсу як аграрного капіталу, формування ефективного землевласника-селянина, господаря на землі, створення середнього класу на селі, без чо-

го, як показує практика, зберегти українське село просто нереально. Тільки заможний селянин, потужне дрібне аграрне підприємство при підвищенні можливостей сільських громад спроможні вирішити це надзвичайне завдання для України.

1. Динаміка основних показників фінансово-економічної діяльності сільськогосподарських підприємств за 2015-2018 рр.

Показник	Одиниця виміру	Рік				2018 р. +,- до 2015 р.
		2015	2016	2017	2018	
Чистий прибуток, усього	млрд грн	101,9	89,8	68,3	66,9	-35,0
Підприємства: які отримали збиток (до всіх підприємств, %)	%	11,1	11,6	13,3	13,3	2,2
Усього отримано ними збитків	млрд грн	25,6	12,7	20,4	26,3	0,7
Рівень рентабельності всієї діяльності	%	30,4	25,6	16,5	13,5	-16,9
Рентабельність основних видів продукції сільського господарства:						
зернові і зернобобові	%	42,6	37,8	25,0	24,7	-17,9
соняшник	%	78,4	61,9	41,3	32,5	-45,9
цукрові буряки	%	27,7	24,6	12,4	11,4	-16,3
молоко	%	12,7	18,6	26,9	16,1	3,4
м'ясо ВРХ	%	-16,9	23,2	3,4	17,7	-0,8
м'ясо свиней	%	12,6	-4,1	3,5	6,9	-5,7
м'ясо птиці	%	-5,4	3,4	7,0	5,7	11,1
яйця курячі	%	60,9	0,5	-9,0	5,4	-55,5
Обсяг податків, сплачених с.-г. підприємствами	млрд грн	12,1	27,9	43,5	44,6	32,5

Джерело: Сформована авторами за даними Державної служби статистики України та Державної фіскальної служби України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Поряд із штучно створеними проблемами з реформування земельних відносин сьогодні можна вказати наступні основні недоліки державної аграрної політики, які стримують конкурентний розвиток аграрного сектору економіки та вирішення проблем сільських територій:

- не розбудовано інституційну систему фінансово-кредитного забезпечення за прикладом розвинених країн. У тому числі: не створено жодного кооперативного банку; не сформовано систему земельно-іпотечного кредитування; відсутні гарантійні установи; не сформована система мікрокредитування дрібних сільськогосподарських виробників, включаючи особисті селянські господарства; залишається нерозвиненим ринок страхування сільськогосподарських ризиків тощо;

- не створено сприятливі умови для розбудови системи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Дослідження показують, що крім того функціонує багато так званих псевдо та надзвичайно мало «справжніх» або «класичних» кооперативів. Зага-

льна їх кількість майже у рази менша навіть по відношенню до кількості сільських населених пунктів. А без кооперування дрібних сільгоспвиробників на сьогодні нереально конкурувати із монопольними структурами на аграрному ринку, освоювати великі аграрні проекти, забезпечувати селянам ефективний самозахист земельних, економічних та інших інтересів;

- прийняття Господарського кодексу України розблокувало створення агрохолдингів та інших монопольних утворень, що раніше було заборонено державою та не допускається в більшості країн світу. Крім того, блокування розвитку обслуговуючої кооперації, відсутність передумов для розвитку дрібного агропідприємництва та масове поширення посередників на аграрному ринку з надання різних послуг виробникам, які не пов'язані з ними спільними економічними інтересами, створює шкідливу для суспільства систему аграрного устрою. За даними прес-служби асоціації «Українського аграрного бізнесу», сумарна капіталізація

14 великих аграрних компаній, які торгують цінними паперами на світових біржах, у жовтні поточного до відповідного періоду минулого року скоротилася на 22%, або на 674 млн дол. США (~17,0 млрд грн), що прямо вказує на зниження інвестиційної привабливості через загрозливі економічні тенденції в аграрному секторі України;

- зміни до Податкового кодексу України шляхом поетапної відміни спеціального режиму справляння ПДВ, введення додаткових видів податків, зміни порядку функціонування фіксованого сільськогосподарського податку суттєво збільшили податкове навантаження на сільгоспвиробників та ускладнили механізми податкового регулювання, що взагалі суперечить проголошеним принципам дерегуляції в державі;

- недотримання вимог законодавства в питаннях державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників за рахунок прямих видатків із державного бюджету та значне скорочення їх обсягів за визначеними програмами вносять дисбаланс у розвиток підгалузей аграрного сектору, що призвело до погіршення структури виробництва продуктів харчування. Особливо це стосується зменшення виробництва продуктів тваринного походження, що поряд з іншими причинами загалом призводить до погіршення забезпечення населення продуктами харчування. За даними статистики протягом 2014-2017 рр. по 7-ми із 10 продуктових груп відбулося зменшення річного споживання населенням продуктів харчування на 2-12 %, та зменшення загальної калорійності харчування на 7,9 % (табл. 2 і 3);

2. Динаміка споживання основних продуктів харчування за 2014-2018 рр. (кілограмів на одну особу в рік)

Вид продуктів харчування	Рік					2018 р. до 2014 р., %
	2014	2015	2016	2017	2018	
М'ясо і м'ясопродукти	54,1	50,9	51,4	51,7	52,8	97,6
Молоко та молочні продукти	222,8	209,9	209,5	200,0	197,7	88,7
Яйця (шт.)	310	280	267	273	275	88,7
Хлібні продукти	108,5	103,2	101,0	100,8	99,5	91,7
Картопля	141	137,5	139,8	143,4	139,4	98,9
Овочі та баштанні	163,2	160,8	163,7	159,7	163,9	100,4
Плоди, ягоди та виноград	52,3	50,9	49,7	52,8	57,8	110,5
Риба та рибні продукти	11,1	8,6	9,6	10,8	11,8	106,3
Цукор	36,3	35,7	33,3	30,4	29,8	82,1
Олія	13,1	12,3	11,7	11,7	11,9	90,8

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України за 2018 рік. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3. Динаміка рівня калорійності середньодобового споживання населенням України продуктів харчування (включаючи алкоголь і тонізуючі напої) за 2014-2018 рр., ккал на одну особу

Показник	Рік					2018 р. до 2014 р., %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Калорійність харчування, всього	2939	2799	2742	2707	2706	92,1
У т.ч. у складі продуктів рослинного походження	2090	2008	1952	1926	1919	91,8
У т.ч. у складі продуктів тваринного походження	849	791	790	781	787	92,7

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України за 2018 рік. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

- недостатня увага держави до кризової ситуації у тваринництві уже призвела до того, що із 40 333 сільськогосподарських підприємств тільки 6,5 % здійснюють виробництво продукції тваринництва, в тому числі виробництво молока - тільки 3,2 % (табл. 4). Продовжується катастрофічне скорочення поголів'я ВРХ, свиней та інших видів тварин

і птиці. Порівняльні показники щільності поголів'я на 100 га сільськогосподарських угідь за даними НДІ «Укراгропромпродуктивність» на жовтень 2019 р. становлять відповідно в ЄС - 28 та в Україні великої рогатої худоби - 50,43 і 8,04 голів, у тому числі молочних корів - 13,45 і 4,63 голів, свиней - 85,5 і 14,53 голів, що вказує на значні дис-

пропорції між галузями тваринництва і рослинництва в Україні. За даними статистики питома вага кормових культур у 2018 р. у загальних обсягах посівів скоротилася до катастрофічних 6,4%, тоді як світові та європейські показники наближаються до 50%.

Усе це вказує на формування нераціональної системи ведення сільського господарства, яка склалася за роки незалежності держави. Тільки ефективне державне регулювання спроможне зупинити ці та інші негативні процеси;

4. Сільськогосподарські підприємства, що здійснювали виробництво продукції тваринництва у 2018 р., од.

Показник	Кількість, од.	До загальної кількості підприємств, %
Усього сільгосппідприємств (що мають у користуванні землю)	40333	X
У т.ч., що здійснювали виробництво продукції тваринництва	2626	6,5
Із них: виробництво молока	1310	3,2
вирощування сільськогосподарських тварин	2476	6,1
яйця птиці	209	0,5

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України за 2018 рік. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

- неефективність антимонопольного регулювання розвитку аграрного сектору стало однією з основних причин не тільки прогресування монополій, а й згортання вільної конкуренції та формування сировинної експортоорієнтованої аграрної економіки із значними втратами доданої вартості. За даними статистики протягом 2010-2018 рр. у структурі експорту товарів групи 1-24 питома вага готових харчових продуктів зменшена на 9,7 %, жирів та олій - на 2,1 % (табл. 5). Можна стверджувати, що це

поряд із монопольними проявами та мотивацією виробників отримання «швидких» і «легких» прибутків є наслідком недосконалості державного митно-тарифного регулювання та відповідних стимулів і жорстких обмежень. Загрозливою проблемою залишається відсутність надійних запобіжників із недопущення тіньової економіки, розблокування розвитку біржової торгівлі як інструменту об'єктивного визначення цін в аграрному секторі економіки України;

5. Зміни товарної структури експорту та імпорту сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів за 2010, 2014, 2018 роки (відсоток при обрахуванні отриманої виручки доходів у дол. США)

Назва товарів згідно з УКТЗЕД	Рік						2018 р. до 2014 р., %	
	2010		2014		2018		експорт	імпорт
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт		
Живі тварини, продукти тваринного походження	7,8	21,6	6,1	18,6	6,5	18,2	-1,3	-3,4
Продукти рослинного походження	40,0	27,1	52,4	33,5	53,1	30,2	13,1	3,1
Жири та олії тваринного і Рослинного походження	26,3	7,8	22,9	5,0	24,2	5,3	-2,1	-2,5
Готові харчові продукти	25,9	43,5	18,6	42,9	16,2	46,3	-9,7	2,8

Джерело: Сформована авторами за даними Державної служби статистики України за 2018 рік. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

За даними Інституту продовольчих ресурсів НААН, в Україні до 2017 р. із 2292 стандартів харчових продуктів лише 26,6% гармонізовано до відповідних європейських і міжнародних стандартів, що також ускладнює експорт і контроль якості продукції;

- не створено законодавчих передумов для розбудови завершеної системи громад-

ських організацій з урахуванням специфіки аграрного сектору, що унеможливорює запровадження принципів саморегулювання та забезпечення належного громадського контролю на аграрному ринку за прикладом країн ЄС та інших розвинених країн.

Такий перелік негативних тенденцій і невирішених проблем в аграрному секторі мо-

жна продовжити. Наявна ситуація, незважаючи на певні позитивні зрушення у збільшенні обсягів виробництва й експорту аграрної продукції, створює оманливу ілюзію аграрного розвитку, спотворює ринкові відносини, ускладнює продовольчу безпеку держави, призводить до втрати робочих місць, поширює бідність і деградацію сільського населення, занепад соціальної сфери села, погіршує екологію та навколишнє середовище.

Найбільшою проблемою аграрної політики залишається штучне стримування продовження земельної реформи, в тому числі зняття мораторію на ринковий обіг земель. Сьогодні на цьому наголошують усі небайдужі до долі України люди з громадянським розумінням наскільки від його вирішення залежить майбутнє українського села та нашої держави в цілому.

Земельна реформа - це системний процес, вона фокусує сукупність найважливіших соціальних, економічних, виробничих і екологічних відносин як в аграрній економіці, так і в питаннях розвитку сільських територій. Тому відірвано, без комплексного удосконалення державного регулювання з метою вирішення основних проблем в аграрній сфері на системних засадах державної аграрної політики, запровадження ринкового обігу земель може призвести до фатальних помилок, які виправити в майбутньому буде практично неможливо.

Сьогодні на розгляді у Верховній Раді України знаходиться до десяти проектів законодавчих актів з питань запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення. Це вказує на відсутність переважного бачення законодавцями розвитку земельної реформи. Разом із тим суспільство з нетерпінням чекає запровадження виважених і зрозумілих правил ринкового обігу земель, одночасно із розбудовою необхідної інституційної системи прозорого руху земельної власності в інтересах держави, села і сільських громад. Селяни загалом схвалюють ринок землі, проте остерігаються невизначеності яким буде цей ринок і захищеності їхніх інтересів.

Визнання землі специфічним товаром вимагає одночасного комплексного застосування механізмів не тільки купівлі-продажу земельних ділянок, а й капіталізації земель, забезпечення достовірності земельного кадастру, на основі проведення інвентаризації земель, розбудову системи земельно-іпотечного кредитування, удосконалення

земельних орендних відносин, у тому числі регулювання орендної плати, встановлення науково обгрунтованих жорстких обмежень на обсяги земельної власності та обсягів оренди, механізмів об'єктивного ціноутворення на земельні ділянки та оподаткування, викорінення зловживань, тінізації, рейдерства. Потребує удосконалення законодавства з охорони земель, відновлення природної родючості ґрунтів, розвитку меліорації, землевпорядкування, відновлення ґрунтозахисних систем, недопущення пошкоджень солончаками, протидія водній і вітровій ерозії, забезпечення раціональної збалансованості галузей тваринництва і землеробства тощо. Це основні чинники зростання вартості і ціни земельних ресурсів, або їх капіталізації. Затримка системного і комплексного урегулювання зазначених проблем провокуватиме подальший хаос в одній із визначальних складових аграрної політики.

Підтвердженням жахливого стану з обліком земель, за оцінками академіка НААН В.М. Жука, є значні обсяги необлікованих земельних паїв (≈ 500 тис. га) відумерлої спадщини ($\approx 1,5$ млн га), тіньового землекористування, або прихованої оренди паїв ($\approx 5-7$ млн га), тощо [5].

Дослідження вчених НААН [5] вказують, що тільки 1% сільських жителів мають зареєстрований малий або середній бізнес, 10% особистих селянських господарств - товарну спрямованість виробництва, решта 89% сільських домогосподарств працюють на присадибних ділянках з метою самозабезпечення продуктами харчування. Тому праця на землі напряду чи опосередковано була, є і буде виступати основним джерелом їхніх доходів. А створення додаткових робочих місць, розвиток дрібного підприємництва на селі повинно стати особливим завданням державної аграрної політики.

В іншому випадку запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення спричинить ризики для мільйонів громадян України, виробників, інвесторів та держави в цілому.

Тому бажано було б запровадити перехідний період (можливо на 5-10 років) для адаптування земельного законодавства, яке б на цьому етапі передбачало продаж земель тільки між існуючими власниками (селяни, держава, місцеві органи влади і самоврядування), а потім, після глибокого

аналізу, приймати рішення про доцільність продажу земель юридичним особам та іноземним громадянам. Тим більше, що чинне законодавство з орендних відносин дозволяє не змінювати сучасну організацію сільськогосподарського виробництва та функціонування як великих, так і малих за обсягами земель у користування сільгосппідприємств. Механізми оренди використання земель домінує в більшості країн ЄС, що не заважає їм отримувати значно вищі рівні урожайності сільськогосподарських культур, ніж в Україні.

Оприлюднені урядові законодавчі пропозиції та інші зареєстровані у Верховній Раді України проекти законів з ринкового обігу земель не повністю враховують комплексне вирішення зазначених та інших проблемних питань. В основному простежується концентрація уваги до організації тільки купівлі-продажу земель, а це, як видно, тільки один з елементів земельної реформи. У таких умовах селяни-власники земельних паїв, без запровадження відповідних фінансових механізмів, безальтернативно в односторонньому порядку залишатимуться лише продавцями земельних ділянок. Разом із тим пропозиції з концентрації земель у власності од-

ної особи близько 200 тис. га на території однієї області, або 35 % на території окремих територіальних громад є прихованим чи неусвідомленим наміром утвердження монополії в сільському господарстві.

Для прикладу. За даними статистики тільки порівняно з 2010 р. у 2018 р. концентрація земель шляхом отримання корпоративних прав на земельні ділянки в сільському господарстві уже призвела до того, що кількість дрібних підприємств за обсягами землекористування зменшилася на 5280 одиниць, а кількість штатних працівників скоротилася на 26 % і становить лише 476,2 тис. працівників (табл. 6). Це при тому, що у селах сьогодні проживають 13 млн осіб, у тому числі у віці 16-59 років 7,6 млн осіб, або понад 30% від усього населення держави. Тим паче, що такі трудомісткі види сільськогосподарської діяльності, як вирощування овочів, плодів і ягід, картоплі, винограду, баштанних культур та деяких інших, виробництво основних видів продукції тваринництва для потреб внутрішнього ринку за відсутності необхідної державної підтримки, як і раніше, будуть здійснювати переважно дрібні сільськогосподарські виробники, включаючи особисті селянські господарства.

6. Зміна градації землекористування сільськогосподарських підприємств у 2018 р. порівняно з 2013 р.

Градація підприємств, що мали с.-г. угіддя у користуванні	2013 р.			2018 р.			2018 р. +,- до 2013 р.		
	Кількість підприємств (одиниць)	Площа с.-г. угідь у користуванні (тис. га)	У т.ч. на одне підприємство (га)	Кількість підприємств (одиниць)	Площа с.-г. угідь у користуванні (тис. га)	У т.ч. на одне підприємство (га)	Кількість підприємств (одиниць)	Площа с.-г. угідь у користуванні (тис. га)	У т.ч. на одне підприємство (га)
До 500 га	37147	2832,1	76,2	32837	2711,0	82,6	-4310	-121,1	6,4
500-3000 га	7024	9246,2	1316,4	6214	8039,9	1293,8	-810	-1206,3	-22,6
3000-10000 га	1442	7732,9	5632,6	1102	5276,7	4788,3	-340	-2456,2	844,3
Понад 10000 га	-	-	-	180	3977,6	22097,8	180	3977,6	22097,8
Усього	45613	19811,2	434,3	40333	20005,2	496,0	-5280	194,0	61,7

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України за 2018 рік. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Одночасно нарощування великими виробниками валових зборів соняшнику, ріпаку, кукурудзи і деяких інших інтенсивних сільськогосподарських культур, що отримали значне поширення в Україні, відбувається в основному за рахунок зниження природної родючості ґрунтів, що матиме віддалені загрози для вітчизняного аграрного сектору.

Висновки. Стає очевидним, що державна аграрна політика на сучасному етапі вима-

гає суттєвої модернізації. Запровадження такої важливої складової державної аграрної політики, як обіг земель, сільськогосподарського призначення потребує комплексного урегулювання та узгодження дії більшості інших її складових. На думку багатьох науковців, основні засади державної аграрної політики з визначенням основних принципів, пріоритетів і шляхів розвитку, з урахуванням застосування нових механізмів

стимулювання, встановлення відповідних обмежень і заборон та інших необхідно задекларувати у відповідному рамковому законодавчому акті. Такий закон зобов'язуватиме політиків, законодавців, ор-

ганів виконавчої влади та суб'єктів господарювання діяти у визначений спосіб, систематизувати законодавчий процес щодо аграрної сфери, у тому числі й ринкове регулювання земельних відносин.

Список бібліографічних посилань

1. Гадзало Я. М. Проблеми завершення земельної реформи. *Вісник аграрної науки*. 2015. № 8. С. 5-10.
2. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 5-14.
3. Гайдучий П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми. Київ: Інформаційні системи, 2015. С. 448.
4. Жук В. М. Неформальні інститути селянства у моделюванні реформ та аграрної політики: теорія і практика. *Економіка АПК*. 2017. № 9. С. 5-17.
5. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України: наук. доп. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. С. 128 с.
6. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 3-4. С. 27.
7. Кириленко І. Г., Івченко В. Є., Дем'янчук В. В. Основні тенденції розвитку світового продовольчого ринку та виробництва продовольства в Україні. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 34-40.
8. Кропивко М. Ф. Аграрні перетворення в Україні на рубежі ХХ-ХХІ ст. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 125-128.
9. Лузан Ю. Я., Лузан О. Ю. Капіталізація аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2016. № 3. С. 21-29.
10. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Моделі обігу земель сільськогосподарського призначення: результати анкетних досліджень. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 5-15.
11. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: наук. доп. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 40 с.
12. Малік М. Й. Формування і розвиток кооперативних відносин в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 76-82.
13. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 5-24.
14. Новаковський Л. Я. Єдиний цивілізований шлях - прозорий, зрозумілий, регульований ринок землі. *Землевпорядний вісник*. 2012. № 1. С. 2-6. URL: <http://www.nbu.gov.ua>.
15. Розвиток аграрної сфери економіки в умовах децентралізації управління в Україні / Я. М. Гадзало, М. В. Гладій, П. Т. Саблук, Ю. Я. Лузан. Київ: Аграрна наука, 2018. 327 с.
16. Саблук П. Т. Агроекономічні трансформації в Україні: напрями та перспективи розвитку: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 378 с.
17. Саблук П. Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 10-17.
18. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні. *Економіка АПК*. 2011. № 5. С. 3-16.
19. Сичевський М. П. Харчова промисловість у системі продовольчої безпеки держави. Київ: Аграрна наука, 2017. 54 с.
20. Сільське господарство України за 2018 рік: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2019.
21. Федоров М. М. Земельні відносини. *Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери*. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2011. С. 138-153.
22. Ходаківська О. В. Земельні відносини у сільському господарстві: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Землевпорядний вісник*. 2015. № 7. С. 18-22.
23. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2009. 470 с.
24. Шпичак О. М., Боднар О. В. Проблеми власності та формування ринку землі сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2012. № 12. С. 3-9.

References

1. Hadzalo, Ya.M. (2015). Problemy zavershennia zemelnoi reform [Problems of completing land reform]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 8, pp. 5-10 [In Ukrainian].
2. Hadzalo, Ya.M. & Luzan, Yu.Ya. (2017). Zemelna reforma: problemy i perspektyvy rozvytku ahrarnoi ekonomiky [Land reform: problems and prospects of development of the agrarian economy]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 5-14 [In Ukrainian].
3. Haidutskyi, P.I. (2015). *Ahrarna reforma L.D. Kuchmy [Agricultural reform of L.D. Kuchma]*. Kyiv: Informatsiini systemy [In Ukrainian].
4. Zhuk, V.M. (2017). Neformalni instytuty selianstva u modeliuvanni reform ta ahrarnoi polityky: teoriia i praktyka [Informal peasant institutions in the modelling of reforms and agrarian policy: theory and practice]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 5-17 [In Ukrainian].
5. Zhuk, V.M. (2017). *Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v selozberihaiuchii modeli ahrarnoho ustroiu Ukrainy: naukova dopovid [Turnover of agricultural lands in the village-conservation model of the agrarian system of Ukraine: scientific report]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
6. Zemelnyi Kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 r. № 2768-III [Land Code of Ukraine dated 25.10.2001, No. 2768-III]. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 3-4, p. 27 [In Ukrainian].
7. Kyrylenko, I.H., Ivchenko, V.Ye., & Demyanchuk, V.V. (2019). Osnovni tendentsii rozvytku svitovoho prodovolchoho rynku ta vyrobnytstvo prodovolstva v Ukraini [Main trends of the world food market development and food production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 34-40 [In Ukrainian].
8. Kropyvko, M.F. (2015). Ahrarni peretvorennia v Ukraini na rubezhi KhKh-KhKhI st. [Agrarian transformations in Ukraine at the turn of the XX-XXI centuries]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 125-128 [In Ukrainian].
9. Luzan, Yu.Ya. & Luzan, O.Yu. (2016). Kapitalizatsiia ahrarnoho sektoru Ukrainy [Capitalization of the agrarian sector of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 1-29 [In Ukrainian].
10. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V. (2018). Modeli obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia: rezultaty anketnykh doslidzhen [Models of agricultural land circulation: results of questionnaires]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 5-15 [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V. (2016). *Naukovi zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia: naukova dopovid [Scientific bases of introduction of market circulation of agricultural lands: scientific report]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
12. Malik, M.Y. (2014). Formuvannia i rozvytok kooperatyvnykh vidnosyn v ahrarnii sferi [Formation and development of cooperative relations in the agricultural sphere]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 76-82 [In Ukrainian].
13. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2015). Teoretyko-metodolohichne i normatyvno-pravove zabezpechennia transformatsii ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy do rynkovykh umov hospodariuvannia, naukovyi suprovit ta efektyvnist zaprovadzhennia [Theoretical-methodological and normative-legal support of transformation of agrarian sector of economy of Ukraine to market conditions of economy, scientific support and efficiency of introduction]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-24 [In Ukrainian].
14. Novakovskiy, L.Ya. (2012). Yedyni tsyvilizovanyi shliakh - prozoriy, zrozumiliy, rehulovanyi rynek zemli [The only civilized way is a transparent, understandable, regulated land market]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 1, pp. 2-6. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua> [In Ukrainian].
15. Hadzalo, Ya.M., Hladii, M.V., Sabluk, P.T., & Luzan, Yu.Ya. (2018). *Rozvytok ahrarnoi sfery ekonomiky v umovakh detsentralizatsii upravlinnia v Ukraini [Development of agrarian sphere of economy under conditions of decentralization of management in Ukraine]*. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].

16. Sabluk, P.T. (2016). *Ahroekonomichni transformatsii v Ukraini: napriamy ta perspektyvy rozvytku: monohrafiia* [Agricultural transformations in Ukraine: directions and prospects for the development: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
17. Sabluk, P.T. (2015). Stan i napriamy rozvytku ahrarnoi reform [State and directions of development of the agrarian reform]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 10-17 [In Ukrainian].
18. Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2011). Osnovni napriamy udoskonalennia derzhavnoi ahrarnoi polityky v Ukraini [Main directions of improvement of the state agrarian policy in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 3-16 [In Ukrainian].
19. Sychevskiy, M.P. (2017). *Kharchova promyslovist u systemi prodovolchoi bezpeky derzhavy* [Food industry in the state food security system]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
20. Silske hospodarstvo Ukrainy za 2018 rik: stat. zbirnyk [Agriculture of Ukraine for 2018: statistical collection]. (2019). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
21. Fedorov, M.M. (2011). *Zemelni vidnosyny / Orhanizatsiino-ekonomichna modernizatsiia ahrarnoi sfery* [Land relations / Organizational and economic modernization of agrarian sphere]. (pp. 138-153). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
22. Khodakivska, O.V. (2015). Zemelni vidnosyny u silskomu hospodarstvi: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Land relations in agriculture: state, problems and prospects of development]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 7, pp. 18-22 [In Ukrainian].
23. Shpykuliak, O.H. (2009). *Instytuttsii ahrarnoho rynku: monohrafiia* [Institutions of the agrarian market: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
24. Shpychak, O.M. & Bodnar, O.V. (2012). Problemy vlasnosti ta formuvannia rynku zemli silskohospodarskoho pryznachennia [Problems of ownership and market formation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 3-9 [In Ukrainian].

Sabluk P.T., Luzan Yu.Ya. Agrarian policy and factors for its implementation

The purpose of the article is to prove the need to improve the state agricultural policy in modern conditions, to substantiate the systemic dependence of effectiveness of the agricultural sector functioning, and rural development in terms of the interrelated application of all its basic components, in particular, the state regulation of the development of market land relations.

Research methods. In the research process were used general and special methods of scientific cognition; in particular, monographic (for the processing of professional publications on the mentioned problems); logical (for the determination of socio-economic tendencies); economic-mathematical and statistical and comparative methods (for analytical calculations); systematic approach (for improving situational changes' regulation).

Research results. It has been substantiated that the state agrarian policy at the present stage of development is unbalanced and requires an appropriate systematic updating. There was proved the necessity for ensuring the interconnected and integrated application of all mechanisms of the state regulation of socio-economic relations in conditions of dynamic changes in the development of the agrarian economy and the state of rural territories. It was established that the state should, implement the market circulation of agricultural lands for the benefit of society, peasants and rural communities, taking into account scientifically substantiated proposals as one of the important components of the agrarian policy.

Elements of scientific novelty. Defining ways to improve the state agrarian policy, including basic principles of the market regulation of land relations, were further developed.

Practical significance. The research results can be used in the drafting of legislative acts on improvement of the state agricultural policy and regulation of the market circulation of agricultural lands, regulation of other socio-economic processes in the agricultural sector of the economy, as well as educational process and deepening scientific research. Tabl.: 6. Refs.: 24.

Keywords: state agrarian policy; agricultural sector; market land relations; institutions; principles of system approach.

Sabluk Petro Trokhymovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, academician-secretary of the department of agricultural economics and food, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka st., Kyiv)

E-mail: economuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Luzan Yurii Yakovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent), corresponding member of NAAS, counselor of the presidium, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka st., Kyiv)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Саблук П.Т., Лузан Ю.Я. Аграрная политика и факторы её реализации

Цель статьи - доказать необходимость совершенствования государственной аграрной политики в современных условиях, обосновать системную зависимость результативности функционирования аграрного сектора экономики и развития сельских территорий от взаимосвязанного применения всех ее основных составляющих, в частности государственного регулирования развития рыночных земельных отношений.

Методика исследования. Использованы общенаучные и специальные методы научного познания, монографические - для обработки тематических публикаций по данной проблематике, логический - для определения социально-экономических тенденций, экономико-математический, статистический и сравнительный - для аналитических расчетов, системного подхода с целью совершенствования регулирования ситуационных изменений.

Результаты исследования. Обосновано, что государственная аграрная политика на современном этапе развития имеет разбалансированный характер, требует соответствующего системного обновления. Доказана необходимость

обеспечения взаимосвязанного и комплексного применения всех механизмов государственного регулирования общественно-экономических отношений в условиях динамических изменений развития аграрной экономики и состояния сельских территорий. Установлено, что государство должно с учётом научно обоснованных предложений, как одну из важных составляющих аграрной политики, вводить рыночный оборот земель сельскохозяйственного назначения в интересах общества, крестьян и сельских общин.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие определение путей совершенствования государственной аграрной политики, в том числе обозначены основные принципы рыночного регулирования земельных отношений.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы при разработке проектов законодательных актов по совершенствованию государственной аграрной политики и регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения; регулирования других социально-экономических процессов в аграрном секторе экономики; в учебном процессе; углублении научных исследований. Табл.: 6. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: государственная аграрная политика; аграрный сектор; рыночные земельные отношения; институты; принципы системного подхода.

Саблук Пётр Трофимович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, академик-секретарь Отделения аграрной экономики и продовольствия Национальной академии аграрных наук Украины (г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: economuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Лузан Юрий Яковлевич - доктор экономических наук, доцент, член-корреспондент НААН, советник Президиума Национальной академии аграрных наук Украины (г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 04.10.2019 р.

Фахове рецензування: 09.10.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 6 – 17.

* * *

Новини АПК

Жнива-2019: В Україні зібрано 62 млн тонн зерна

Станом на 24 жовтня українські аграрії провели збирання зернових і зернобобових культур в Україні на площі 13,5 млн га, або 88% до прогнозу, та зібрали 62 млн тонн зерна при середній врожайності 45,0 ц/га. Зокрема, зібрано:

- кукурудзи - 21,9 млн тонн з площі 3,2 млн га, або 66% до прогнозу при врожайності 67,3 ц/га;
- гречки - 86 тис. тонн з площі 65 тис. га, або 95% до прогнозу при урожайності 13,3 ц/га;
- проса - 152 тис. тонн з 81 тис. га, або 90% до прогнозу при урожайності 18,7 ц/га.

Крім того, соняшнику обмолочено на площі 5,6 млн га, або 95%, та зібрано 13,5 млн тонн зерна при середній урожайності 24,3 ц/га. Сої обмолочено на площі 1,5 млн га, або 94% до прогнозу, та зібрано 3,4 млн га зерна при середній урожайності 23,2 ц/га. Цукрових буряків зібрано 6,5 млн тонн з площі 149 тис. га, або 68%, до прогнозу при середній урожайності 438 ц/га.

Щодо проведення осінньої посівної кампанії, то на цю дату посіяно 6,6 млн га площі озимими зерновими, або 91% до прогнозу, з них посіяно:

- озимої пшениці - 5,7 млн га, або 91% до прогнозу;
- жита - 117 тис. га, або 96% до прогнозу;
- озимого ячменю - 834 тис. га, або 91% до прогнозу.

Крім того, озимий ріпак при прогнозованій площі 1,1 млн га посіяно близько 1,1 млн га, або 99% до прогнозу.

Прес-офіс Інформаційно-аналітичного порталу АПК України

УДК 330.341.1:[334.72:631.11]:004

JEL Classification: E22; F21; F63; O13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910018>

В.С. ШЕБАНІН, доктор технічних наук, професор, академік НААН
Ю.А. КОРМИШКІН, доктор економічних наук

Форми інноваційної активізації аграрного підприємництва в умовах цифрової трансформації економіки

Мета статті - обґрунтувати особливості та доцільність використання основних форм інноваційної активізації аграрного підприємництва в умовах цифрової трансформації економіки для розроблення науково-методологічних положень щодо подальшого їх впровадження в практику.

Методика дослідження. Використано методи: діалектичний (пізнання процесів і явищ), монографічний (аналіз еволюції наукових здобутків українських й іноземних учених стосовно проблем цифрової трансформації економіки), емпіричний (щодо комплексної оцінки практики використання форм інноваційної активізації аграрного підприємництва), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Розглянуто основні форми активізації інноваційного розвитку аграрного підприємництва в умовах цифрової трансформації економіки. Визначено роль стартапів у забезпеченні інноваційного розвитку, проаналізовано джерела їх фінансування. Обґрунтовано роль біржових механізмів залучення інвестицій в інноваційні компанії, охарактеризовано напрями розвитку ринку ІТ-інновацій.

Елементи наукової новизни. Дістала подальшого розвитку теорія інновацій, яку доповнено положеннями в контексті особливостей аграрного сектору економіки та перспектив його цифрової трансформації. Обґрунтовано пропозиції щодо використання форм інноваційної активізації аграрного підприємництва в умовах цифрової трансформації економіки на основі детального дослідження практики їх використання.

Практична значущість. Обґрунтовані результати можуть бути використанні в процесі подальшого науково-методологічного забезпечення практики інноваційної активізації аграрного підприємництва з урахуванням зростаючої ролі суспільної цифровізації. Табл.: 2. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: інноваційний розвиток; цифрова економіка; венчурне інвестування; цифрові технології; ІТ-інновації; інвестування стартапів.

Шебанін В'ячеслав Сергійович - доктор технічних наук, професор, академік НААН, ректор Миколаївського національного аграрного університету (м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9)

E-mail: rector@mnau.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0391-396X>

Кормишкін Юрій Анатолійович - доктор економічних наук, професор кафедри публічного управління та адміністрування і міжнародної економіки, Миколаївський національний аграрний університет (м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9)

E-mail: kormyshkin@mnau.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1005-1229>

Постановка проблеми. У сучасному світі темпи економічного зростання та рівень суспільного розвитку детерміновані інноваційною діяльністю, яка виступає рушійною силою ефективного функціонування економічної системи і ґрунтується на створенні й експлуатації нових знань, на інноваційному характері капіталу та на підприємницькому підході. Технологічний прогрес змінює світ пришвидшеними темпами, нові інформацій-

но-комунікаційні технології стають сучасними інструментами прогресу.

Цифрові технології, що з'явилися та використовуються протягом останнього десятиліття, допомагають знайти джерела підвищення ефективності та можливості стрімкого конкурентного розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки. Водночас вони вимагають зміни існуючих моделей управління, переформатування комунікацій, технологій та організаційної структури підприємств на основі нових цін-

© В.С. Шебанін, Ю.А. Кормишкін, 2019

ностей, пріоритетів і орієнтирів, що ґрунтуються на партнерстві, клієнтоорієнтованості, інноваційності та синергії [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем і тенденцій розвитку цифрової трансформації бізнес-процесів є пріоритетними для таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: В. Апалькова [1], R. Asen, B. Blechschmidt [14], R. Bukh, R. Heeks [15], С. Коляденко [8], Г. Чмерука [13] та ін. Однак значно детальнішого дослідження потребують питання розвитку інноваційної активності аграрного підприємства в умовах цифрової трансформації економіки, що й зумовило вибір та підтверджує актуальність цієї теми.

Мета статті - обґрунтувати особливості та доцільність використання основних форм інноваційної активізації аграрного підприємства в умовах цифрової трансформації економіки для розроблення науково-методологічних положень щодо подальшого їх впровадження в практику.

Виклад основних результатів дослідження. Інноваційний розвиток аграрного сектору економіки неможливий без його цифрової трансформації. Сьогодні цифровізація є головним напрямом трансформації української економіки, першим кроком якого було схвалення Кабінетом Міністрів України Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018 - 2020 роки [11], реалізація

якої відіграє важливу роль у процесі розвитку національної інноваційної системи, її інфраструктури, особливо в напрямі цифровізації економіки і забезпечення її конкурентоспроможності у міжнародному просторі.

Завдання інноваційної діяльності в умовах цифрової трансформації економіки полягає у формалізованому описі та поданні у вигляді логічних схем бізнес-процесів, ідей та їх інтегрування у виробничу систему, для чого необхідний якісний науково-методичний інструментарій управління інноваційною діяльністю. Активізація інноваційної діяльності підприємницьких структур проявляється у цілому ряді сучасних форм її організації, а саме: 1) розвитку ринку програмного забезпечення корпоративного рівня, ІТ-інновацій та ІТ-послуг; 2) інвестуванні стартапів; 3) розвитку біржових механізмів залучення інвестицій в інноваційні процеси.

1. Розвиток ринку програмного забезпечення корпоративного рівня, ІТ-інновацій та ІТ-послуг. Так, над пошуком інновацій працюють селекціонери, біологи, технологи та інші професіонали, а також ІТ-спеціалісти, чий рішення за останні десятиліття докорінно змінили та продовжують змінювати діяльність багатьох компаній з різних сфер бізнесу. На сьогодні виокремлено 8 ключових напрямів ІТ-інновацій в аграрному секторі, які надають переваги інноваційно активним підприємцям (табл. 1).

1. Ключові напрями ІТ-інновацій, що використовуються в аграрному секторі

ІТ-інновація	Можливості та ефект від застосування
Картографія	1. Надається можливість в один клік переглянути повну інформацію про кожен ділянку залежно від потреб користувача. 2. Можна дізнатися площу ділянки, культуру, яка на ній вирощується, середні показники родючості чи ефективності, історію попередніх посівів, останню дату внесення добрив. 3. Здійснити аналіз ґрунтів, зробити супутникові знімки з NDVI, створити карти врожайності культур
Логістичні рішення	1. Помітна економія витрат пального, витрат часу. 2. Підвищення якості заготівлі продукції, зменшення ризику її псування, а, отже, й суттєве зменшення втрат аграрного підприємства. 3. З'являється можливість планувати збір та транспортування сільськогосподарської продукції з полів до елеваторів чи сховищ, беручи до уваги важливі етапи технологічних процесів аграрного підприємства
Моніторинг технопарку	1. На основі моніторингу активності техніки можна будувати графіки завантаженості техніки та планувати її безпечно використання. 2. Контроль за витратами палива, пересування кожної одиниці техніки. 3. Контроль за площею, що обробляється
Аналітика та планування	1. Можливість планування оптимального сусідства рослин, адекватних зоні сівозмін, планування можливості змішаних посадок, на основі ведення архіву посівів і зборів та застосування визначених правил оптимізації таких процесів. 2. Максимальне зменшення залежності від кліматичних умов. 3. Планування внесення добрив на основі аналізу стану полів. 4. Моніторинг наявності шкідників та планування внесення пестицидів

Спеціалізовані CRM та HRM системи	1. Спрощений процес управління взаємовідносинами з персоналом, клієнтами, партнерами. 2. Можливість в он-лайн режимі видавати інструкції працівникам та реагувати на їх запити. 3. Можливість відстежувати діяльність та ефективність роботи кожного працівника
Аналітика та прийняття раціональних рішень	1. Автоматичний прорахунок потреби в насінні, добривах та засобах захисту рослин. 2. Забезпечення функції ефективного управління бюджетом компанії
Моніторинг здоров'я та якості (використовують підприємства, які спеціалізуються на тваринництві)	1. Підтримання оптимального мікроклімату у приміщеннях із тваринами. 2. Відстеження динаміки здоров'я, приросту маси тіла та відповідності даних показників критеріям. 3. Автоматизація планування структури стада. 4. Автоматизоване формування раціону харчування 5. Збільшення продуктивності виробництва на 60%
Мобільність	1. Дозволяє відстежувати та здійснювати контроль транспортних засобів, водіїв, нагадувати, попереджати, супроводжувати та підтримувати. 2. Мобільні програми допомагають миттєво вносити дані в систему та ділитися ними з іншими працівниками

Джерело: Побудовано авторами.

Інноваційний потенціал можливостей суттєвого підвищення прибутковості ведення аграрного бізнесу на основі широкого застосування інформаційних технологій big data залишається ще маловідомим у середовищі аграрних суб'єктів, тоді як у багатьох країнах світу цей напрям останніми роками отримав значний розвиток.

Термін big data дослівно в перекладі з англійської означає великі обсяги інформації, великі масиви даних. Цей напрям набув значного поширення останніми роками з розвитком цифрових технологій і загалом відображає головну проблему людства - невпинне всепоглинальне зростання потоків різноманітної інформації в усіх сферах діяльності цивілізації.

Інформаційні технології аналізу і структурування big data нині зосереджені в найрізноманітніших сферах сільськогосподарського виробництва. Це і системи обслуговування обладнання для тваринницьких ферм, точного внесення добрив, засобів захисту рослин, сівки сільськогосподарських культур у рослинництві. Фактично ця сфера діяльності охоплює кожен із чотирьох етапів обробки великих масивів даних: фіксацію, збір, аналіз і розроблення варіантів можливих подальших дій. Усе це вимагає ефективної взаємодії різних систем - обладнаних GPS навігаторами і сенсорами технічних засобів, програмних засобів бухгалтерського обліку. Останній аспект особливо важливий. Адже, наприклад, без наявності чіткої системи обліку і планування господарської дія-

льності неможливо об'єктивно оцінити ефективність роботи агробізнесу та адаптувати стратегію економічної діяльності підприємства до швидких змін кон'юнктури ринкового середовища.

Нині big data розвиваються у поєднанні з іншим, не менш перспективним напрямом сучасних цифрових технологій - «Інтернетом речей». Безпосередньо в аграрному бізнесі сфера його застосування зосереджується на забезпеченні моніторингу сільськогосподарських угідь за допомогою відповідних цифрових датчиків, що здійснюють аналіз агрохімії ґрунту, повітря, води. Потім ці дані надходять у єдине сховище, де вони структуруються і готуються до аналітичної обробки. Саме за допомогою такого безперервного потоку даних отримується й аналізується об'єктивний стан розвитку виробництва в цілому та на окремому полі чи сівозміні в конкретний момент часу. Це дозволяє не просто відстежувати в режимі реального часу виробничий процес, а й вносити оперативне коригування, а також здійснювати його прогнозування з урахуванням внесених змін.

Технологічні цифрові платформи являють собою елементи інноваційної інфраструктури, призначення яких полягає в забезпеченні оперативної й ефективної комунікації, стимулюванні прямої взаємодії аграрних підприємств з іншими зацікавленими сторонами (науковими та освітніми установами, громадськими структурами, органами влади).

Так, у квітні 2017 р. Міністерством аграрної політики та продовольства України було

заявлено про необхідність створення глобальної платформи, яка стане єдиним галузевим майданчиком та зручним каналом комунікації для усіх, хто цікавиться аграрним сектором, хто працює або планує почати свою діяльність в агробізнесі. Така платформа надасть багато можливостей для оперативного обміну важливою інформацією й успішним досвідом. Паралельно із цим вже отримали розвиток й інші напрями формування інтелектуальних платформ для аграріїв, що працюють у сфері big data. Це, зокрема, такі продукти, як БАЙЕР БІЗНЕС ПЛЮС, AGRIANALYTICA та інші.

Цифровий ринок - це ринок, на якому операції купівлі-продажу товарів здійснюються з використанням комп'ютерних мереж і спеціалізованого програмного забезпечення. Функціонування такого майданчика забезпечується цифровою платформою, тобто комплексом програмних і технічних продуктів, набором правил роботи ринкової інфраструктури.

Так, для аграрного бізнесу доцільно створювати окрему платформу по кожному напрямку діяльності з введенням мережі субплатформ. Наприклад, у галузі рослинництва однією з субплатформ може стати виробництво зерна, а зернова субплатформа може бути розділена ще на кілька майданчиків - пшениця, ячмінь, кукурудза та ін. Учасниками субплатформ стають сільськогосподарські виробники, тобто продавці і покупці - підприємства переробної промисловості, тваринницькі господарства та інші зацікавлені особи.

Розвиток IT-індустрії в Україні значно випереджає середні темпи розвитку сегмента у світі, вважають дослідники. Галузь демонструвала стабільне зростання на 11-26% щороку. Загальне зростання IT-галузі в Україні - близько 20% на рік. Нині з'являються IT-компанії, які обирають аграрний сектор економіки основним профілем своєї діяль-

ності і концентруються саме на рішеннях для згаданого бізнесу, зокрема:

Bvblogic (Івано-Франківськ) має 10 років досвіду в розробці програмного забезпечення для агрохолдингів;

Agtech в Україні, створена за підтримки Міністерства аграрної політики та продовольства України, основними завданнями якої є: 1) формування та консолідований розвиток ринку Agtech в Україні; 2) створення платформи для обміну інформацією та взаємодії між IT та аграрним сектором; 3) інформування аграріїв про можливості існуючих та нових технологій для сільського господарства і результати їх взаємовигідного використання в інтегрованій структурі; 4) інформування IT-компаній про потреби аграрного сектору і специфіку впровадження інтегрованих технологічних рішень та їх елементів у аграрних підприємствах; 5) розробка та створення нових продуктів; 6) консультування та сервісна підтримка [10].

2. Інвестування стартапів. Однією із форм стимулювання інноваційного розвитку аграрного підприємництва в умовах цифрової економіки виступає інвестування стартапів, одним із ключових продуктів яких є новації. Стартапи використовують такі типи інновацій, як наукові відкриття, нові версії існуючих технологій, нові бізнес-моделі, що відкривають «цінність», яка раніше була прихована, пропонують товари та послуги на нових ринках або представляють їх новим клієнтам [16, 17].

У нашій країні налічується близько сотні AgriFood tech-стартапів, які знаходяться на різних стадіях розвитку. Агробізнес готовий до інновацій, а українські стартапи та технологічні компанії пропонують цікаві продукти і рішення, серед яких можна виділити: система CTRM, стартап Agrieye, стартап від Скок Агро, IoT-стартап BIOsens, Платформа від Forland (табл. 2).

2. Характеристика основних вітчизняних AgriFood tech-стартапів

Назва стартапу	Характеристика стартапу
Система CTRM	Розробник - компанія Грейнтрек. За допомогою цієї інновації можливо керувати бізнес-процесами зернотрейдерів. Система співпрацює з бухгалтерською програмою обліку. Наявна можливість в онлайні обробляти інформацію про контрагентів, платежі та документи, логістику, поставки
Стартап Agrieye	Це платформа для малих фермерських господарств, заснована на технологіях AI і big data. До системи надходять дані з дронів та супутників. Після аналізу отриманої інформації Agrieye дає рекомендації щодо кожної частини поля. Переваги системи - економія до 20% добрив, зменшення на 15% кількості використання хімічних сумішей, збільшення врожайності на 10%, ефективності полів - на 30%

Стартап від Скок Агро	Спеціальні датчики-твердоміри допомагають аграріям усунути ущільнення ґрунту. Компанія Скок Агро створює системи метеомоніторингу для самохідних обприскувачів, складає та встановлює модульні метеостанції
Платформа від Forland	Система дозволяє управляти аграрним підприємством у режимі он-лайн. На сільськогосподарській техніці встановлюються спеціальні датчики та обладнання, завдяки яким платформа аналізує стан угідь, технічні та погодні умови. Результат роботи дозволяє підприємству швидко зреагувати та прийняти рішення
IoT-стартап BIOsens	Компактна лабораторія допоможе фермеру самостійно провести експрес-діагностику рівня мікротоксинів у продуктах. За допомогою біосенсора та мобільного додатка система аналізує якість продукції за 15 хвилин

Джерело: Побудовано за даними [5].

Обсяги інвестицій в українські AgriFood tech-стартапи за 2018 р., за оцінками експертів, досягли близько 4 млн дол. США [5]. Проте варто зазначити, що понад 70% стартапів використовує особисті кошти для фінансування компанії. У середньому ця цифра перевищує показник європейських країн, де в стартапи інвестують бізнес-ангели, акселератори й венчурні фонди.

Кожен п'ятий стартап фінансується за рахунок власних доходів і прибутку. Банківськими кредитами скористалися одиниці стартапів. У Європі ця цифра хоч й невелика, але перевищує 6%. Основною причиною низького рівня кредитування виступає високий рівень ризику стартапів як для банківських установ (ризик неповернення вкладених коштів), так і для стартапера (високі кредитні ставки та необхідність надання ліквідної застави або поручительства).

На відміну від європейських компаній, де кожен п'ятий стартап отримує державне фінансування, українські стартапи до липня 2019 р. не мали такої можливості. Так, із липня 2019 р. офіційно запрацював Український національний фонд стартапів, який забезпечуватиме грантове фінансування компаній з інноваційним продуктом на ранній стадії розвитку. Статутний капітал Фонду сформований за рахунок державного бюджету і становить 390 млн грн.

Фонд знаходитиме стартапи, які планують працювати на міжнародному ринку. Перевага віддаватиметься стартапам, що займаються агропромисловою технікою, медициною та біотехнологіями, кібербезпекою, енергетикою, «інтернетом речей», штучним інтелектом, Big Data, блокчейн тощо. Розмір гранту для одного проекту може досягати 75 000 \$ (еквівалент у гривні - до 2 000 000) [7].

Координатори Українського фонду стартапів обіцяли запустити сайт для реєстрації з початком роботи Фонду, проте наразі такого сайту не спостерігається.

Незначним залишається фінансування стартапів від бізнес-ангелів (до 20%) та венчурних фондів (не більше 10%). З огляду на те, що українські венчурні фонди, на відміну від європейських фондів, не націлені на інвестиції в інноваційні проекти та високотехнологічні галузі економіки, а також практично відсутні акселеративні програми в аграрній сфері, такий відсоток інвестування дуже низький.

Із розвитком в Україні юридичної бази й економічних механізмів - наприклад, податкового стимулювання венчурних інвестицій у вітчизняне аграрне підприємництво - залучати початкові гроші від бізнес-ангелів і акселераторів буде здатен кожен другий стартап.

Незважаючи на те, що галузева наука, яка забезпечувала технологічний та інноваційний розвиток аграрної галузі України (мається на увазі розгалужена мережа науково-дослідних господарств НААН), майже повністю знищена, з тими галузевими науково-дослідними інститутами, що зберегли свій потенціал, співпрацюють стартапи [4]. Зокрема, для цього створено платформу «Агротехнополіс» Інститутом інноваційного провайдингу НААН.

Технологічна платформа «Агротехнополіс» утворена як формат державної інноваційної політики з підтримки діяльності учасників наукоємного аграрного ринку всіх форм власності, які займаються створенням, освоєнням наукоємних технологій, виробництвом і реалізацією інноваційної продукції (селекційних матеріалів, насіннєвих, племінних та інших генетичних і високотехнологічних ресурсів, технічних засобів їх використання), що забезпечують конкурентоспроможність аграрного виробництва і функціональність ринкової інфраструктури.

Місія технологічної платформи «Агротехнополіс» відповідає європейським нормам і пріоритетам рамкової програми «Горизонт 2020», а її утворення передбачає:

- забезпечення цивілізованих правил гри на наукоємному аграрному ринку у сфері створення і розповсюдження передових технологій та сприяння освоєнню виробництва і реалізації інноваційної продукції;

- сприяння встановленню паритетних відносин учасників наукоємного ринку (наукових установ і їх експериментальної бази, консалтингових установ, виробників наукоємної продукції, підприємств агробізнесу) у формі статутних і договірних формувань різних організаційно-правових форм, що забезпечують інноваційно-інвестиційну активність, захист інтересів, стимулювання галузевих і регіональних програм (проектів) пріоритетного інноваційного розвитку АПК.

Створення такої платформи слугує позитивним сигналом стосовно співпраці в рамках державно-приватного підприємництва щодо активізації інноваційного процесу в аграрній галузі, яка, безумовно, є ключовою в економіці України [12].

3. Роль біржових механізмів залучення інвестицій в інноваційні аграрні підприємства.

Основне призначення біржового продукту - сприяння залученню інвестицій, насамперед для невеликих і зростаючих компаній, що прагнуть реалізувати свій потенціал інноваційного розвитку. Досвід виходу українських корпорацій на міжнародні ринки капіталу почав формуватися ще наприкінці 90-х років минулого століття.

На сьогодні українські емітенти здійснюють розміщення цінних паперів на таких іноземних майданчиках (розташованих у міру зменшення привабливості): Варшавська фондова біржа (WSE), Лондонська фондова біржа (LSE), Deutsche Borse (основний майданчик - Франкфуртська фондова біржа (FSE), NYSE Euronext, NASDAQ OMX First North in Stockholm [9].

Для українських аграрних корпоративних підприємств за останні роки серед найпривабливіших є Лондонська та Варшавська фондові біржі, які змогли створити для іноземних емітентів сприятливі та зрозумілі умови залучення інвестицій. Проте за останні роки відзначається різкий спад зацікавленості інвесторів до аграрних активів в Україні.

Якщо виокремити проблеми, які стримують довгострокові іноземні інвестиції в акції українських емітентів, то поряд із загальними політичними та економічними проблемами України постає й негативне сприйняття

інвестиційного клімату, непередбачувані та часто алогічні регулятивні ініціативи, що відлякують іноземних інвесторів. Крім того, наявні проблеми з корпоративним управлінням. Якщо на зовнішньому ринку українські компанії демонструють майже необхідний рівень публічності та прозорості під тиском умов і механізмів біржового залучення капіталу, то внутрішні бізнеси цих компаній мало відрізняються від загального нетранспарентного середовища українського фондового ринку [3].

Тому для вирішення окреслених проблем необхідне налагодження функціонування відповідного ринку інновацій та інвестицій, що здійснюватиме відбір організацій, які можуть стати потенційними емітентами акцій та облігацій, та з цією метою реалізовуватиме:

- консультативну підтримку з підбору інвестиційних банків;

- проведення цільових заходів з підготовки аналітиків та інвесторів щодо участі у проектах;

- ранжування відібраних організацій відповідно до встановлених критеріїв і відбір для участі в проектах.

Висновки. Незважаючи на ряд суттєвих проблем, процес інноваційного розвитку аграрного підприємництва в умовах цифрової трансформації все ж відбувається, про що свідчить зростаюча кількість спеціалізованих компаній стосовно аграрних ІТ-технологій. Аграрні підприємства починають впроваджувати цифрові рішення з урахуванням специфіки власної діяльності. Інновації виступають локомотивом економічного розвитку, тому стосовно найбільш прийнятних форм активізації інноваційного розвитку аграрного підприємства в умовах цифрової економіки є: розвиток ринку програмного забезпечення корпоративного рівня, ІТ-інновацій та ІТ-послуг; інвестування стартапів, розвиток біржових механізмів залучення інвестицій в інноваційні процеси. На перспективу стає абсолютно очевидно необхідність масштабної кооперації й координації всіх учасників інноваційного процесу (аграрних підприємств, стартаперів, інвесторів, держави), що забезпечуватиме їм корисний ефект і відповідні конкурентні переваги. Саме на науково-методологічне забезпечення окреслених процесів і мають направлятися зусилля науковців в нерозривній співпраці з практикуючими суб'єктами аграрного сектору.

Список бібліографічних посилань

1. Апалькова В. В. Концепція розвитку цифрової економіки в Євросоюзі та перспективи України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій*. 2015. Вип. 4. С. 9-18.
2. Гудзь О. Є. Цифрова економіка: зміна цінностей та орієнтирів управління підприємствами. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 2 (24). С. 4-12.
3. Дегтярьова Н. В. Інноваційні біржові продукти залучення капіталу. *Фінанси, облік і аудит*. 2014. Вип. 2 (24). С. 34-50.
4. Думанська І. Ю. Стартап як платформа для фінансування інноваційного процесу в АПК. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. Вип. 2 (07). С. 122-128.
5. Інновації в агросекторі: 5 корисних стартапів. URL : <https://landlord.ua/news/tehnologii/innovatsiyi-v-agrosetori-5-korisnih-startapiv/>.
6. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуняк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.
7. Кабмін запустив Фонд підтримки стартапів. URL : https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/187653_kabmn-zapustiv-fond-pdtrimki-startapv.
8. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні та світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 6. С. 105-112.
9. Косова Т. Д., Ярошевська О. В. Біржові механізми залучення іноземного капіталу вітчизняними корпораціями. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 22. С. 9-12.
10. Офіційний сайт Асоціації Agtech в Україні. URL : <https://agtech.com.ua/>.
11. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p>.
12. Технологічна платформа «Агротехнополіс». URL : <http://www.iipnaan.com.ua/platforma-ahrotekhnopolis.html>.
13. Чмерук Г. Особливості формування бізнес-моделі підприємства. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2016. Вип. 12. С. 170-178.
14. Asen R., Blechschmidt B. Making Digital, Real and Rewarding. *Cognizanti*. 2016. Vol. 9. No 1. P. 2-13.
15. Bukh R., Heeks R. Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. *Global Development Institute working papers*. 2017. No. 68. P. 18-23.
16. Hwang V. The Startup Movement Is Not About Startups, Actually. *Forbes: Business and Financial Magazine*. 2014. January 3. URL : <https://www.forbes.com/sites/victorhwang/2014/01/03>.
17. Ries E. The lean startup : How today's entrepreneurs use continuous innovation to create radically successful businesses. New York, NY : Crown Business, 2011. 296 p.

References

1. Apalkova, V.V. (2015). Kontseptsiiia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Yevrosoiuzi ta perspektyvy Ukrainy [Concept of digital economy development in the EU and prospects for Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Menedzhment innovatsii*, 4, pp. 9-18 [In Ukrainian].
2. Hudz, O.Ye. (2018). Tsyfrova ekonomika: zmina tsinnosti ta orientyryv upravlinnia pidpriemstvamy [Digital economy: changing values and landmarks of enterprise management]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, 2 (24), pp. 4-12 [In Ukrainian].
3. Dehtiarova, N.V. (2014). Innovatsiini birzhovi produkty zaluchennia kapitalu [Innovative exchange products of raising capital]. *Finansy, oblik i audit*, 2 (24), pp. 34-50 [In Ukrainian].
4. Dumanska, I.Yu. (2018). Startap yak platforma dlia finansuvannia innovatsiinoho protsesu v APK [Start-up as a platform for financing the innovation process in agribusiness]. *Hroshi, finansy i kredyt*, 2 (07), pp. 122-128 [In Ukrainian].
5. Romanyshyn, O. (2018). Innovatsii v ahrosetori: 5 korysnykh startapiv [Innovation in the agricultural sector: 5 useful start-ups]. *Landlord*. Retrieved from: <https://landlord.ua/news/tehnologii/innovatsiyi-v-agrosetori-5-korisnih-startapiv> [In Ukrainian].
6. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., et al. (2014). *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy: monohrafiia [Innovative provision of agricultural development of Ukraine: problems and prospects: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
7. Kabmin zapustyv Fond pidtrymky startapiv [The Cabinet of Ministers launched the Start-up Support Fund]. (2019). *Ligazakon*. Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/187653_kabmn-zapustiv-fond-pdtrimki-startapv [In Ukrainian].
8. Koliadenko, S.V. (2016). Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini ta sviti [Digital economy: preconditions and stages for formation in Ukraine and worldwide]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 6, pp. 105-112 [In Ukrainian].
9. Kosova, T.D. & Yaroshevska, O.V. (2016). Birzhovi mekhanizmy zaluchennia inozemnoho kapitalu vitchyznianymy korporatsiiami [Exchange mechanisms of attracting foreign capital by domestic corporations]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 22, pp. 9-12 [In Ukrainian].
10. Ofitsiinyi vebсайт Asotsiatsii Agtech v Ukraini [Official website of Agtech Association in Ukraine]. Retrieved from: <https://agtech.com.ua> [In Ukrainian].
11. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii [On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the plan of measures for its implementation]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-r> [In Ukrainian].
12. Tekhnolohichna platforma "Ahrotekhnopolis" [Agro-technopolis Technology Platform]. Retrieved from: <http://www.iipnaan.com.ua/platforma-ahrotekhnopolis.html> [In Ukrainian].
13. Chmeruk, H. (2016). Osoblyvosti formuvannia biznes-modeli pidpriemstva [Features for formation of business model of enterprise]. *Ekonomichni nauky. Seriiia "Oblik i finansy"*, 12, pp. 170-178 [In Ukrainian].
14. Asen, R. & Blechschmidt, B. (2016). Making digital, real and rewarding. *Cognizanti*, Vol. 9, No. 1, pp. 2-13 [In English].
15. Bukh, R. & Heeks, R. (2017). Defining, conceptualising and measuring the digital economy. *Global Development Institute working papers*, 68, pp. 18-23 [In English].
16. Hwang, V. (2014). The start-up movement is not about startups, actually. *Forbes: Business and Financial Magazine*, January 3. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/victorhwang/2014/01/03> [In English].
17. Ries, E. (2011). *The lean startup: How today's entrepreneurs use continuous innovation to create radically successful businesses*. New York: Crown Business [In English].

Shebanin V.S., Kormyshkin Yu.A. Forms of innovative activization of agrarian entrepreneurship in terms of digital transformation of the economy

The purpose of the article is to substantiate peculiarities and expediency for using the main forms of innovative activization in agrarian entrepreneurship under conditions of digital transformation in the economy in order to develop scientific and methodological provisions for their further implementation in practice.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: the dialectical method of cognition of processes and phenomena; the monographic method (for analysis of the evolution of scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists on problems of digital transformation of the economy); the empirical method (for the complex evaluation of the practice of using forms for encouraging innovation in agrarian entrepreneurship); the abstract-logical method (for theorizing and formulation of conclusions).

Research results. The basic forms of activation of innovative development of agrarian entrepreneurship in terms of digital transformation in the economy were considered. Role of start-ups in the provision of innovative development was determined; sources of their financing were analysed. Role of stock exchange mechanisms for attracting investments in innovative companies was substantiated, and development directions for the IT-innovation market were characterised.

Elements of scientific novelty. The theory of innovation has been further developed, which has been supplemented by provisions in context of peculiarities of the agricultural sector in the economy and prospects for its digital transformation. Proposals on the use of forms of encouraging innovation in agrarian entrepreneurship under conditions of digital transformation in the economy were grounded on basis of detailed study of the practice of their use.

Practical significance. Substantiated results can be used in the process of further scientific and methodological support of practice encouraging innovation in agrarian entrepreneurship, taking into account the growing role of social digitization. Tabl.: 2. Refs.: 17.

Keywords: innovative development; digital economy; venture investment; digital technology; IT innovation; start-up investing.

Shebanin Vyacheslav Serhiiovych - doctor of technical sciences, professor, academician of NAAS, rector of Mykolayiv National Agrarian University (9, Heorhiia Honhadze st., Mykolaiv)

E-mail: rector@mnau.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0391-396X>

Kormyshkin Yurii Anatoliiovych - doctor of economic sciences, professor of the department of public management and administration and international economics, Mykolayiv National Agrarian University (9, Heorhiia Honhadze st., Mykolaiv)

E-mail: kormyshkin@mnau.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1005-1229>

Шебанін В.С., Кормишкін Ю.А. Форми інноваційної активізації аграрного підприємництва в умовах цифрової трансформації економіки

Цель статьи - обосновать особенности и целесообразность использования основных форм инновационной активизации аграрного предпринимательства в условиях цифровой трансформации экономики для разработки научно-методологических положений относительно дальнейшего их внедрения в практику.

Методика исследования. Используются методы: диалектический (для познания процессов и явлений), монографический (анализ эволюции научных достижений украинских и иностранных ученых касательно проблем цифровой трансформации экономики), эмпирический (относительно комплексной оценки практики использования форм инновационной активизации аграрного предпринимательства), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулировка выводов).

Результаты исследования. Рассмотрены основные формы активизации инновационного развития аграрного предпринимательства в условиях цифровой трансформации экономики. Определена роль стартапов в обеспечении инновационного развития, проанализированы источники их финансирования. Обоснована роль биржевых механизмов привлечения инвестиций в инновационные компании, охарактеризованы направления развития рынка ИТ-инноваций.

Элементы научной новизны. Получила дальнейшее развитие теория инноваций, которая дополнена положениями в контексте особенностей аграрного сектора экономики и перспектив его цифровой трансформации. Обоснованы предложения относительно использования форм инновационной активизации аграрного предпринимательства в условиях цифровой трансформации экономики на основе детального исследования практики их использования.

Практическая значимость. Обоснованные результаты могут быть использованы в процессе дальнейшего научно-методологического обеспечения практики инновационной активизации аграрного предпринимательства с учетом растущей роли общественной цифровизации. Табл.: 2. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: инновационное развитие; цифровая экономика; венчурное инвестирование; цифровые технологии; ИТ-инновации; инвестирования стартапов.

Шебанін Вячеслав Сергеевич - доктор технических наук, профессор, академик НААН, ректор Николаевского национального аграрного университета (г. Николаев, ул. Георгия Гонгадзе, 9)

E-mail: rector@mnau.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0391-396X>

Кормишкін Юрий Анатольевич - доктор экономических наук, профессор кафедры публичного управления и администрирования и международной экономики, Николаевский национальный аграрный университет (г. Николаев, ул. Георгия Гонгадзе, 9)

E-mail: kormyshkin@mnau.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1005-1229>

Стаття надійшла до редакції 10.10.2019 р.

Фахове рецензування: 12.10.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шебанін В. С., Кормишкін Ю. А. Форми інноваційної активізації аграрного підприємництва в умовах цифрової трансформації економіки. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 18 – 25.

УДК 631.3:502.1

JEL Classification: Q15

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910026>

Г.І. ШАРИЙ, доктор економічних наук
В.В. ТИМОШЕВСЬКИЙ, кандидат економічних наук
О.А. МАКСИМЕНКО

Охорона ґрунтів: екологічна рента як стимул органічного землеробства

Мета статті – висвітлити методологічний аспект присвоєння екологічної ренти виробникам органічної продукції, розглянути формування в Україні дієвої системи державного регулювання та охорони ґрунтів, закріпити існуючий досвід господарювання за технологіями органічного землеробства.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові методи дослідження – діалектичні методи пізнання процесів і явищ; монографічний (аналіз еволюції наукових здобутків українських та іноземних учених щодо проблем раціонального використання земель); емпіричний (щодо комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Розкрито сучасний стан негативних тенденцій щодо зміни якісних показників ґрунту, проаналізовано перспективи зменшення природної родючості ґрунту за існуючого стану використання земельних ресурсів та виявлено шляхи її підвищення при умові дотримання положень органічного землеробства.

Елементи наукової новизни. Визначено роль і значення органічного землеробства в сільському господарстві. Досліджено зарубіжний досвід управління органічним землеробством та визначено можливості запозичення. Встановлено місце екологічної ренти, як стимулу розвитку органічного землеробства. Екологічна рента – це різновид монопольної ренти, яка формується на оздоровлених землях, придатних для ведення органічного землеробства.

Практична значущість. Підтримання вмісту якісного гумусу в ґрунтах – найважливіше завдання землеробства, основа сталого ведення рільництва, головний фактор родючості ґрунтів, а для України в нинішніх геополітичних реаліях – головний актуалітет національної продовольчої безпеки країни. Органічне землеробство підтримується суспільством, економічні агенти попитом підтримують монопольно високі ціни на органічну, екологічно чисту продукцію і знищують монопольно високу екологічну ренту, яку споживає виробник, що оздоровив ґрунти за власний кошт. Разом із тим у країні органічне землеробство повинно підтримуватися державними стимулами: пільговим оподаткуванням, державними закупівлями, системою дотацій. Права власності на землю повинні бути визначені державою і формувати правила поведінки власника та землекористувача з обмеженнями в інтересах суспільства та прийдешніх поколінь. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: агроекологія; охорона ґрунтів; екологічна рента; органічне землеробство; інституціональна економіка; родючість ґрунту.

Шарий Григорій Іванович – доктор економічних наук, професор кафедри автомобільних доріг, геодезії, землеустрою та сільських будівель, Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка (м. Полтава, Першотравневий проспект, 24)

E-mail: shariy.grigoriy61@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5098-2661>

Тимошевський Владислав Вікторович – кандидат економічних наук, доцент кафедри автомобільних доріг, геодезії, землеустрою та сільських будівель, Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка (м. Полтава, Першотравневий проспект, 24)

E-mail: tymoshevskiy@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3606-7229>

Максименко Оксана Анатоліївна – викладач економічного відділення, Аграрно-економічний коледж Полтавської державної аграрної академії (м. Полтава, вул. Г. Сковороди, 18)

E-mail: kaschtschenkoo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3951-7923>

Постановка проблеми. За останні 27 років, через проведення заходів земельної

реформи в частині роздержавлення сільськогосподарських земель, паювання колективних господарств та радгоспів, надання земельних ділянок для ведення особистих селянських та фермерських господарств,

© Г.І. Шарий, В.В. Тимошевський,
О.А. Максименко, 2019

сільськогосподарські землі України за межами населених пунктів подрібнені більше ніж на 10 млн ділянок, порушено систему сівозмін, до використання шляхом розорювання залучено значну кількість деградованих та малопродуктивних земель.

Для отримання високої економічної родючості, діючи виключно в інтересах отримання прибутків, сільськогосподарські виробники доповнюють природну родючість штучною і рівень природної родючості під тиском штучної понижуюється.

Посилюються негативні тенденції зміни якісних показників стану сільськогосподарських земель, коли деградаційні процеси на Поліссі, в Степу і навіть у Лісостепу України охоплюють від 10 до 50% сільськогосподарських угідь.

Найбільшого негативного впливу зазнають особливо цінні орні землі, що залучені до інтенсивного використання. Розораність земель України становить 54%, сільськогосподарських угідь - 77%, тоді як чорноземів типових досягає 91,8%. Наростає ґрунтовтома, яка подекуди переходить у ґрунтотоксикоз, зростає щільність ґрунтів - за останні 30 років від 1 до 1,6 г/см³, відбувається мінералізація гумусу, підвищується кислотність ґрунтів. Так, за останнє століття в полтавських чорноземах втрачено майже половину гумусу, від 7-10% до 2,5-5% [12].

Недотримання сівозмін в умовах нестійкого зволоження знижує в посушливі роки запаси продуктивної вологи в шарі 0-100 см до 20-25 мм, наближаючись до порога мертвого запасу. Соняшник, соя і цукрові буряки зменшують запаси вологи порівняно з пшеницею в 2,5-3 рази. При цьому відновлення запасів продуктивної вологи після посіву соняшнику відбувається тільки на 5-6-й рік. Більшість областей України монокультурно орієнтовані й продовжують нарощувати площі просапних ґрунтовиснажливих і ґрунторуйнівних культур.

При збереженні темпів зниження вмісту гумусу на 0,1% за 10 років вміст гумусу на половині площ орних земель вже на 2050 р. в Україні досягне порога 2%, що являє собою критичне значення для природної родючості. Такі показники вимагатимуть консервації ріллі в природні кормові угіддя на 5-15 років і великих витрат із поновлення природної родючості шляхом біологічної рекультивації.

На виконання положень ст.41 Конституції України держава не включає регулятивні

механізми, санкції й стимули щодо охорони земель і ґрунтів. В Україні проводиться системна лібералізація земельного законодавства, а не дієві контрольні функції держави у сфері охорони ґрунтів.

Повинен знайти державну підтримку та інституціональне закріплення, як національна цінність України, позитивний досвід науково-виробничого приватного підприємства «Агроекологія» Полтавської області, керівник Герой України Семен Антоненко, в якому на 9 тисяч гектарів ріллі 40 років не використовують хімічні сполуки та мінеральні добрива. В господарстві освоєні сучасні методи розумного землеробства, завдяки чому забезпечено не тільки докорінне оздоровлення ґрунтів, а й підвищено вміст гумусу на 0,53-1,0% у ґрунтах, що використовує підприємство [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення розглядалися й аналізувалися у працях С.С. Антонця, В.М. Писаренка [6], С.Ю. Булигіна [2], Д.С. Добряка, Д.І. Бабмінди, О.П.Канаша, І.А. Розумного [4], Й.М. Дороша, А.М. Третьяка [10], О.М. Каштанова [3], Л.Я. Новаковського [5], Н.В. Беляєва, О.О. Прутської [8], А.Я. Сохничка [9], М.М.Федорова [11] та ін., а також в роботах закордонних вчених П. Блашка, Траструма, Д. Гікса [13], С. Трімбла, П. Кроссон [17], Г. Віллера [18], Дж.Кларка, П.Лоу [14], А.Говарда [15] та ін. Проте конкретні регуляторні норми щодо стимулювання розвитку органічного землеробства в Україні так і не сформовано. Також не визначено штрафні санкції та економічні стимули щодо власників і землекористувачів сільськогосподарських земель за погіршення природної родючості та допущення деградації й ерозії ґрунтового покриву [12].

Мета статті - висвітлити методологічний аспект присвоєння екологічної ренти виробникам органічної продукції, розглянути формування в Україні дієвої системи державного регулювання та охорони ґрунтів, закріпити існуючий досвід господарювання за технологіями органічного землеробства.

Методологія дослідження. Використано загальнонаукові методи дослідження - діалектичні методи пізнання процесів і явищ; монографічний метод (аналіз еволюції наукових здобутків українських й іноземних учених щодо проблем раціонального використання зе-

мель); емпіричний (щодо комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження), абстрактно-логічний метод (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Виклад основних результатів дослідження. Соціалізація земель - через паювання, як політичний хід влади 90-х років минулого століття, та намагання держави компенсувати низьку пенсію селян орендною платою за пай не тільки включила землі в економічний обіг, а й подрібнила цілісні масиви шляхом парцеляції полів. Власність на землю, на жаль, не виконує охоронних функцій, приватний інтерес споживання переважає і формує опортуністичну поведінку власника. Власники земельних часток (паїв) - у більшості пенсіонери, третина власників паїв проживає в містах і їх мало цікавлять питання стану ґрунту, родючості земель та екологічних проблем землекористування.

Різке зниження вмісту гумусу в ґрунтах відзначається за застосування високих доз мінеральних добрив, особливо азотних, коли активізуються мікроорганізми, що включають у метаболічні процеси органіку ґрунту, буквально «з'їдаючи» гумусові колоїди, «спалюючи» гумус, який накопичувався тисячами років. Сучасні аграрні підприємства в гонитві за економічними показниками прибутковості мінералізували гумус за останні 20 років майже на 0,2-0,5%, а в ґрунтах накопичилася величезна кількість хімічних речовин, післядія яких до кінця невідома [12].

Суспільство й держава повинні адекватно реагувати на геополітичні виклики та обмежувати й економічний опортунізм землекористувачів, а не ліберально віддавати все на відкуп ринку.

Сьогодні в Україні землекористувач, щоб розорати сінокіс чи пасовище, самостійно замовляє проект еколого-економічного впорядкування угідь, самостійно його затверджує, не погоджуючи в жодному органі держави, і споживає природну родючість, ігноруючи екологічні, органічні вимоги сталого землеробства.

Реальна економіка - це економіка трансакційних витрат, зон ризику, невизначеності, особливо у сфері земельних прав і земельних відносин в Україні. В земельних відносинах, як ніде, переважає опортуністична поведінка індивідів, як орендодавців, так і орендарів. І перші, й другі, діючи виключно на власний приватний інтерес знищують природну родючість, отримуючи максималь-

ну власну матеріальну економічну вигоду, ігноруючи інтереси суспільства, вимоги екологічної безпеки та сталого розвитку.

Учасникам земельних відносин притаманна в діях, вчинках та у відносинах обмежена раціональність, як факт обмеженості людського інтелекту. Адже знання індивідів завжди не повні, а їхня поведінка вказує на відсутність оптимальних рішень та логіки, особливо через інформаційний вакуум, в якому перебуває сучасний український селянин, фермер та керівник сільськогосподарського підприємства. При цьому сільськогосподарська освіта та наука відстають від потреб реального сектору економіки. Відсутність потягу до інформації та знань призводить до прийняття простих рішень, які вимагають мінімуму не тільки матеріальних, а й інтелектуальних зусиль. Розвинені країни світу намагаються за допомогою різних інститутів та інституціональної регуляторної політики зменшити зазначені негативи.

Реально діючі індивіди-учасники соціально-економічного пороцесу, в тому числі й при купівлі продуктів екологічно чистого сільськогосподарського виробництва за набагато вищими цінами, визначають необхідність виробництва органічних, екологічно чистих продуктів харчування. Це у свою чергу приводить до необхідності повернення агровиробництва до систем органічного землеробства, оздоровлення ґрунту та відмову від застосування штучних хімічних речовин у процесі виробництва.

Вперше поняття «органічне землеробство» (organic agriculture) було використано засновником сучасного наукового органічного сільського господарства В. Нортборном у 1940 р. у праці «Look to the Land» [16].

У 1991 р. Європейська Рада міністрів прийняла Сільськогосподарський регламент (ЄЕС) № 2092/91 про органічне землеробство і відповідне маркування сільськогосподарської продукції і продуктів харчування [8]. Уведення цих правил було частиною реформи Спільної сільськогосподарської політики ЄС (Common Agricultural Policy) і являє собою завершення попереднього процесу, в ході якого органічне сільське господарство отримало офіційне визнання. В Україні, як і в провідних країнах світу, накопичено певний досвід запровадження органічного землеробства.

У червні 2007 р. ЄС прийняв новий регламент про виробництво та маркування органіч-

ної продукції. У регламенті зроблено акцент на охорону навколишнього середовища, біорізноманіття та високі стандарти захисту тварин: органічне виробництво має поважати природні системи і цикли, максимально використовувати біологічні та ґрунтозахисні методи землеробства без використання генетично модифікованих організмів (ГМО) [6].

Провідні країни світу адаптували національні закони під міжнародні вимоги і сертифікували частину сільськогосподарських угідь як органічні. В Європі відомі чотири країни, де понад 10% сільськогосподарських земель знаходиться під органічним сільським господарством: Ліхтенштейн (29,8%), Австрія (15,9%), Швейцарія (11,1%) та Швеція (10,8%) [8]. У США створена єдина мережа сертифікаційних центрів (Certified Organic) і сертифікація вітчизняних і зарубіжних агентів із сертифікації, які повинні інспектувати об'єкти органічного землеробства. Важливою складовою діяльності таких центрів є проведення освітньої, роз'яснювальної роботи, популяризація органічного ведення сільського господарства, випуск брошур та журналів.

Наявний світовий досвід підводить до висновків, що для стимулювання розвитку органічного сільського господарства в Україні необхідне виконання двох основних умов. По-перше, розробка і затвердження законодавчої та відповідної нормативної бази, яка б регулювала галузь. По-друге, запровадження зрозумілих і прозорих фінансових механізмів стимулювання розвитку «органічного землеробства» [6].

Абсолютна рента залежить від продуктивності земель, які включені до обробітку в останню чергу. Проте включенню сільськогосподарських угідь до обробітку сприяє й екологічна рента, як різновид монопольної.

Потреба у світі в продуктах харчування тягне за собою ріст ціни на продукцію землеробства. А отже й залучає до обробітку все більше угідь і навіть не угідь, використовуючи найменші елементи не тільки природної, а формуючи землеробство виключно на штучній родючості. Яскравий приклад – країни Близького Сходу, виробництво у вертикальних фермах та багато іншого.

У Полтавській області за останні роки інтенсивно відбувається процес розконсервації вилучених у 90-ті роки минулого століття з активного обробітку орних земель і триває процес розорювання природних кормових

угідь, що значно погіршує навколишнє середовище, адже це – оздоровлені в екологічному плані, порівняно з ріллею (староорною) ділянки, які придатні для ведення органічного землеробства.

На них може формуватися різновид монопольної ренти – екологічна. Потрібно тільки по-землеробськи розумно розробити землевпорядні й агрономічні підходи щодо їх освоєння, провести культуртехнічні роботи, меліоративні заходи та освоїти агроекологічні органічні сівозміни, плодозміни та садоустрої, забезпечити земельний розвиток і, провівши стійкі земельні поліпшення, підвищивши природну родючість та охоронними заходами, забезпечити її охорону, збереження і примноження.

Економічним стимулом органічного землеробства виступають ринкові ціни на органічну продукцію сільського господарства, які в 2-3 рази вищі за середні ціни на продукти харчування в Україні, тобто формування монопольної екологічної ренти і споживання її сільськогосподарським виробником.

Як уже зазначалося, 40 років тому С. Антоненко обрав шлях органічного землеробства, провів нормативний аналіз в порівняльній інституціональній перспективі розвитку аграрного виробництва і суспільства в цілому, відмовившись від застосування будь-яких хімічних речовин у сільськогосподарському виробництві. Втративши близько 800 млн гривень (у сучасних цінах) доходів, оздоровив 9 тис. га орних земель, які належать селянам – власникам паїв та державі.

Проте на вказаних землях протягом останніх 10-15 років формується особлива монопольна рента – екологічна. Це різновид монопольної ренти, яка створюється на оздоровлених землях, придатних для ведення органічного землеробства. Адже унікально оздоровлений ґрунт продукує екологічне чисте органічне виробництво сільськогосподарської продукції, яка оцінюється на ринку за монопольно-високими цінами, удвічі-втричі вищими за традиційні аналоги на товарному ринку.

Держава залишається відповідно до вимог інституціональної економіки регулятором норм доступності до обмеженого ресурсу – чорнозему. Якщо вказана доступність і власність не обтяжена звичаями, моральними нормами поведінки – вона повинна обмежуватися державою. Як показує досвід, власники паїв, розриваючи договірні відносини з

НВП «Агроєкологія» і діючи з метою власної наживи передають паї у користування фермерам (у тіншовому форматі) та споживають відновлену природну родючість.

В Україні прийнято Закон «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», який визначає основні засади органічного виробництва, забезпечення збереження та розширеного відтворення ґрунтів [7]. Разом із тим ряд положень закону потребують вдосконалення та доопрацювання, зокрема, періоди становлення органічного рослинництва, які коливаються від 2 до 3 років. На землях НВП «Агроєкологія» знадобилося майже 25 років для отримання дійсно здорового ґрунту, що свідчить про повноцінне ведення органічного виробництва.

Удосконалення в законі потребують заходів з державної підтримки ведення органічного землеробства. Видається за потрібне відшкодування збитків у зв'язку зі встановленням обмежень щодо заборони внесення гербіцидів, пестицидів, засобів захисту та мінеральних добрив, стимуляторів росту і будь-яких інших неприродних речовин передбачити у вигляді спеціального оподаткування з акумуляцією ПДВ, запровадження пільгового земельного податку, встановивши поетапне введення стимулюючих виплат за поліпшення природних властивостей ґрунту в частині підвищення вмісту гумусу, розкислення ґрунту та за інші стійкі позитивні зміни.

Вважаємо за доцільне забезпечити фінансове стимулювання у розмірі 10% від нормативно-грошової оцінки земель на кожен екологічно чистий оздоровлений гектар сільськогосподарських угідь в органічному землеробстві - одноразово після проведення оздоровлення ґрунтів, та щорічно в розмірі 3% від нормативно-грошової оцінки земель [12].

В окремих регіонах України реалізуються природоохоронні концепції, серед яких основними виокремлюються збереження біорізноманітності, природозаповідання, розбудова екомереж та забезпечення екологічно сталого розвитку регіонів. Проте чинне екологічне законодавство не дає змоги докорінно виправити існуючу ситуацію [4].

В Україні формується система об'єктів природно-заповідного фонду та об'єктів підтримки стабільності природних і антропогенно-природних екосистем, у тому числі й національних природних та регіональних ландшафтних парків. Хоча при цьому поза

увагою залишається агроєкологічна проблематика й охорона та збереження ґрунтів.

Згідно з концепцією оптимізації природно-заповідної та регіональної екомережі Полтавської області в Шишацькому районі на початковій стадії роботи щодо проектування національного ландшафтного парку «Лісостеповий чорноземний», який повинен стати унікальним об'єктом такого типу, призначеним для збереження, охорони й раціонального використання біорізноманіття та природних ресурсів. У поєднанні з надбанням «Агроєкологія» (асоційованого члена Національної академії аграрних наук України), це формує цілісний агроєколандшафтний комплекс унікальної території. Все вищезазначене зупинилося на стадії погоджень із власниками земельних часток (паїв). У межах існуючого законодавства врегулювати і вирішити проблему неможливо.

Водночас на території балкової системи між селами Маначинівка, Покровське та Климове Шишацького району Полтавської області на площі 216,8 га у межах землекористування НВП «Агроєкологія» розпочалися роботи зі створення агроєколандшафтного парку, який розглядається як ключовий об'єкт та серцевина проектного національного ландшафтного парку «Лісостеповий чорноземний».

Створення національного та агроєколандшафтного парків має на меті оптимізувати ландшафтний комплекс, раціонально й ефективно використовувати земельні ресурси згідно з підходами органічного землеробства шляхом створення системи гідроакумулюючих об'єктів, системи захисних насаджень, отримання екологічно чистої сировини дикорослих та культурних рослин, забезпечення екологічного просвітництва. У перспективі парк «Лісостеповий чорноземний» та агроєколандшафтний парк повинні стати базисним еколого-просвітницьким центром міжнародного рівня. Функціонуванню центру сприятиме наявний у с. Покровське Екологічний центр «Агроєкологія», що забезпечує проведення практичних занять студентів та школярів, наукових досліджень, науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, круглих столів), розвитку екологічного туризму в регіоні.

Висновки. Підтримання вмісту якісного гумусу в ґрунтах - найважливіше завдання землеробства, це основа сталого ведення рільництва, головний фактор родючості

ґрунтів, а для України, в нинішніх геополітичних реаліях, головний актуалітет національної продовольчої безпеки країни.

Земельна частка (пай) належить не тільки селянинові, а й народу України, що вимагає більш конкретного виконання урядом норми ст.41 Конституції України, не допускаючи погіршення земельних ресурсів, із необхідністю введення санкцій до користувачів і власників у разі погіршення стану ґрунту сільськогосподарських угідь та навколишнього природного середовища.

Науково-виробнича діяльність Героя України Семена Антонця, виражена в сповідванні й реалізації на землях Полтавщини екологічно-чистого органічного аграрного виробництва, так за 40 років і не знайшла правового підкріплення, стимулювання та підтримки з боку держави.

Досвід НВПП «Агроєкологія» необхідно зберегти, прийнявши відповідні законодавчі норми, надавши оздоровленим землям осо-

бливий статус, особливу правооб'єктність, а правосуб'єктів обтяжити зобов'язальними нормами, зокрема:

- спільно-сумісного використання паїв у цілісних масивах без права виділення паю в натурі;

- заповідною заборонаю щодо внесення будь-яких штучних речовин, хімічних сполук на визначених землях.

Необхідно виписати інституціонально чіткі «правила гри» у сфері органічного землеробства, оскільки й донині в Україні вони не визначені.

Органічне землеробство повинно підтримуватися і державними стимулами: пільговим оподаткуванням, державними закупівлями, системою дотацій.

Права власності на землю мають бути визначені державою і формувати правила поведінки власника та землекористувача з обмеженнями в інтересах суспільства та прийдешніх поколінь.

Список бібліографічних посилань

1. Андрущенко В. М. Світовий досвід переходу від традиційного до органічного агровиробництва та можливості його застосування в Україні. URL : http://www.agrosvit.info/pdf/7_2015/12.pdf.
2. Булыгин С. Ю., Неаринг М.А. Формирование экологически сбалансированных агроландшафтов: проблема эрозии. Харьков : Еней, 1999. 272 с.
3. Каштанов А. Н. Почвозащитное земледелие на склонах / под. ред. А. Н. Каштанова. Москва : Колос, 1983. 527 с.
4. Класифікація сільськогосподарських земель, як наукова передумова їх екологічнобезпечного використання / Д. С. Добряк, О. П. Канаш, Д. І. Бабміндра, І. А. Розумний. Київ : Урожай, 2009. 464 с.
5. Новаковський Л. Я., Третяк А. М. Основні положення концепції розвитку земельної реформи в Україні. Київ : Ін-т землеустрою УААН, 2000. 96 с.
6. Органічне землеробство: з досвіду ПП «Агроєкологія» Шишацького району Полтавської області / С. С. Антонеч, А. С. Антонеч, В. М. Писаренко та ін. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 200 с.
7. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 № 2496-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60576.
8. Прутська О. О., Беляева Н. В. Світовий досвід стимулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Збірник наукових праць ВНАУ. 2012. Вип. 1(56). С. 212-218.
9. Сохнич А. Я. Проблеми використання і охорони ґрунтів в умовах ринкової економіки : монографія. Львів : НВФ «Українські технології», 2002. 252 с.
10. Розвиток земельних відносин та системи землекористування в Україні: теорія, методологія і практика : монографія / А. М. Третяк, Й. М. Дорош, О. С. Дорош, М. П. Стецюк ; за заг. ред. А. М. Третяка. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ. 2012. 250 с.
11. Федоров М. М., Ходаківська О. В., Корчинська С. Г. Розвиток органічного виробництва. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 146 с.
12. Шарий Г. І., Тимошевський В. В., Фесак С. А. Агроєкологічні перспективи - не забути надбане. Землевпорядний вісник. 2018. № 5. С. 25-29.

References

1. Andrushchenko, V.M. (2015). Svitoviy dosvid perekhodu vid tradytsiinoho do orhanichnoho ahrovirobnytstva ta mozhlyvosti yoho zastosuvannya v Ukraini [World experience of transition from traditional to organic agro-production and the possibility of its application in Ukraine]. *Agrosvit*, 7, pp. 55-61. Retrieved from: http://www.agrosvit.info/pdf/7_2015/12.pdf [In Ukrainian].
2. Bulygin, S.Ju. & Nearing, M.A. (1999). *Formirovanie jekologicheskij sbalansirovanyh agrolandshaftov: problema jerozii* [Formation of ecologically balanced agro-landscapes: problem of erosion]. Kharkiv: Enej [In Russian].
3. Kashtanov, A.N. (1983). *Pochvozashhitnoe zemledelie na sklonah* [Soil-protective agriculture on the slopes]. A.N. Kashtanov (Ed.). Moscow: Kolos [In Russian].
4. Dobriak, D.S., Kanash, O.P., Babmindra, D.I., & Rozumnyi, I.A. (2009). *Klasyfikatsiia silskohospodarskykh zemel, yak naukova peredumova yikh ekolohobezpechnoho vykorystannia* [Classification of agricultural lands as a scientific prerequisite for their environmentally friendly use]. Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].
5. Novakovskiy, L.Ya. & Tretiak, A.M. (2000). *Osnovni polozhennia kontseptsii rozvytku zemelnoi reformy v Ukraini* [The main provisions of a concept of development of land reform in Ukraine]. Kyiv: Ін-т землеустрою УААН [In Ukrainian].
6. Antonets, S.S., Antonets, A.S., Pysarenko, V.M., et al. (2010). *Orhanichne zemlerobstvo: z dosvidu PP Ahroekolohiia Shyshatskoho raionu Poltavskoi oblasti* [Organic farming: from the experience of PE Agroecology of Shishatsky district of Poltava region]. Poltava: RVV PDAА [In Ukrainian].
7. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do orhanichnoho vyrobnytstva, obihu ta markuvannya orhanichnoi produktsii: Zakon Ukrainy [On basic principles and requirements for organic production, circulation and labeling of organic products: Law of Ukraine]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60576 [In Ukrainian].
8. Prutska, O.O. & Bieliaieva, N.V. (2012). Svitoviy dosvid stymuliuвання vyrobnytstva orhanichnoi silskohospodarskoi produktsii [World experience of stimulating organic agricultural production]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU*, 1 (56), pp. 212-218 [In Ukrainian].

13. Blaschke P. M., Trustrum N. A., Hicks D. L. Impacts of mass movement erosion on land productivity: a review. URL : <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/030913330002400102>.
14. Clark J. and Lowe P. Cleaning up agriculture: environment, technology and social science. *Sociologia Ruralis* 32, 1992. P. 11-29.
15. Howard A. The Soil and Health. A Study of Organic Agriculture. The University Press of Kentucky, 2007.
16. Northbourn L. Look to the Land. Sophia Perenniset Universalis, 2003.
17. Trimble S. W., Crosson P. Soil erosion rates: myth and reality. URL : http://www.wou.edu/las/physci/taylor/g473/refs/trimble_crosson_2000.pdf.
18. Willer H. The world of organic agriculture 2012: Summary. In: The World of Organic Agriculture, Willer, H et Kilcher, L., éd. (Frick: FIBL et IFOAM): P. 26-32.
9. Sokhnych, A.Ya. (2002). *Problemy vykorystannia i okhrony gruntiv v umovakh rynkovoi ekonomiky: monohrafiia [Problems of soil use and protection in the market economy: monograph]*. Lviv: NVF "Ukrainski tekhnologii" [In Ukrainian].
10. Tretiak, A.M., Dorosh, Y.M., Dorosh, O.S., & Stetsiuk, M.P. (2012). *Rozvytok zemelnykh vidnosyn ta systemy zemlekorystuvannia v Ukraini: teoriia, metodolohiia i praktyka: monohrafiia [Development of land relations and land use systems in Ukraine: theory, methodology and practice: monograph]*. A.M. Tretiak (Ed.). Kyiv: ZAT "VIPOL" [In Ukrainian].
11. Fedorov, M.M., Khodakivska, O.V., & Korchynska, S.H. (2011). *Rozvytok orhanichnoho vyrobnytstva [Development of organic production]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
12. Sharyi, H.I., Tymoshevskiy, V.V., & Fesak, S.A. (2018). Ahroekolohichni perspektyvy - ne zahubyty nadbane [Agro-ecological prospects - do not lose what is needed]. *Zemlevporadnyi visnyk*, 5, pp. 25-29 [In Ukrainian].
13. Blaschke, P.M., Trustrum, N.A., & Hicks, D.L. (2000). Impacts of mass movement erosion on land productivity: a review. *SAGE Journals*. Retrieved from: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/030913330002400102> [In English].
14. Clark, J. & Lowe, P. (1992). Cleaning up agriculture: environment, technology and social science. *Sociologia Ruralis*, 32, pp. 11-29 [In English].
15. Howard, A. (2007). *The soil and health. A study of organic agriculture*. The University Press of Kentucky [In English].
16. Northbourn, L. (2003). *Look to the land*. Sophia Perenniset Universalis [In English].
17. Trimble, S.W. & Crosson, P. (2000). Soil erosion rates: myth and reality. *Science, New Series*, Vol. 289, No. 5477, pp. 248-250. Retrieved from: http://www.wou.edu/las/physci/taylor/g473/refs/trimble_crosson_2000.pdf [In English].
18. Willer, H. (2012). The world of organic agriculture 2012: Summary. (pp. 26-32). *The World of Organic Agriculture*. Frick: FIBL et IFOAM [In English].

Sharyi H.I., Tymoshevskiy V.V., Maksymenko O.A. Soil protection: environmental rents as an incentive for organic farming

The purpose of the article is to cover a methodological aspect of the allocation of environmental rents to producers of organic products from one hand, and to consider the formation in Ukraine of an effective system of state regulation and protection of soil, as well as to consolidate the existing management experience in the sphere of organic farming technologies from another hand.

Research methods. The following scientific methods were used in the research process: dialectical methods of knowledge of processes and phenomena; monographic method (for analysis of the evolution of scientific achievements of Ukrainian and foreign scholars on problems of rational land use); empirical method (for a complex assessment of current state of the research object); abstract and logical (for theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. As results of research were determined the current state of negative changes in qualitative soil parameters, prospects for reducing the natural soil fertility under the current state of land use and proposed ways for increase soil fertility under conditions of organic farming.

Elements of scientific novelty. It was concluded a role and importance of organic agriculture in the agriculture. Foreign experience of management of organic farming and adopting practices were investigated. Place of ecological rent as an incentive for the development of organic farming was established. Environmental rent is a kind of monopoly rent, which is formed on healed lands suitable for organic farming.

Practical significance. Maintenance of a content of high-quality humus in soils is the most important task of agriculture, it is a basis for sustainable cultivation, the main factor of soil fertility, and the main actuality of the national food security for Ukraine in current geopolitical realities. Organic farming is supported by the community, specifically economic agents support monopoly high prices for organic, environmentally friendly products, and destroy the monopoly high ecological rent consumed by a producer, who improved soil conditions at its own expense. Organic farming must be supported by state incentives, such as preferential taxation, public procurement, subsidies. Land ownership rights should be determined by the state and form rules of conduct of an owner and land user with restrictions in the interests of society and future generations. Refs.: 18.

Keywords: agro-ecology; soil protection; ecological rent; organic farming; institutional economy; soil fertility.

Sharyi Hryhorii Ivanovych - doctor of economic sciences, professor of the department of highways, geodesy, land management and rural buildings, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University (24, Pershotravnevyi av., Poltava)

E-mail: sharyi.grigoriy61@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5098-2661>

Tymoshevskiy Vladyslav Viktorovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of highways, geodesy, land management and rural buildings, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University (24, Pershotravnevyi av., Poltava)

E-mail: tymoshevskiy@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3606-7229>

Maksymenko Oksana Anatoliivna - lecturer of the economic department, Agro-Economic College of Poltava State Agrarian Academy, (18, H.Skovorody st., Poltava)

E-mail: kaschtschenkoo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3951-7923>

Шарый Г.И., Тимошевский В.В., Максименко О.А. Охрана почв: экологическая рента как стимул органического земледелия

Цель статьи - осветить методологический аспект присвоения экологической ренты производителям органической продукции, рассмотреть формирование в Украине действенной системы государственного регулирования и охраны почв, закрепит существующий опыт хозяйствования по технологиям органического земледелия.

Методика исследования. Используются общенаучные методы исследования - диалектические методы познания процессов и явлений; монографический (анализ эволюции научных достижений украинских и зарубежных ученых по проблемам рационального использования земель) эмпирический (по поводу комплексной оценки современного состояния объекта исследования), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирования выводов).

Результаты исследования. Раскрыто современное состояние негативных тенденций по изменению качественных показателей почвы, проанализированы перспективы уменьшения естественного плодородия почвы при существующем состоянии использования земельных ресурсов и выявлены пути его повышения при условии соблюдения положений органического земледелия.

Элементы научной новизны. Определены роль и значение органического земледелия в сельском хозяйстве. Исследован зарубежный опыт управления органическим земледелием и определены возможности заимствования. Установлено место экологической ренты, как стимула развития органического земледелия. Экологическая рента - это разновидность монополярной ренты, которая формируется на оздоровленных землях, пригодных для ведения органического земледелия.

Практическая значимость. Поддержание содержания качественного гумуса в почвах - важнейшая задача земледелия, основа устойчивого ведения земледелия, главный фактор плодородия почв, а для Украины, в нынешних геополитических реалиях - главный актуалитет национальной продовольственной безопасности страны. Органическое земледелие поддерживается обществом, экономические агенты спросом поддерживают монополярно высокие цены на органическую, экологически чистую продукцию и уничтожают монополярно высокую экологическую ренту, которую потребляет производитель, что оздоровил почвы за свой счёт. Вместе с тем в стране органическое земледелие должно поддерживаться государственными стимулами: льготным налогообложением, государственными закупками, системой дотаций. Права собственности на землю должны быть определены государством и формировать правила поведения собственника и землепользователя с ограничениями в интересах общества и будущих поколений. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: агроэкология; охрана почв; экологическая рента; органическое земледелие; институциональная экономика; плодородие почвы.

Шарый Григорий Иванович - доктор экономических наук, профессор кафедры автомобильных дорог, геодезии, землеустройства и сельских зданий, Полтавский национальный технический университет им. Ю. Кондратюка (г. Полтава, Первомайский проспект, 24)

E-mail: shariy.grigoriy61@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5098-2661>

Тимошевский Владислав Викторович - кандидат экономических наук, доцент кафедры автомобильных дорог, геодезии, землеустройства и сельских зданий, Полтавский национальный технический университет им. Ю. Кондратюка (г. Полтава, Первомайский проспект, 24)

E-mail: tymoshevskiy@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3606-7229>

Максименко Оксана Анатольевна - преподаватель экономического отделения, Аграрно-экономический колледж Полтавской государственной аграрной академии (г. Полтава, ул. Г. Сковороды, 18)

E-mail: kaschtschenkoo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3951-7923>

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019 р.

Фахове рецензування: 18.09.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шарый Г. И., Тимошевский В. В., Максименко О. А. Охрана грунтов: экологическая рента как стимул органического земледелия. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 26 — 33.

*

С.В. БЕРЕЗЮК, І.В. ЗУБАР, кандидати економічних наук

Сучасні економіко-екологічні аспекти застосування добрив у рослинництві

Мета статті - дослідити сучасні особливості сфери виробництва, постачання й застосування мінеральних та органічних добрив в Україні, визначити основні економіко-екологічні проблеми в цьому сегменті та запропонувати концептуальні напрями їх вирішення.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові методи дослідження: монографічний (для всебічного аналізу сфери виробництва, постачання й застосування добрив), порівняльного аналізу (порівняння рівня використання мінеральних добрив у сільському господарстві України та зарубіжних країн), розрахунковий (визначення вартості втрачених поживних речовин), статистичного порівняння і групування (визначення тенденцій удобрення сільськогосподарських угідь, чисельності поголів'я та балансу гумусу), а також абстрактно-логічний (узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Проаналізовано обсяги внесення мінеральних та органічних добрив у сільському господарстві України. Наведено статистичні дані чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин, котре прямо пропорційно впливає на обсяги отримання органічних добрив. Розглянуто ключові проблеми відтворення родючості ґрунтів, що детермінують наростаючий дефіцит основних елементів живлення. Оцінено відповідність обсягів внесення поживних речовин науково обґрунтованим нормам. Розраховано вартість втрачених поживних речовин за хронічного дефіциту поживних елементів та мінералізації гумусу. Консолідовано ключові проблеми сучасної системи використання добрив в рослинництві та запропоновано концептуальні напрями їх вирішення.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку концептуальні напрями вирішення економіко-екологічних проблем застосування мінеральних та органічних добрив у рослинництві.

Практична значущість. Результати можуть бути використані в процесі подальшого наукового вирішення проблем наростаючого дефіциту основних елементів живлення рослин, втрати запасів гумусу та їх монетизації при оцінці економічної ефективності сільського господарства України. Табл.: 5. Рис.: 2. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: вартість; екологічний збиток; ефективність; ґрунт; гумус; удобрення; мінеральні добрива; органічні добрива; раціональне землекористування; урожайність.

Березюк Сергій Володимирович - кандидат економічних наук, доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)
E-mail: sergejj.berezjuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0350-1998>

Зубар Іван Валерійович - кандидат економічних наук, асистент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)
E-mail: bayker112@i.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5112-421X>

Постановка проблеми. Розв'язання актуальних проблем у галузі сільськогосподарського виробництва потребує комплексного підходу з урахуванням вимог сталого розвитку та забезпечення раціонального землекористування. Пріоритетним завданням аграрної політики варто вважати забезпечення економіко-екологічної ефективності за умов збалансування системи використання добрив та розробки наукових рекомендації до оптимізації внесення поживних речовин згідно з Європейськими стандартами.

Провідними вітчизняними вченими активно обговорюються ключові проблеми сучасного ведення сільськогосподарського виробництва, серед яких: нераціональне

землекористування, необґрунтовано висока розораність сільськогосподарських угідь, недотримання вимог з контурно-меліоративної організації території та сівозмін, погіршення агрофізичних та агрохімічних властивостей ґрунтів та ін. Усе це сприяє зниженню потенційної врожайності та валових зборів сільськогосподарських культур. Науково обґрунтоване внесення органічних і мінеральних добрив виступає необхідною передумовою подальшого підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Тому актуальним завданням для наукових досліджень слугує аналіз сучасного стану внесення поживних речовин та обґрунтування концептуальних напрямів розв'язання економіко-екологічних проблем викорис-

© С.В. Березюк, І.В. Зубар, 2019

тання мінеральних та органічних добрив у рослинництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми з підвищення раціональності використання органічних та мінеральних добрив у своїх працях вивчали вітчизняні науковці, такі як: О. В. Ходаківська [15], С. Г. Корчинська [16], Г. М. Калетнік [2, 3], В. А. Мазур [4] та ін. Серед іноземних вчених проблематику застосування добрив у контексті економіко-екологічної ефективності сільськогосподарського виробництва розглядали Е. С. Reinert [14], W. Hanxi, X. Jianling, L. Xuejun [17].

Мета статті - дослідити сучасні особливості сфери виробництва, постачання й застосування мінеральних та органічних добрив в Україні, визначити основні економіко-екологічні проблеми в цьому сегменті та запропонувати концептуальні напрями їх вирішення.

Методологія дослідження. Використано загальнонаукові методи дослідження: монографічний (для всебічного аналізу сфери виробництва, постачання й застосування добрив), порівняльного аналізу (порівняння рівня використання мінеральних добрив у сільському господарстві України та країнах світу), розрахунковий (визначення вартості втрачених поживних речовин), статистичного порівняння і групування (визначення тенденцій удобрення сільськогосподарських угідь, чисельності поголів'я та балансу гумусу), а також абстрактно-логічний (узагальнення та формулювання висновків).

Виклад основних результатів дослідження. Загальновідомо, що вагомий внесок у розвиток вітчизняної економіки належить сільському господарству. Тому зростання вітчизняного ВВП прямо пов'язане з удосконаленням сучасних систем ведення землеробства, відтворення і підвищення родючості ґрунтів та раціонального використання біокліматичного потенціалу. Проблема відтворення родючості ґрунтів в Україні загострюється, оскільки спостерігається наростаючий дефіцит основних елементів живлення рослин, розвиток ерозійних процесів, підвищення кислотності ґрунтів, тобто прогресують процеси втрати ґрунтами запасів гумусу. На цій проблемі акцентує увагу і Г. М. Калетнік, наголошуючи, що «призупинення деградаційних процесів у ґрунтах України та підвищення їхньої ефективної родючості - найважливіше питання сучасності» [3]. Тенденції удобрення сільськогосподарських угідь в Україні мають негативний характер. Варто відзначити, що за 1990-2017 рр. площа сільськогосподарських угідь збільшилася на 2,4% і становила в 2017 р. 41,5 млн га. Попри це, обсяги внесення мінеральних добрив за вказаний період зменшилися на 54% у 2017 р. до 48,9 кг/га, тоді як у 1990 р. згаданий показник знаходився на рівні 105,1 кг/га. Найменше мінеральних добрив було внесено в 2000 р., що становило 6,7 кг/га та 11,2% удобреної площі. Тобто, звідси, площа сільськогосподарських угідь, на яких внесено мінеральні добрива, за досліджуваний період скоротилася майже удвічі (табл. 1).

1. Тенденції удобрення сільськогосподарських угідь в Україні

Показник	Рік							2017 р. до 1990 р., ±
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	
Площа сільськогосподарських угідь, млн га	40,2	41,8	41,8	41,8	41,6	41,5	41,5	1,3
Внесення мінеральних добрив (у фізичній масі), усього, тис. т	4414,2	529,9	281,9	560,5	1064,2	1415	2028	-2386,2
У т.ч. на 1 га с.-г. угідь, кг	105,1	12,7	6,7	13,4	25,6	34,1	48,9	-56,2
Частка удобреної площі, %	62,9	19,6	11,2	18,7	30,5	34,9	39,8	-23,1
Внесено органічних добрив - усього, млн т	260,7	81,2	28,9	13,8	9,9	9,6	9,2	-251,5
У т.ч. на 1 га с.-г. угідь, т	6,2	1,9	0,7	0,3	0,2	0,2	0,2	-6
Частка удобреної площі, %	13,1	4,5	1,7	1,2	1,0	1,0	1,2	-11,9

Джерело: Узагальнено авторами з використанням [7].

Одним із важливих заходів відтворення і підвищення родючості ґрунтів є внесення органічних добрив, завдяки яким у ґрунт надходить 35-40% поживних речовин. Для забезпечення бездефіцитного балансу гумусу

необхідно щороку вносити 340 млн т органічних добрив (зокрема на Поліссі - 16 т/га, у Лісостепу - 11 та Степу - 8 т/га), тоді як у 2017 р. внесено лише 9,2 млн т, тобто 2,7% від необхідного обсягу [15].

За Г. М. Калетніком, що вказує на проблему стосовно внесення органічних добрив, «внаслідок занепаду тваринництва в сільському господарстві відчутна гостра нестача органічних добрив, що призводить до інтенсивної дегуміфікації та погіршення агрофізичних властивостей ґрунтів» [3].

Частка сільськогосподарських угідь, удобрених органікою, в 2017 р. становила 1,2% проти 13,1% у 1990 р. Зменшення обсягів внесення органічних добрив із розрахунку на 1 га (на 96%) значною мірою зумовлено негативним темпом зміни поголів'я худоби в Україні. Зокрема, поголів'я свиней скоротилося від 19426,9 тис. голів у 1990 р. до 3303,6 тис. голів у 2018 р. та великої рогатої худоби від 24623,4 тис. голів до 1166,6 тис. голів відповідно.

Учені ННЦ «Інститут аграрної економіки» наголошують на ескалації проблем із втраченою поживних речовин азоту, фосфору, калію (NPK), котрі відповідно до результатів їхніх досліджень протягом останніх десяти

років перевищують 100 кг/га. При цьому зростають площі кислих, засолених та еродованих земель, що призводить до втрат близько 500 млн т ґрунту щорічно. Ерозійні процеси спричинили втрату понад 11 млн т гумусу, 0,5 млн т азоту, 0,4 млн т фосфору та 0,7 млн т калію. Щорічний приріст еродованих земель сягає 80-90 тис. га [16].

Згідно з дослідженнями вчених Вінницького національного аграрного університету [1, 4] середньозважений вміст гумусу у ґрунтах Вінницької області станом на 2016 р. (останній тур обстеження) становив 2,62 % і на даний час характеризується від'ємною динамікою внаслідок дегенеративних ґрунтових процесів. Учені оцінюють щорічні втрати гумусу на Поліссі - 1,42 т/га, у Лісостепу - 1,81, Степу - 0,92, а в цілому по Україні - 1,08 т гумусу на 1 га. Ключовою причиною зазначених проблем слід вважати недостатню кількість внесення добрив, котре зіставне з негативною динамікою середньозваженого вмісту гумусу (рис. 1).

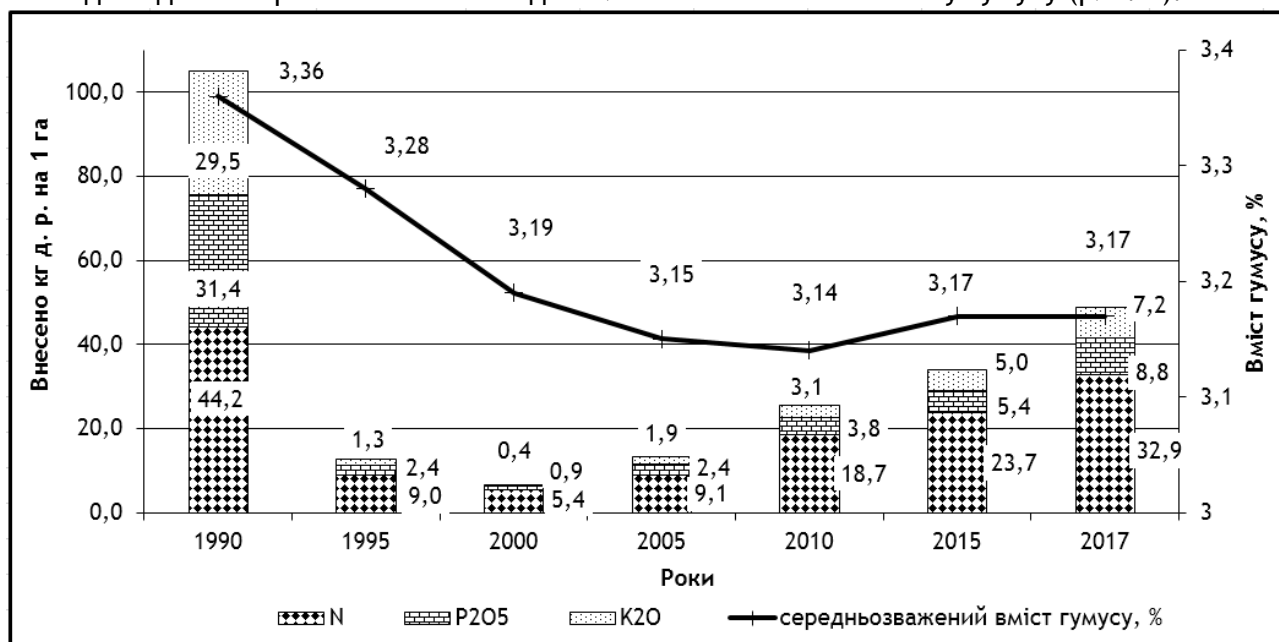

Рис. 1. Структура внесених мінеральних добрив та баланс гумусу в Україні за період 1990-2017 рр. кг д.р./га

Джерело: Узагальнено авторами з використанням [7, 8].

Аналізуючи структуру внесених мінеральних добрив із розрахунку на 1 га ріллі, варто відзначити, що вона в динаміці суттєво відрізняється та не відповідає науково обґрунтованому співвідношенню внесення NPK (1,0:0,8:0,7) [4]. Зокрема, в 1990 р. при обсягах внесення мінеральних добрив на 1 га ріллі 105,1 кг д.р., питома вага NPK становила: N - 44,2%, P₂O₅ - 31,4%, K₂O - 29,5% (1:0,7:0,6), тобто майже в раціональному

співвідношенні. Однак, згідно з проведеними розрахунками, у 2017 р. структура NPK була суттєво розбалансована й становила: N - 32,9%, P₂O₅ - 8,8%, K₂O - 7,2% (1:0,2:0,2) [7, 8]. На основі наведених даних можна впевнено стверджувати, що обсяги внесених мінеральних добрив не відповідають потребам інтенсивного землеробства та не забезпечують повноцінної потреби рослин в елементах живлення. Таке співвідношення

внесених добрив негативно впливає на родючість ґрунту, оскільки рослини отримують дефіцитні елементи живлення внаслідок мінералізації гумусу, баланс якого відповідно за аналізований період скоротився від 3,36 у 1990 р. до 3,17 у 2017 р. Переважаюче та необґрунтоване внесення азотних добрив (аміачної селітри) призводить до закислення ґрунтів і так званої нітратної проблеми, тобто надмірного накопичення нітратів у вирощеній продукції.

За даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН [11], фактичний рівень внесення мінеральних добрив в Україні значно нижчий (49 кг д. р.) порівняно з розвиненими країнами світу. Зокрема, у Нідерландах обсяги внесених мінеральних добрив у 5,2 раза більші, що в середньому з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь становить 258 кг мінеральних добрив у перерахунку на діючу речовину, тоді як у Великобританії - 247 кг, Ізраїлі - 240, Німеччині - 202, Білорусії - 194, Польщі - 176, Франції - 169, Чехії - 153, США - 137, Італії - 129, Угорщині - 118, Туреччині - 107 кг [8, 11].

Враховуючи той факт, що нині рівень використання мінеральних добрив у сільському господарстві не лише суттєво відстає від аналогічного показника розвинутих у аграрному відношенні країн світу, а й не забезпечує простого дотримання балансу поживних речовин в агросфері, то можна очікувати в подальшому його підвищення як важливого стратегічного чинника збереження конкурентоспроможності галузі. Значною мірою це залежить від можливостей збереження і нарощування потужностей вітчизняної хімічної промисловості.

Вагому частку азотних мінеральних добрив в Україні виробляють на підприємствах холдингової компанії Ostchem Holding AG. Вона об'єднує, зокрема, ПАТ «Азот», ПАТ «Рівнеазот», ПАТ «Сєвєродонецьке об'єднання Азот» та інші підприємства хімічної промисловості. Також виробництво азотних добрив здійснює ВАТ «Одеський припортовий завод». Ефективність діяльності згаданих підприємств суттєво залежить від постачання імпортного газу та його ціни, значне підвищення якої призводить фактично до зниження конкурентоспроможності виробництва мінеральних добрив та росту цін [12].

Протягом 2017 - 2018 рр. суттєво змінилася географія імпорту мінеральних добрив до України. Зокрема відбулися значні зміни в обсягах імпорту різних видів мінеральних добрив з Російської Федерації. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 1147 від 30.12.2015 р. та № 1022 від 20.12.2017 р. [13] було застосовано заходи державного протекціонізму через заборону імпорту із Російської Федерації (РФ) в Україну ряду засобів захисту рослин, мінеральних добрив та їх компонентів [10].

У 2018 р. пропозиція на ринку азотних добрив станом на жовтень через зниження імпорту на 33% склала 2867 тис. т, що на 11% менше за аналогічний період попереднього року. Оцінюючи ситуацію із забезпеченістю сільського господарства України калійно-фосфорними добривами, зауважимо, що власне виробництво їх майже відсутнє, тому на ринку домінує імпорт, котрий на жовтень 2018 р. досягнув показника 953 тис. т, що на 35% менше, ніж у попередньому році.

У цілому забезпеченість ринку мінеральними добривами зменшилась у 2018 р. на 20% порівняно з попереднім. Якщо у 2017 р. 64,9% імпорту припадало на РФ, то у 2018 р. поставки було диференційовано переважно між шістьма країнами-імпортерами, де частка Росії зменшилась більше ніж утричі (19,5%). Грузія забезпечила 5,1% імпорту, Білорусія - 20,1, Польща - 10,6, Литва - 12,3, Узбекистан - 17,5, інші - 14,9% [7, 12]. Це відповідним чином вплинуло на обсяги імпорту, що має тенденцію до зниження. Звідси Україна розширила географію постачання фосфорних добрив, на вітчизняний ринок надійшла продукція із Сербії, Єгипту, зросли обсяги поставок із Білорусії.

Розширенню обсягів використання мінеральних добрив перешкоджає високий темп зростання їх вартості. Обмеження постачання добрив із РФ призвело до їх певного дефіциту на ринку калійно-фосфорних добрив, який за проведеними підрахунками становить близько 50%. Це можна вважати однією з причин їх здорожчання (рис. 2). Така ситуація зумовила поглиблення диспаритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, що, як наслідок, призвело до зменшення обсягів внесення мінеральних добрив.

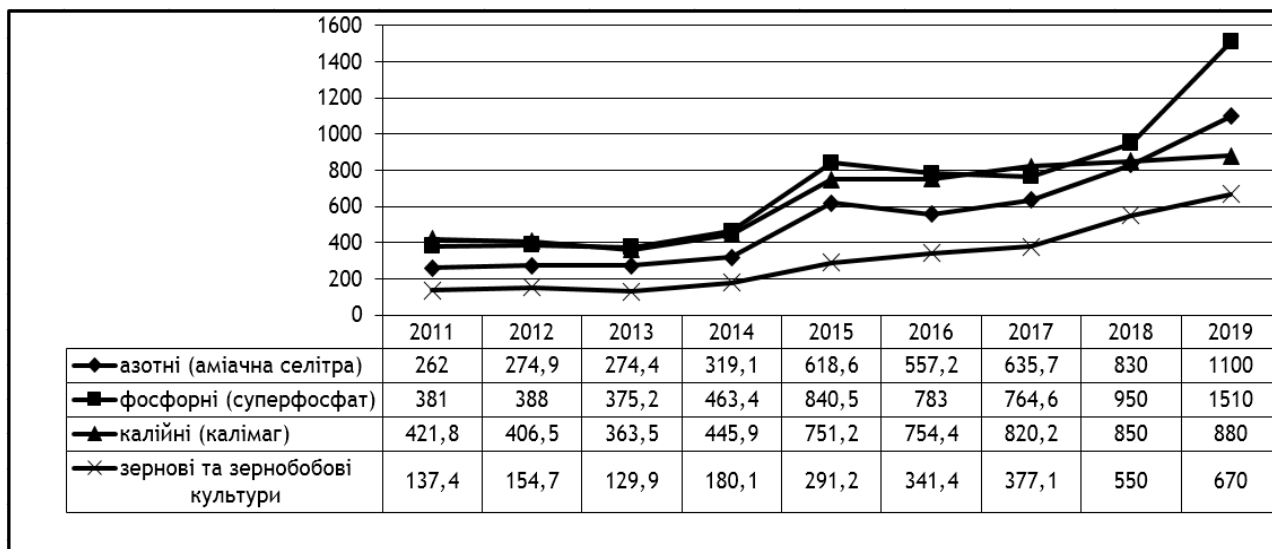

Рис. 2. Порівняння динаміки зміни закупівельних цін на мінеральні добрива та зернові і зернобобові, грн/ц

Джерело: Узагальнено авторами з використанням [7].

Низький обсяг використання добрив також пов'язаний із не досить сприятливим інвестиційним кліматом у сільському господарстві: високі кредитні ставки, нестабільність курсу національної валюти і залежність цін на сільськогосподарську продукцію від ситуації на світових ринках.

За період з 2011-го по 2019 р. азотні добрива подорожчали в 4,2 раза, фосфорні -

3,9, калійні - 2,1 раза. Вартість зернових і зернобобових за досліджуваний період зроста майже втричі, проте цінове співвідношення вартості мінеральних добрив та зернових становить у середньому 1:2, що автоматично призводить до «вимивання» коштів у аграріїв (табл. 2).

2. Диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію

Показник	Рік					
	1990	2000	2005	2010	2015	2019
Середня ціна озимої пшениці (2 кл.) грн/т	118,4	443,8	417,8	1374,2	2380	4800
Необхідно реалізувати зерна (т) для купівлі:						
1 т дизпалива	0,2	14	16,75	6	7,2	7,4
1 т бензину	0,7	9,6	11,5	8,2	8,3	7,7
1 т аміачної селітри	1,1	2,5	3,2	1,9	2,6	2,3
1 т суперфосфату	0,9	1,7	2,2	2,8	3,5	3,2

Джерело: Узагальнено авторами з використанням [9].

Помітно, що для купівлі аміачної селітри у 1990 р. було потрібно виділити 1,1 т урожаю пшениці, суперфосфату - 900 кг, тоді як у 2019 р. - 2,3 т та 3,2 т відповідно. Це свідчить про значною мірою прогресуючі темпи росту цін на добрива, ніж на зерно, відповідно й зростання їх частки у складових собівартості [16].

Науковці [5] сьогодні акцентують увагу на парадоксальній ситуації, коли Україна, за

певних конкурентних переваг щодо розвитку АПК (сприятливі природно-кліматичні умови, недорога робоча сила та сировина, зручне розташування до світових ринків збуту), не отримує від цього належних «дивідендів». Маючи значний експортний потенціал продукції рослинництва, внаслідок недотримання суб'єктами господарювання культури землеробства фактично безповоротно «експортуються» й поживні речовини (табл. 3).

3. Вплив урожайності сільськогосподарських культур та обсягів внесення добрив на баланс поживних речовин за період 1990-2017 рр.

Рік	Пшениця										Кукурудза									
	Урожайність, ц/га	Внесено поживних речовин, кг/га			Спожито поживних речовин, кг д.р./га			Баланс поживних речовин, кг/га			Урожайність, ц/га	Внесено поживних речовин, кг/га			Спожито поживних речовин, кг д.р./га			Баланс поживних речовин, кг/га		
		N	P	K	N	P	K	N	P	K		N	P	K	N	P	K	N	P	K
1990	40,2	60	32	30	121	121	314	-61	-89	-284	38,7	68	46	39	93	84	217	-25	-38	-178
2000	19,8	13	2	1	59	59	154	-46	-57	-153	30,1	15	3	1	72	65	169	-57	-62	-168
2010	26,8	45	6	5	80	80	209	-35	-74	-204	45,1	53	10	8	108	97	253	-55	-87	-245
2015	38,8	52	8,6	7	116	116	303	-64	-107	-296	57,1	63	11	11	137	123	321	-74	-112	-310
2017	37,3	66	14	11	112	112	291	-46	-98	-280	78,4	77	20	15	188	169	440	-111	-149	-425

Джерело: Розраховано авторами з використанням [7, 8].

За наведеними даними, зростання урожайності супроводжується посиленням дисбалансу між обсягом внесення NPK та виносом їх рослинами. Так, на прикладі кукурудзи у 1990 р. за урожайності 38,7 ц/га та внесення NPK у співвідношенні 1:0,5:0,5 кг д.р./га, дисбаланс становив -25:-38:-178 кг д.р./га відповідно; у 2017 р., за рівня врожайності 78,4 ц/га та внесення NPK у співвідношенні 1:0,3:0,2 дисбаланс був у межах -111:-149:-425. Тобто при вирощуванні кукурудзи на зерно винос NPK у 7 разів перевищував їх надходження, пшениці - у 5,7 раза. Проблему розбалансування у нормах внесення добрив виокремлюють і китайські вчені [17], наголошуючи на пріоритетності

внесення органічних добрив, зокрема виробництві вермікомпосту та біогумусу. Науковці оперують результатами десятирічних досліджень, які підтверджують, що тривале застосування органічних добрив підвищує вміст гумусу у ґрунті, сприяє зростанню врожаю зерна та запобігає закисленню ґрунту.

За підрахунками вітчизняних вчених [15], вартість основних складових родючості ґрунту становить: 1 кг гумусу - 2700 грн, 1 кг азоту - 29 грн, 1 кг фосфору - 39 грн, 1 кг калію - 18 грн. Так, у 2017 р. за валового збору кукурудзи в обсязі 24,67 млн т та 26,16 млн т пшениці, було експортовано 18,15 млн т кукурудзи та 15,27 млн т зазначеної продукції на загальну суму 207,72 млрд грн (табл. 4).

4. Екологічний збиток в результаті порушення агротехнічних норм у 2017 р., млрд грн

Культура	Вартість втрачених поживних речовин				Валовий збір, млн т	Експорт, млн т	Екологічний збиток		Експортна виручка за мінусом екологічних збитків
	N	P	K	усього			на одиницю продукції, грн/т	на експортовану продукцію	
Кукурудза	14,42	26,04	34,28	74,74	24,67	18,15	3029,74	54,99	53,01
Пшениця	32,84	31,26	34,58	98,67	26,16	15,27	3772,08	57,62	42,10
Разом	47,26	57,30	68,86	173,41	50,83	33,43	-	112,61	95,11

Джерело: Розраховано авторами з використанням [7, 12].

Варто зауважити, що дефіцит поживних елементів при вирощуванні призводить до їх безповоротної втрати. Тобто відбувається експорт не лише зерна, а й вивезення поживних речовин, вартість яких необхідно також рахувати для визначення чистої експортної виручки. Так, було обраховано, що у 2017 р. разом із зерном кукурудзи та пшениці було «експортовано» елементів жив-

лення на суму 112,61 млрд грн. Таким чином чиста експортна виручка становитиме не 207,7 млрд грн, як зазначено в статистичних даних [7], а 95,11 млрд грн. У цілому Україна втратила запасів NPK на суму 173,4 млрд грн лише по згаданих культурах. Оскільки економістами земля позиційована як основний засіб аграрного виробництва, такі втрати поживних речовин варто охарак-

теризувати зносом земельних ресурсів, тобто амортизацією, яка призводить до погіршення її агрохімічних властивостей та виробничого потенціалу в цілому. На законодавчому рівні не передбачена фіксація згаданих витрат та урахування їх у собівартості продукції, що не дозволяє забезпечити відповідний контроль за належним фінансуванням заходів регенерації ґрунту.

Як свідчать наведені дані, чиста експортна виручка з урахуванням вартості втрачених поживних речовин у 2017 р. для озимої пшениці фактично відсутня, для кукурудзи - втричі менша від фактичної. Проблема низької прибутковості вбачається у тому, що вітчизняні експортери продають переважно сировинну продукцію з низькою доданою вартістю. У цій ситуації доречно звернутися до видання «Як багаті країни забагатили... і чому бідні країни залишаються бідними», де його автор Е. С. Райнерт засуджує експорт

за кордон сировини та пропонує введення «смертної кари для таких купців» [14]. Наведена цитата цілком слушна стосовно України, адже в умовах фінансово-економічної кризи, експортуючи сировину, держава втрачає значну частку доданої вартості, котра формується саме у галузі переробки. Відповідно Україна стає біднішою відносно країн-імпортерів вітчизняної сировини, на основі якої вони розвивають власне виробництво продуктів кінцевого споживання, частина з яких повертається на наші ж ринки. Отже, й економіка України отримує суттєві збитки від існуючої «сировинної» політики та перетворює нас на залежних від так званого імпорту.

На основі проведених досліджень сконсолідовано ключові проблеми у сфері використання мінеральних й органічних добрив та пропонуються концептуальні напрями їх вирішення (табл. 5).

5. Концептуальні напрями вирішення економіко-екологічних проблем застосування мінеральних та органічних добрив у рослинництві

Проблема	Концептуальне рішення
Недотримання агротехнічних заходів, низький рівень та розбалансованість структури внесення добрив	Посилення державного контролю, створення районних представництв ДУ «Інститут охорони ґрунтів» та наукових консультаційних центрів із розробки комплексних систем удобрення (залучення прогресивних технологій фертигації та позакореневого підживлення). Створення інноваційних форм дорадчих послуг із залученням профільних вищих навчальних закладів
Висока вартість добрив та значна її частка у собівартості продукції рослинництва	Державна підтримка розвитку ринку вітчизняних добрив, скорочення імпорту, сприяння залученню альтернативних способів удобрення (сидерати, вермикуліт, біогумус і т. п.)
Дефіцит органічних добрив та негативний баланс гумусу	Заходи зі стимулювання розвитку тваринництва (зобов'язання утримувати встановлену норму голів тварин із розрахунку на одиницю площі сільськогосподарських угідь господарства)
Неусвідомлення суб'єктами господарювання наслідків збитків, завданих дегенеративними ґрунтовими процесами при вирощуванні с.-г. культур, та уникнення ними відповідальності за екодеструктивний вплив на с.-г. угіддя	Посилення контролю за експлуатацією угідь відповідно до їх цільового призначення та дотримання науково обґрунтованої агротехніки

Джерело: Узагальнено авторами з використанням [15, 16, 17].

Особливої уваги у вирішенні економіко-екологічних проблем потребує роль університетів та інноваційних структур. Такою структурою виокремлюється Навчально-науково-виробничий комплекс «Всеукраїнський науково-навчальний консорціум», засновники якого - Вінницький національний аграрний університет та Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків Національної академії аграрних наук України [2]. Основним вектором Консорціуму у вирішен-

ні окреслених проблем виступає поєднання наукового, навчального та виробничого потенціалів для створення цілісної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для сільського господарства, а також виховання екологічної самосвідомості молоді. Доцільним видається залучення Консорціуму до створення регіональної мережі надання дорадчих послуг.

Висновки. За підсумками проведених досліджень варто зазначити, що вітчизняний

агросектор характеризується наростаючим дефіцитом основних елементів живлення рослин, розвитком ерозійних процесів, підвищенням кислотності ґрунтів, тобто прогресують процеси втрати ґрунтами запасів гумусу. Згадані проблеми вважаємо причиною зменшення обсягів внесення органічних, мінеральних добрив, недотримання науково обґрунтованих сівозмін, ігнорування закону повернення у ґрунт основних елементів живлення та ін. Наведені докази підтверджено аналітичними результатами, що свідчать про зменшення обсягів внесення органічних добрив на 96% відносно показників 1990 р. Дефіцит органіки зумовлено насамперед зменшенням поголів'я худоби.

Аналіз структури внесених мінеральних елементів живлення дозволив виявити суттєву невідповідність науково обґрунтованим нормам удобрення через зміщення у бік азотовмісних речовин. Така тенденція не відповідає умовам інтенсивного землеробства та не забезпечує повноцінної потреби рослин в елементах живлення, що, звідси, негативно впливає на родючість ґрунту. Причини нестачі елементів живлення в агротехніці вітчизняних господарств вбачаються у високій вартості добрив, як наслі-

док, значної частки імпорту у їх структурі та недостатнього виробництва вітчизняних. Особливо гостро відчувається і посилення диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію.

Аналіз тенденцій до зростання урожайності показав посилення дисбалансу між обсягом внесення НРК та виносом їх рослинами. На основі проведених розрахунків доведено, що дефіцит поживних елементів при вирощуванні лише двох досліджуваних культур - кукурудзи та пшениці, призвів до втрати запасів НРК на суму 173,4 млрд грн, що становить близько 78% від експортної виручки по згаданих культурах.

Вирішення виявлених проблем пропонується здійснити через посилення державного контролю за рахунок створення районних представництв, наукових консультаційних центрів, регіональної мережі надання дорадчих послуг, інтенсифікації державної підтримки виробництва вітчизняних добрив та скорочення їх імпорту, запровадження заходів із стимулювання розвитку тваринництва, посилення контролю за експлуатацією угідь відповідно до їх цільового призначення та науково обґрунтованої агротехніки.

Список бібліографічних посилань

1. Зубар І. В. Еколого-економічні проблеми сучасного землекористування господарств Вінниччини. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 9. С. 30-41.
2. Калетник Г. М., Підвальна О. Г., Колесник Т. В. Діяльність університетів та інноваційних структур за їх участю як чинник сталого місцевого та регіонального розвитку в умовах проведення реформи децентралізації (на прикладі ННБК «Всеукраїнський науково-навчальний консорціум»). *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 6. С. 7-27.
3. Калетник Г. М., Гончарук Т. В. Перспективи використання стічних каналізаційних вод м. Вінниці для підживлення польових культур: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 3. С. 42-47.
4. Мазур В., Цицюра Я., Дідур І., Пелех Л. Динамічна оцінка гумусового стану ґрунтів Вінниччини. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Агрономія*. 2014. № 18. С. 86-92.
5. Могильний О. М., Ходаківська О. В. Соціальна відповідальність агрохолдингів: теоретичні припущення та ринкові практики. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 1. С. 32-40.
6. Офіційний веб-сайт електронної зернової біржі «Grain Trade». URL: <https://graintrade.com.ua>.
7. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Офіційний веб-сайт ДУ «Інститут охорони ґрунтів». URL: <http://www.iogu.gov.ua>.
9. Офіційний веб-сайт інформаційно-аналітичного агентства «Мінфін». URL: <https://index.minfin.com.ua>.
10. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://www.minagro.gov.ua>.
11. Офіційний веб-сайт Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН. URL: www.fao.org.

References

1. Zubar, I.V. (2016). Ekologo-ekonomichni problemy suchasnoho zemlekorystuvannia hospodarstv Vinnychchyny [Ecological and economic problems of the modern land usage of Vinnytsya farms]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pyttannia nauky i praktyky*, 9, pp. 30-41 [In Ukrainian].
2. Kaletnik, H.M., Pidvalna, O.H., & Kolesnyk, T.V. (2018). Diialnist universytetiv ta innovatsiinykh struktur za yikh uchastiu yak chynnyk staloho mistsevoho ta rehionalnoho rozvytku v umovakh provedennia reformy detsentralizatsii (na prykladi NNVK "Vseukrainskyi naukovo-navchalnyi konsortsium") [Activities of universities and innovation structures with their participation as a factor of sustainable local and regional development in the context of decentralization reform (on the example of National Scientific and Educational Scientific and Research Complex "All-Ukrainian Scientific and Educational Consortium")]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pyttannia nauky i praktyky*, 6, pp. 7-27 [In Ukrainian].
3. Kaletnik, H.M. & Honcharuk, T.V. (2016). Perspektyvy vykorystannia stichnykh kanalizatsiinykh vod m. Vinnytsi dla pidzhyvlennia poliovykh kultur: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Prospects of using of sewage waters in Vinnytsia for reaping of field crops: domestic and foreign experience]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 3, pp. 42-47 [In Ukrainian].
4. Mazur, V., Tsytsiura, Ya., Didur, I., & Pelekh, L. (2014). Dynamichna otsinka humusovoho stanu gruntiv Vinnychchyny [Dynamic assessment of the humus soil of Vinnytsya region]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu*, 18, pp. 86-92 [In Ukrainian].
5. Mohylnyi, O.M. & Khodakivska, O.V. (2018). Sotsialna vidpovidalnist ahrokhodyniv: teoretychni prypushchennia ta rynkovi praktyky [Social responsibility of agroholdings: theoretical assumptions and market practices]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia*, 1, pp. 32-40 [In Ukrainian].

12. Офіційний веб-сайт Української агропромислової групи. URL: <https://www.uapg.com.ua>.
13. Офіційний веб-сайт Урядового порталу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
14. Reinert E. S. How rich countries got rich... and why poor countries stay poor. *Public Affairs*. 2015. 444 p.
15. Ходаківська О. В., Корчинська С. Г., Матвієнко А. П. Еколого-економічні аспекти відтворення родючості ґрунтів. *Землеробство*. 2017. Вип. 1. С. 16-21.
16. Ходаківська О. В., Корчинська С. Г., Матвієнко А. П. Економічні проблеми відтворення родючості ґрунтів. *Вісник аграрної науки*. 2017. № 12. С. 71-75.
17. Wang, Hanxi & Xu, Jianling & Liu, Xuejun & Zhang, Di & Li, Longwei & Li, Wei & Sheng, Lianxi. Effects of long-term application of organic fertilizer on improving organic matter content and retarding acidity in red soil from China. *Soil and Tillage Research*. 2019. Vol. 195, 2-9.
6. Ofitsiyni veb-sait elektronnoi zernovoi birzhi "Grain Trade" [Official website of the grain trade electronic "Grain Exchange"]. Retrieved from: <https://graintrade.com.ua> [In Ukrainian].
7. Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
8. Ofitsiyni veb-sait DU "Instytut okhorony gruntiv" [Official site of the Institute of Soil Protection]. Retrieved from: <http://www.ioгу.gov.ua> [In Ukrainian].
9. Ofitsiyni veb-sait informatsiino-analitychnoho ahenstva "Minfin" [Official website of the information and analytical agency "MinFin"]. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua> [In Ukrainian].
10. Ofitsiyni veb-sait Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Official website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.minagro.gov.ua> [In Ukrainian].
11. Ofitsiyni veb-sait Prodovolchoi i silskohospodarskoi orhanizatsii OON [Official website of the UN Food and Agriculture Organization]. Retrieved from: <http://www.fao.org> [In English].
12. Ofitsiyni veb-sait Ukrainskoi ahropromyslovoi hrupy [Official website of the Ukrainian Agro-Industrial Group]. Retrieved from: <https://www.uapg.com.ua> [In Ukrainian].
13. Ofitsiyni veb-sait Uriadovoho portalu [Official website of the Government Portal]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
14. Reinert, E.S. (2015). *How rich countries got rich... and why poor countries stay poor*. Public Affairs [In English].
15. Khodakivska, O.V., Korchynska, S.H., & Matvienko, A.P. (2017). Ekoloho-ekonomichni aspekty vidtvorennia rodulichosti gruntiv [Ecological-economic aspects of reproduction of soil fertility]. *Zemlerobstvo*, 1, pp. 16-21 [In Ukrainian].
16. Khodakivska, O.V., Korchynska, S.H., & Matvienko, A.P. (2017). Ekonomichni problemy vidtvorennia rodulichosti gruntiv [Economic problems of reproduction of soil fertility]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 12, pp. 71-75 [In Ukrainian].
17. Wang, Hanxi & Xu, Jianling & Liu, Xuejun & Zhang, Di & Li, Longwei & Li, Wei & Sheng, Lianxi (2019). Effects of long-term application of organic fertilizer on improving organic matter content and retarding acidity in red soil from China. *Soil and Tillage Research*, 195, pp. 2-9 [In English].

Bereziuk S.V., Zubar I.V. Modern economic and ecological aspects of fertilizer application in the crop production

The purpose of the article is to explore current features of the production, supply and use of mineral and organic fertilizers in Ukraine, to identify the main environmental and economic problems in this segment, and to offer conceptual directions for their solution.

Research methods. In the course of the research, the following general scientific methods were used: monographic (for comprehensive analysis of the production, supply and use of fertilizers); comparative analysis (for comparison of the level of use of mineral fertilizers in agriculture of Ukraine and foreign countries); calculation (for determination of the value of lost nutrients); statistical comparison and grouping (for identification of trends of fertilization of agricultural land, number of livestock and humus balance); abstract-logical (for generalizations and formulation of conclusions).

Research results. Features of application of mineral and organic fertilizers in agriculture of Ukraine were analysed. It was shown the livestock population, which directly affects the volume of organic fertilizer production. Key problems of soil fertility reproduction, which determine the growing shortage of basic nutrients, were considered. Compliance of the volumes of nutrient input with scientifically grounded norms was evaluated. Cost of nutrients lost with chronic nutrient deficiency and humus mineralization was calculated. Key problems of the modern system of fertilizer use in the crop production were consolidated and conceptual directions of their solution were offered.

Elements of scientific novelty. Conceptual directions of solving ecological and economic problems of application of mineral and organic fertilizers in the crop production were further developed.

Practical significance. The research results can be used in the process of further scientific solution of problems of growing shortage of basic nutrients of plants, loss of humus reserves and their monetization in assessing the economic efficiency of Ukrainian agriculture. Tabl.: 5. Figs.: 2. Refs.: 17.

Keywords: cost; environmental damage; efficiency; soil; humus; fertilization; mineral fertilizers; organic fertilizers; rational land use; crop capacity.

Bereziuk Serhii Volodymyrovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of administrative management and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)

E-mail: sergejj.berezjuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0350-1998>

Zubar Ivan Valeriiovych - candidate of economic sciences, assistant of the department of administrative management and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)

E-mail: bayker112@i.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5112-421X>

Цель статьи - исследовать современные особенности сферы производства, снабжения и применения минеральных и органических удобрений в Украине, определить основные эколого-экономические проблемы в этом сегменте и предложить концептуальные направления их решения.

Методика исследования. Использованы общенаучные методы исследования: монографический (для всестороннего анализа сферы производства, снабжения и применения удобрений), сравнительного анализа (сравнение уровня использования минеральных удобрений в сельском хозяйстве Украины и зарубежных стран), расчетный (определение стоимости утраченных питательных веществ), статистического сравнения и группировки (определение тенденций удобрения сельскохозяйственных угодий, численности поголовья и баланса гумуса), а также абстрактно-логический (обобщение и формулирование выводов).

Результаты исследования. Проанализированы особенности внесения минеральных и органических удобрений в сельском хозяйстве Украины. Приведены статистические данные численности поголовья сельскохозяйственных животных, которое прямо пропорционально влияет на объемы получения органических удобрений. Рассмотрены ключевые проблемы воспроизводства плодородия почв, детерминирующих нарастающий дефицит основных элементов питания. Оценено соответствие объемов внесения питательных веществ научно обоснованным нормам. Рассчитана стоимость утраченных питательных веществ при хроническом дефиците питательных элементов и минерализации гумуса. Консолидированы ключевые проблемы современной системы использования удобрений в растениеводстве и предложены концептуальные направления их решения.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие концептуальные направления решения экономико-экологических проблем применения минеральных и органических удобрений в растениеводстве

Практическая значимость. Результаты могут быть использованы в процессе дальнейшего научного решения проблем нарастающего дефицита основных элементов питания растений, потери запасов гумуса и их монетизации при оценке экономической эффективности сельского хозяйства Украины Табл.: 5. Илл.: 2. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: стоимость; экологический урон; эффективность; почва; гумус; удобрения; минеральные удобрения; органические удобрения; рациональное землепользование; урожайность.

Березюк Сергей Владимирович - кандидат экономических наук, доцент кафедры административного менеджмента и альтернативных источников энергии, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: sergejj.berezjuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0350-1998>

Зубар Иван Валериевич - кандидат экономических наук, ассистент кафедры административного менеджмента и альтернативных источников энергии, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: bayker112@i.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5112-421X>

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019 р.

Фахове рецензування: 25.09.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Березюк С. В., Зубар І. В. Сучасні економіко-екологічні аспекти застосування добрив у рослинництві. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 34 – 43.

* * *

Новини АПК

Інна Метелева зустрілась з представниками швейцарсько-української програми щодо співпраці в органічному та молочному секторах України

18 жовтня заступниця Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України Інна Метелева провела зустріч щодо діяльності швейцарсько-української програми «Розвиток торгівлі з вищою доданою вартістю в органічному та молочному секторах України».

«Загальна мета швейцарсько-української програми - зростання торгівлі з вищою доданою вартістю в органічному та молочному секторах на внутрішньому та експортному ринках. Цільовою групою програми виступають малі та середні виробники й переробні підприємства вищезгаданих секторів», - зазначила заступниця Міністра Інна Метелева.

Участь у заході взяли Віктор Шуткевич, заступник директора Швейцарського бюро співробітництва Посольства Швейцарії в Україні, Ігор Кравченко, місцевий керівник швейцарсько-української програми, Ірина Висоцька, координатор молочного компоненту Програми, Наталія Прокопчук, координатор органічного компоненту Програми, представники Мінекономіки та Офісу підтримки реформ при Міністерстві.

«Ми готові співпрацювати з Мінекономіки та Урядом відповідно до прийнятих цілей. В Україні, в органічному та молочному секторах є великий потенціал, тому наша спільна робота може стати надійною платформою для підвищення якості та безпечності продукції відповідно до стандартів якості Швейцарії, визнаних у всьому світі», - прокоментував заступник директора Швейцарського бюро співробітництва Посольства Швейцарії в Україні Віктор Шуткевич.

Учасники зустрічі обговорили наступні кроки та подальшу діяльність робочих груп органічного та молочного секторів при профільному міністерстві.

Прес-служба Мінекономіки

УДК 368:338.43

JEL Classification: G22

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910044>

Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН
А.С. ШОЛОЙКО, кандидат економічних наук, доцент

Перспективні способи фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків

Мета статті - обґрунтувати перспективні способи фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків.

Методика дослідження. Для визначення перспектив використання різних способів фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків застосовано метод критичного аналізу; для обґрунтування доцільності пошуку перспективних способів фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків залучено дані Swiss Re Institute та Організації з продовольства і сільського господарства щодо збитків від катастрофічних ризиків, у тому числі в сільському господарстві.

Результати дослідження. Запропоновано такий перспективний спосіб фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків, як краудфандінг, що дасть змогу покривати певний обсяг катастрофічних збитків у сільському господарстві за рахунок коштів фізичних осіб. З метою недопущення відтоку страхових платежів за кордон при зовнішньому перестрахованні катастрофічних сільськогосподарських ризиків надано пропозицію щодо створення державної перестрахової компанії.

Елементи наукової новизни. Сформовано науково-теоретичні засади використання краудфандінгових бізнес-платформ для розширення місткості страхового ринку України щодо фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків. Такі трансформації в інституційно-організаційній інфраструктурі страхового ринку в умовах нерозвиненості національного фінансового ринку зменшать відтік капіталу за кордон внаслідок перестраховування вказаних ризиків на зарубіжних страхових ринках.

Практична значущість. Впровадження представлених пропозицій відносно перспективних способів фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків сприятиме зростанню рівня покриття збитків від таких ризиків за рахунок внутрішніх джерел. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: катастрофічні сільськогосподарські ризики; бізнес-платформи; краудфандінг; перестраховування; страхування; збитки.

Лупенко Юрій Олексійович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10), віце-президент Національної академії аграрних наук України (м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Шолойко Антоніна Сергіївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, вул. Васильківська, 90-а)

E-mail: sholoiko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1239-4281>

Постановка проблеми. Пошук перспективних способів фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків виступає об'єктивно необхідним з огляду на специфіку виробничої діяльності та особливості прояву сільськогосподарських ризиків, зокрема на катастрофічному рівні. Більшість існуючих інструментів фінансування ката-

строфічних сільськогосподарських ризиків передбачають або відтік капіталу за кордон або пов'язані з використання можливостей фінансового ринку, який нині в Україні є нерозвиненим, що обмежує активне їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу використанню нових способів, інструментів і технологій для вирішення тих чи інших економічних проблем, включаючи й подолання наслідків настання

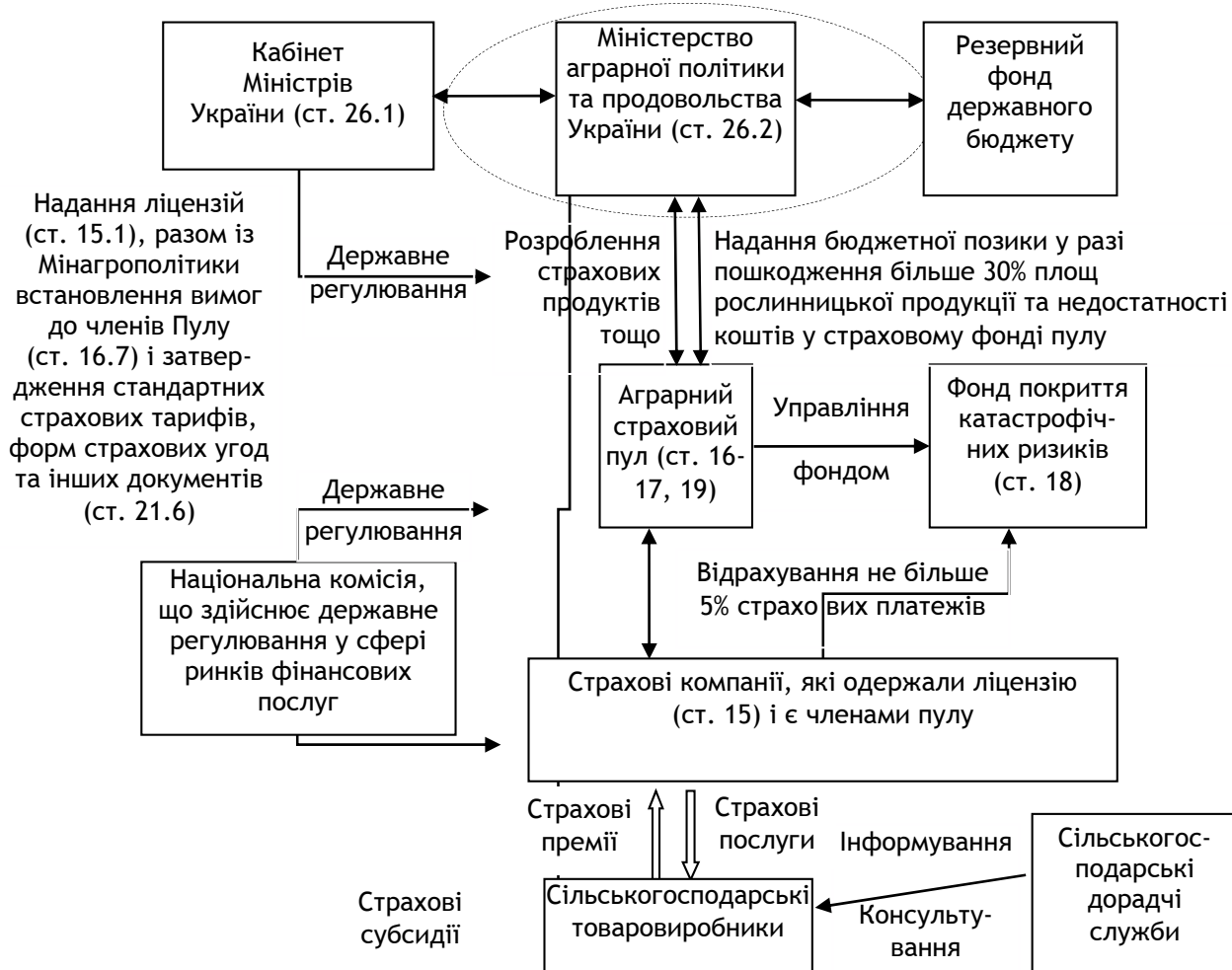
© Ю.О. Лупенко, А.С. Шолойко, 2019

катастрофічних ризиків, зокрема сільськогосподарських, у своїх працях приділяють Л.М. Алексєєнко [1], А.І. Ігнатюк [2], А.І. Коваленко [3], Л.В. Нечипорук [14], К.Є. Турбіна [9] та ін. Разом із тим існує об'єктивна необхідність щодо подальшого розвитку напрацювань у зазначеній сфері.

Мета статті - обґрунтувати перспективні способи фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків.

Методологія дослідження. У дослідженні застосовується метод критичного аналізу для визначення перспектив використання різних способів фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків. Для обґрунтування доцільності пошуку перспективних способів фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків залучено дані Swiss Re Institute та Організації з продовольства і сільського господарства щодо збитків від катастрофічних ризиків, у тому числі сільськогосподарських.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно із Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» катастрофічні ризики у сільському господарстві — це «надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру, велика сукупність або масштаби проявів стихійних сил природи (посуха, град, морози, повені тощо) і діяльності людини у процесі створення матеріальних благ (аварії, пожежі тощо), що завдають збитки у значних розмірах» [4]. Зазначений Закон передбачає багаторівневу систему захисту сільськогосподарських товаровиробників, в якій потенційно присутнє формування фонду покриття катастрофічних ризиків і одержання бюджетної позики з резервного фонду державного бюджету в разі недостатності коштів аграрного страхового пулу при здійсненні страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [4] (рис.).

Особливості фінансування катастрофічних ризиків у системі страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою в Україні

Джерело: Складено на основі [4; 11, с. 371].

Головним недоліком наведеної на рисунку системи є те, що фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків передбачено в межах страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, тоді як страховим компаніям за межами системи потрібні інші інструменти.

Відомо, що «великі сільськогосподарські ризики відносять до нестрахових, а якщо вони і приймаються страховиками на страхування, то за підвищеними тарифами з обов'язковим подальшим перестрахуванням» [10, с. 36]. Оскільки в одному регіоні прояв якогось сільськогосподарського ризику може спричинити збитки одразу великій кількості суб'єктів господарювання (страхувальників), то це зумовлює об'єктивну необхідність для страховиків у перестрахуванні таких ризиків як у інших вітчизняних, так і в зарубіжних страховиків (перестраховиків). Останнє іноді не дуже вигідно для кожного окремого страховика, а відтак таке перестрахування може здійснюватися через відповідні пули [10, с. 39] або альтернативне перестрахування, яке «у широкому сенсі визначають як значний спектр способів перерозподілу фінансового та страхового ризиків, пов'язаних із діяльністю страхових організацій, що відрізняються за будь-якою ознакою від традиційних видів перестрахування, а у вузькому розумінні — ототожнюється з фінансовим перестрахуванням» [9]. Однак нині в Україні у сфері перестрахування сільськогосподарських ризиків не використовуються методи альтернативного перестрахування через нерозвиненість фінансового ринку. А відтак подальші заходи щодо удосконалення управління такими ризиками, прийнятими на страхування страховиками, слід пов'язувати із розвитком бізнес-платформ [10, с. 40].

Варто зазначити, що в 2013-2015 рр. в Україні почали з'являтися такі інфраструктурні суб'єкти, як бізнес-платформи. Їх функціонування на страховому ринку відбувається з використанням іншої бізнес-моделі при взаємодії зі страховими компаніями, що супроводжується зменшенням витрат останніх на ведення страхової справи, а відтак здешевлення страхової послуги для споживачів. Це вимагає більш детального розгляду фінансових аспектів функціонування бізнес-платформ для вдосконалення інфраструктури страхового ринку України на інноваційній основі [12, с. 334].

Бізнес-платформи — це порівняно нове явище на традиційних ринках. Їх виникнен-

ня пояснюється формуванням мережевої економіки для досягнення ефекту економії на масштабі («електронні та мережеві технології забезпечують те, що масштаби здійснення угод мають наднаціональний характер, а витрати страховика зводяться майже до мінімуму») [14, с. 171].

Термін «багатостороння платформа», як правило, вживається в значенні особливого типу бізнес-моделі фірми, хоча так само називають і саму фірму, і організований фірмою торговельний майданчик, і систему технологій та обладнання, що забезпечують її роботу [3, с. 64]. У проведеному дослідженні поняття «бізнес-платформа» вживається для позначення інфраструктурного суб'єкта, який створив і володіє певним нематеріальним активом, що є інфраструктурним.

Таких інфраструктурних суб'єктів відносять до посередників «між двома сторонами мережевого (двостороннього) ринку що забезпечує їхню взаємодію, отримуючи вигоди від позитивних мережевих ефектів» [2, с. 35], хоча самі суб'єкти не відносять себе до посередників. Наприклад, ТОВ «Некстеп Солюшнз» як постачальник хмарного Інтернет-сервісу EWA у ofertі зазначив, що його «діяльність ... не є посередницькою діяльністю у сфері страхування у розумінні норм Закону України “Про страхування”» [5].

Роль бізнес-платформ зростає, оскільки вони «... змінюють межі та склад ринку, правила конкуренції на ньому, створюючи додану вартість від більш ефективної взаємодії множини продавців і множини покупців (одна мережа з двома сторонами). Тому будь-який звичайний бізнес, зацікавлений у продажу, буде здійснювати продаж через таку платформу або втратить частину своєї частки ринку» [3, с. 75]. Як зазначає Л.М. Алексеєнко, розвиток платформ сприяє зниженню витрат через спрощення бізнес-процесів й оперування «нижчими цінами порівняно з традиційними каналами надання послуг» [1, с. 127]. Відповідно бізнес-платформи спрямовані на більш ефективно вирішення поставлених завдань. На українському страховому ринку наявні вже три бізнес-платформи, а саме:

А) система «ПОШУК» — це платформа для обміну інформацією про страхові історії між страховиками, що працює конфіденційно, цілодобово та без створення єдиної бази даних з можливістю виявлення шахрайства [6]. Позитивне те, що проект «Всеукраїнські

страхові історії» уже допомагає викрити до 60 % шахрайських спроб [8, с. 24].

Б) EWA — платформа для продажу електронних страхових полісів діє з 2015 р. для удосконалення взаємодії страховиків і залучених страхових посередників у сфері продажу страхових послуг [7].

В) Fly-Re — платформа, призначена для оперативного передання ризиків у перестраховування [17], спрощує пошук потрібного перестраховика особливо щодо катастрофічних ризиків у сільському господарстві.

На нашу думку, використання цієї платформи для України актуальне з огляду на низький рівень його капіталізації і, як наслідок, неможливості утримання українськими страховими компаніями катастрофічних ризиків, зокрема в сільському господарстві. Україні час від часу загрожують природні та техногенні катастрофи. Можливості резервного фонду державного бюджету для відшкодування втрат від таких катастроф обмежені, що підвищує роль перестраховування в контексті забезпечення безпеки страхового ринку України. Однак з метою недопущення відтоку страхових платежів за кордон при зовнішньому перестраховуванні катастрофічних

сільськогосподарських ризиків доцільним було б створення державної перестрахової компанії. Такий підхід засвідчив свою життєздатність та ефективність, наприклад, у страховій системі Іспанії.

Однією з серйозних проблем українського страхового ринку є недокапіталізованість, а відтак неспроможність покриття збитків від катастрофічних сільськогосподарських ризиків. При перестраховуванні таких ризиків відбувається відтік значних обсягів страхових премій за кордон. Одним зі способів вирішення цієї ситуації може бути використання краудфандінгових бізнес-платформ. Краудфандінг — це збирання грошових внесків з великої кількості людей, як правило, через Інтернет, для фінансування проекту чи підприємництва [13]. Відповідно покриття втрат через використання краудфандінгу може стати досить перспективним в умовах високого рівня неохоплених страхуванням втрат від природних і техногенних катастроф у світі та, як правило, відсутності державних фінансових ресурсів для покриття збитків від таких катастрофічних ризиків, зокрема в сільському господарстві (табл.).

Кількість жертв та економічні втрати від природних і техногенних катастроф у світі протягом 2017–2018 рр.

Показник	Катастрофи	2017		2018	
		Абс.	%	Абс.	%
Кількість лих	Природні	183,0	60,8	181,0	59,5
	Техногенні	118,0	39,2	123,0	40,5
	Разом	301,0	100,0	304,0	100,0
Жертви	Природні	8470,0	74,3	9874,0	73,0
	Техногенні	2934,0	25,7	3648,0	27,0
	Разом	11404,0	100,0	13522,0	100,0
Економічні збитки, млрд дол. США:	Природні	330,0	97,9	162,1	94,3
	Техногенні	7,0	2,1	9,8	5,7
	Разом	337,0	100,0	171,9	100,0
а) охоплені страхуванням, млрд дол. США	Природні	138,0	41,8	80,2	49,5
	Техногенні	6,0	85,7	8,8	89,8
	Разом	144,0	42,7	89,0	51,8
б) неохоплені страхуванням, млрд дол. США	Природні	192,0	58,2	81,9	50,5
	Техногенні	1,0	14,3	1,0	10,2
	Разом	193,0	57,3	82,9	48,2

Джерело: Складено на основі даних Swiss Re Institute [15].

Дослідження Організації з продовольства і сільського господарства щодо потреб після катастроф у 53 країнах, що розвиваються протягом останнього десятиліття (2006 – 2016), показало, що сільське господарство (сільськогосподарські культури, тваринництво, рибальство, аквакультури та лісове господарство) поглинає 23 % усіх збитків і втрат,

спричинених середніми та великими природними стихійними лихами. Коли розглядаються лише катастрофи, пов'язані з кліматом (повені, посухи, тропічні шторми), частка пошкоджень і втрат, поглинених сільським господарством, зростає до 26 % [16].

Пошкодження сільськогосподарських активів становить 16 % від пошкоджень у всіх

галузях. Знищення об'єктів, механізмів, інструментів і ключової інфраструктури, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом має значний вплив, особливо на найбільш вразливих, що можуть потребувати тривалого часу, перш ніж вони зможуть відновити пошкоджені активи та відновити свою виробничу діяльність [16].

Майже одна третина всіх пошкоджень від катастроф нараховується у сільськогосподарському секторі. У країнах, де велика кількість дрібних власників покладається на виробництво сільськогосподарської продукції для забезпечення існування, зниження обсягів виробництва створює серйозну загрозу для продовольчої безпеки. Ці уразливі фермери, пастухи та рибалки несуть на собі тягар наслідків катастрофи [16].

Порівняльний аналіз потреб після катастроф у різних галузях показує, що трохи менше половини впливу катастроф на сільське господарство поглинається рослинництвом (49 %), а 36 % поглинається тваринництвом. На частку рибальства, аквакультури та лісового господарства припадає 7 %, однак ці галузі часто залишаються недооціненими [16].

Сільське господарство по-різному піддається впливу різних типів небезпек. З 2006-го по 2016 р. майже дві третини всіх збитків і втрат для сільськогосподарських культур були спричинені повеннями. Посуха впливає на сільськогосподарський сектор непропорційно, порівняно з іншими секторами: 83% всіх пошкоджень, спричинених посухою, поглинає сільське господарство. Рослинництво і тваринництво найбільшою мірою піддаються впливу такої небезпеки [16].

Так, протягом 2005-го і 2015 р. у країнах, що розвиваються:

- повені спричинили 20 % загальних втрат виробництва сільськогосподарських культур і поголів'я худоби, що становить лише 19,5 млрд дол. США;

- посуха спричинила 30 % сільськогосподарських втрат, які склали понад 29 млрд дол. США;

- інші метеорологічні катастрофи, такі як екстремальні температури і шторми сповільнили розвиток сільського господарства на 26,5 млрд дол. США, що становить 28 % загальних втрат виробництва;

- біологічні катастрофи, такі як хвороби та шкідники спричинюють близько 10 % загальних збитків (або орієнтовно 9,5 млрд дол. США);

- лісові пожежі завдали відносно меншого впливу: від 1 % загального збитку або трохи менше 1 млрд дол. США [16].

Природні катастрофи є менш страховими порівняно з техногенними катастрофами внаслідок їх повторення, що робить їх більш передбачуваними з імовірністю майже до 1. Це суперечить використанню теорії ймовірності в страхуванні. Водночас техногенні катастрофи часто стають наслідком недбалості та людських помилок. Це спричиняє проблеми морального ризику та несприятливого відбору в страхуванні [12, с. 344].

Таким чином, страхування має значні обмеження, досить дороге і не забезпечує повного відшкодування збитків. Так, більше половини збитків від природних і техногенних катастроф, що відбулися в світі за 2017–2018 рр., не були охоплені страхуванням. Тому потрібно знайти джерела та способи покриття незастрахованих збитків, використовуючи краудфандінг [12, с. 344].

Загальний рівень готовності України до краудфандінгу оцінюється в 5,3 пункти. Це означає, що в Україні є хороші можливості для розвитку краудфандінгових платформ. Експерти радять запровадити благодійний краудфандінг з винагородою на початковій стадії його розвитку [12, с. 347].

Висновки. Для більшості сільськогосподарських ризиків характерна кумулятивність, що спричинює їх прояв на катастрофічному рівні. З огляду на недокапіталізованість українських страхових компаній і нерозвиненість фінансового ринку визначено об'єктивну необхідність у запровадженні нових способів фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків, оскільки використання альтернативного перестрахування є ускладненим.

Виконане дослідження підкреслює перспективність використання бізнес-платформ у сфері перестрахування катастрофічних сільськогосподарських ризиків, обміну даними, продажу страхових полісів, а також фінансування втрат від стихійних і техногенних катастроф за допомогою краудфандінгових платформ в умовах високого рівня неохоплених страхуванням катастрофічних втрат у світі. Обґрунтовано доцільність створення державної перестрахової компанії для зменшення обсягів зовнішнього перестрахування катастрофічних сільськогосподарських ризиків і як результат - зменшення відтоку капіталу за кордон.

Список бібліографічних посилань

1. Алексєєнко Л. М. Фінансові технології забезпечення стабільності страхового ринку в контексті економічної безпеки. *Наук. вісник Херсон. ун-ту. Сер.: Економіка*. 2016. Вип. 19. Ч. 1. С. 126–129.
2. Ізнатюк А. І., Гончарук І. В. Розвиток багатосторонніх бізнес-платформ в умовах 4-ї промислової революції: *Конкурентоспроможність національної економіки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–6 жовтня 2017 р.). Київ, 2017. С. 34–37.
3. Коваленко А. І. Проблематика исследований многосторонних платформ. *Современная конкуренция*. 2016. Т. 10. № 3 (57). С. 64–90.
4. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 р. № 4391-VI. *LIGA:ZAKON*. URL : http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/T124391.html.
5. Публічна оферта на укладення Договору про надання права використання хмарного інтернет-сервісу EWA. *EWA*. URL: <https://docs.ewa.ua/offer>.
6. Система «ПОШУК». *Tinex*. URL : <http://tinex.com.ua/produkty/systema-poshuk>.
7. Страховые технологии под вашим контролем. *EWA*. URL : <https://www.ewa.ua>.
8. Суксін В. Всеукраїнські страхові історії. *Український страховий клуб*. 2017. Вересень. С. 24.
9. Турбина К. Е. Мировая практика государственного регулирования международного перестрахования. *Страховое право*. 2001. № 1. С. 32–40.
10. Шолойко А. С. Альтернативні методи перестрахування сільськогосподарських ризиків. *Наук. вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2015. № 222. С. 35–40.
11. Шолойко А. С. Особливості організації страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. *Страховий ринок України в умовах фінансової глобалізації*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10–11 квітня 2014 р.). Київ : Лазурит Поліграф, 2014. С. 369–372.
12. Шолойко А. С. Трансформація інфраструктури страхового ринку України в умовах фінансової глобалізації: дис. д-ра екон. наук: 08.00.08 / ННЦ ІАЕ. Київ, 2019. 464 с.
13. Crowdfunding in emerging markets: lessons from East African Startups. *World Bank Group*. 2015. URL : <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/23820> License: CC BY 3.0 IGO.
14. Modern Tendencies in Business and Public Sector: monograph / L. Nechyporuk and others; ed. by O. Nestorenko, T. Pokusa. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2016. 292 p.
15. Natural catastrophes and man-made disasters in 1970-2019. *Swiss Re Institute*. 2019. <http://www.sigma-explorer.com/index.html>.
16. The impact of disasters and crises on agriculture and food security 2017. *FAO*. URL : [http://www.fao.org/emergencies/resources/documents/en/?page=12&ipp=10&tx_dynalist_pi1\[par\]=YToxOntzOjE6lkwiO3M6MT0iMCI7fQ==](http://www.fao.org/emergencies/resources/documents/en/?page=12&ipp=10&tx_dynalist_pi1[par]=YToxOntzOjE6lkwiO3M6MT0iMCI7fQ==).
17. Your re/insurance tools free. *Fly-Re*. URL : <http://fly-re.com/>.

References

1. Alekseeenko, L.M. (2016). Finansovi tekhnologii zabezpechennia stabilnosti strakhovoho rynku v konteksti ekonomichnoi bezpeky [Financial technologies of providing of stabilities insurance market in context of economic security]. *Naukovyi visnykh Khersonskoho universytetu. Ekonomika*, 19, Part 1, pp. 126-129 [In Ukrainian].
2. Ihnatiuk, A.I. & Honcharuk, I.V. (2017). Rozvytok bahatostoronnikh biznes-platform v umovakh 4-oi promyslovoi revoliutsii [Development of multilateral business platforms in the conditions of the 4.0 industrial revolution]. *Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky: Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 34–37). Kyiv [In Ukrainian].
3. Kovalenko, A.I. (2016). Problematyka yssledovanyi mnohostoronnnykh platform [Multilateral platform research]. *Sovremennaiia konkurentsia*, Part 10, Vol. 3 (57), pp. 64–90 [In Russian].
4. Pro osoblyvosti strakhuvannia silskohospodarskoi produktsii z derzhavnoiu pidtrymkoiu [On features of insurance of agricultural products with state support]. (2012). *Liga:Zakon*. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/T124391.html [In Ukrainian].
5. Publichna oferta na ukladennia Dohovoru pro nadannia prava vykorystannia khmarneho internet-servisu EWA [Public offer to enter into the Agreement on the grant of the right to use the cloud internet service EWA]. (2019). *EWA*. Retrieved from: <https://docs.ewa.ua/offer> [In Ukrainian].
6. Sistema "POSHUK" [System "SEARCH"]. *Tinex*. Retrieved from: <http://tinex.com.ua/produkty/systema-poshuk> [In Ukrainian].
7. Strakhovye tekhnologii pod vashim kontrolom [Insurance technology under your control]. (2019). *EWA*. Retrieved from: <https://www.ewa.ua> [In Russian].
8. Suksin, V. (2017). Vseukrainski strakhovi istorii [All-Ukrainian insurance stories]. *Ukrainskyi strakhovyi klub, September*, p. 24 [In Ukrainian].
9. Turbina, K.E. (2001). Myrovaia praktyka hosudarstvennoho rehulyrovanyia mezhhdunarodnoho perestrakhovanyia [World practice of state regulation of international reinsurance]. *Strakhovoe pravo*, 1, pp. 32–40 [In Russian].
10. Sholoiko, A.S. (2015). Alternatyvni metody perestrakhuvannia silskohospodarskykh ryzykiv [Alternative methods of reinsurance agricultural risks]. *Nauk. visnyk Nats. un-tu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Ser.: Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes*, 222, pp. 35–40 [In Ukrainian].
11. Sholoiko, A.S. (2014). Osoblyvosti orhanizatsii strakhuvannia silskohospodarskoi produktsii z derzhavnoiu pidtrymkoiu [Features of the organization of insurance of agricultural products with state support]. *Strakhovyi rynek Ukrainy v umovakh finansovoi hlobalizatsii: m-ly II Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 369–372). Kyiv: Lazuryt Polihraf [In Ukrainian].
12. Sholoiko, A.S. (2019). Transformatsiia infrastruktury strakhovoho rynku Ukrainy v umovakh finansovoi hlobalizatsii [Transformation of the insurance market infrastructure of Ukraine in the conditions of financial globalization]. *Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
13. Crowdfunding in emerging markets: lessons from East African Startups. (2015). *World Bank Group*. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/23820> License: CC BY 3.0 IGO [In English].
14. Nechyporuk, L., et al. (2016). *Modern tendencies in business and public sector: monograph*. O. Nestorenko & T. Pokusa (Eds.). Opole: The Academy of Management and Administration in Opole [In English].
15. Natural catastrophes and man-made disasters in 1970-2019. (2019). *Swiss Re Institute*. Retrieved from: <http://www.sigma-explorer.com/index.html> [In English].
16. The impact of disasters and crises on agriculture and food security. (2017). *FAO*. Retrieved from: [http://www.fao.org/emergencies/resources/documents/en/?page=12&ipp=10&tx_dynalist_pi1\[par\]=YToxOntzOjE6lkwiO3M6MT0iMCI7fQ==](http://www.fao.org/emergencies/resources/documents/en/?page=12&ipp=10&tx_dynalist_pi1[par]=YToxOntzOjE6lkwiO3M6MT0iMCI7fQ==) [In English].
17. Your re/insurance tools free. *Fly-Re*. Retrieved from: <http://fly-re.com> [In English].

The purpose of the article is to investigate prospective ways for financing catastrophic agricultural risks.

Research methods. Critical analysis method was used to determine positive and negative sides of financing tools, as well as prospects of different methods of financing catastrophic agricultural risks. Data of Swiss Re Institute and Food and Agriculture Organization on catastrophic losses, including in agriculture were used to substantiate a necessity for finding prospective ways to finance catastrophic agricultural risks.

Research results. Such a prospective way for financing catastrophic agricultural risks as crowdfunding has been proposed, which allows to cover some little catastrophic losses in agriculture by expenses of individuals. Charity crowdfunding with a reward is the most appropriate business model of crowdfunding for Ukraine on early stage of its development. In order to prevent the outflow of insurance payments abroad in case of external reinsurance of catastrophic agricultural risks, it is necessary to establish the state reinsurance company.

Elements of scientific novelty. Scientific and theoretical principles of using crowdfunding business platforms to expand the capacity of Ukrainian insurance market to finance catastrophic agricultural risks were formed. Such transformations in the institutional and organizational infrastructure of the insurance market in conditions of underdevelopment of the national financial market will reduce the outflow of capital abroad because of reinsurance of these risks in the foreign insurance markets.

Practical importance. Implementation of the presented suggestions of prospective ways for financing catastrophic agricultural risks will increase a level of coverage of catastrophic losses by internal sources. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 17.

Keywords: catastrophic agricultural risks; business platforms; crowdfunding; reinsurance; insurance; losses.

Lupenko Yurii Oleksiiyovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, director of National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv), vice-president of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, Mikhaila Omelianovycha-Pavlenka st., Kyiv)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Sholoiko Antonina Serhiivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of insurance, banking and risk-management, Taras Shevchenko National University of Kyiv (90-a, Vasylykivska st., Kyiv)

E-mail: sholoiko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1239-4281>

Лупенко Ю.А., Шолойко А.С. Перспективные способы финансирования катастрофических сельскохозяйственных рисков

Цель статьи - обосновать перспективные способы финансирования катастрофических сельскохозяйственных рисков.

Методика исследования. Для определения перспектив использования различных способов финансирования катастрофических сельскохозяйственных рисков применён метод критического анализа; для обоснования целесообразности поиска перспективных способов финансирования катастрофических сельскохозяйственных рисков привлечены данные Swiss Re Institute и Всемирной продовольственной организации по убыткам от катастрофических рисков, в том числе в сельском хозяйстве.

Результаты исследования. Предложен такой перспективный способ финансирования катастрофических сельскохозяйственных рисков, как краудфандинг, что даст возможность покрывать определённый объём катастрофических убытков в сельском хозяйстве за счёт средств физических лиц. С целью недопущения оттока страховых платежей за границу при внешнем перестраховании катастрофических сельскохозяйственных рисков предложено создание государственной перестраховочной компании.

Элементы научной новизны. Сформированы научно-теоретические основы использования краудфандинговых бизнес-платформ для расширения ёмкости страхового рынка Украины по финансированию катастрофических сельскохозяйственных рисков. Такие трансформации в институционально-организационной инфраструктуре страхового рынка в условиях неразвитости национального рынка уменьшат отток капитала за границу вследствие перестрахования указанных рисков на зарубежных страховых рынках.

Практическая значимость. Внедрение представленных предложений относительно перспективных способов финансирования катастрофических сельскохозяйственных рисков будет способствовать росту уровня покрытия убытков от таких рисков за счёт внутренних источников. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: катастрофические сельскохозяйственные риски; бизнес-платформы; краудфандинг; перестрахование; страхование; убытки.

Лупенко Юрий Алексеевич - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, директор Национального научного центра «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10), вице-президент Национальной академии аграрных наук Украины (г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Шолойко Антонина Сергеевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры страхования, банковского дела и риск-менеджмента, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (г. Киев, ул. Васильковская, 90-а)

E-mail: sholoiko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1239-4281>

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

Фахове рецензування: 22.09.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Лупенко Ю. О., Шолойко А. С. Перспективні способи фінансування катастрофічних сільськогосподарських ризиків. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 44 – 50.

*

УДК 338.246.87/338.124.4:631.15

JEL Classification: Q1

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910051>

К.А. ПРІБ, доктор економічних наук, професор

Практика антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах

Мета статті - обґрунтувати удосконалення практичних засад реалізації антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах через запровадження внутрішніх і зовнішніх стабілізаційних механізмів, а також на основі диференціації превентивних, реакційних і посткризових моделей управлінського впливу з урахуванням стадії виникнення та перебігу кризи.

Методика дослідження. Використано методи: діалектичний метод пізнання, що дозволив дослідити практику впровадження антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків виникнення й поглиблення криз; системний підхід для визначення оптимальних антикризових механізмів у превентивному, реакційному та посткризовому управлінні, ретроспективного аналізу при оцінюванні ключових індикаторів прояву кризових явищ і дестабілізаційних процесів у сільськогосподарських підприємствах, кластерного аналізу для оцінювання масштабів дестабілізації, статистичного аналізу, зокрема рядів динаміки, середніх і відносних величин, індексний, порівняння та інші для оцінки динаміки та особливостей перебігу криз.

Результати дослідження. Розглянуто практику антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах. Виявлено специфічні, нетипові для інших сфер економіки та галузей економічної діяльності, чинники виникнення криз. Встановлено особливості прояву криз у діяльності сільськогосподарських підприємств. На основі авторської методики дослідження виявлено, що переважним чином кризові явища і дестабілізація проявляються у діяльності сільськогосподарських підприємств низькою інтенсивністю використання капіталу та інвестиційних процесів, незадовільним рівнем трудового й експортного потенціалу, застарілим основним капіталом, інколи ціновим диспаритетом, а також недостатньо високою ефективністю використання капіталу та поглибленням фінансових ризиків. За результатами кластерного аналізу оцінено масштаби впливу кризових явищ і дестабілізаційних процесів на діяльність сільськогосподарських підприємств. Доведено необхідність запровадження цілісної системи антикризового управління або окремих елементів антикризових заходів для значної частки сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано доцільність одночасного запровадження внутрішніх і зовнішніх антикризових механізмів. Особливу увагу приділено формуванню внутрішніх антикризових механізмів шляхом їх диференціації на превентивні, реакційні і посткризові залежно від фази перебігу кризи та її впливу на роботу сільськогосподарського підприємства. Обґрунтовано мету, індикатори та сукупність основних антикризових заходів у межах кожного з виділених внутрішніх механізмів. Показано загальні засади запровадження зовнішніх механізмів антикризового впливу з боку держави.

Елементи наукової новизни. Запропоновано науково-методичний підхід до удосконалення антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами на основі виділення превентивних, реакційних і посткризових механізмів залежно від фази та глибини кризових явищ і дестабілізаційних процесів. Виявлено й систематизовано специфічні чинники виникнення криз у діяльності сільськогосподарських підприємств. Досліджено особливості прояву криз та оцінено масштаби дестабілізації. Виділено ключові проблеми, з якими стикаються сільськогосподарські підприємства на кожній фазі перебігу кризи та обґрунтовано ключові індикатори, що про них сигналізують. Запропоновано сукупність антикризових заходів у межах реалізації превентивного, реакційного і посткризового механізмів. Запропоновано підходи до забезпечення зовнішнього стабілізаційного впливу на діяльність господарюючих суб'єктів у сільському господарстві з боку держави.

Практична значущість. Запропоновано підходи до запровадження превентивних, реакційних та посткризових механізмів антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах. Визначено принципи реалізації механізмів зовнішнього антикризового впливу. Це дозволить забезпечити виважене і своєчасне реагування господарюючих суб'єктів на виникнення й поглиблення криз з урахування їх глибини та фази. В кінцевому результаті практична реалізація запропонованих підходів дозволить стабілізувати діяльність сільськогосподарських підприємств, запобігатиме втраті ними фінансової стійкості і платоспроможності, сприятиме підвищенню ефективності господарювання. Рис.: 2. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: антикризове управління; криза; дестабілізація; антикризові заходи; зовнішні механізми антикризового впливу; внутрішні механізми антикризового управління; сільськогосподарські підприємства.

Пріб Катерина Анатоліївна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та управління бізнесом, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (м. Київ, вул. Григорія Сковороди, 2)

E-mail: kprieb@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2075-0020>

Постановка проблеми. Важливим загальногосподарським завданням сьогодення для

України залишається забезпечення розвитку економіки в цілому та передусім сільського господарств. Однак розвиток як перехід економічної системи на якісно новий щабель функціонування неодмінно пов'язаний

© К.А. Пріб, 2019

з виникненням і впливом різноманітних дестабілізаційних процесів та низки кризових явищ. Кризи і дестабілізація здійснюють як негативний вплив на функціонування сільського господарства, так й утворюють умови для очищення від застарілих форм і методів функціонування, стереотипів управлінського реагування, неефективних систем організації діяльності тощо. Отже, у результаті кризи може цілком позитивно позначитися на процесі розвитку економічної системи, проте виключно за умови запровадження ефективної і виваженої системи управління. Тому вивчення та удосконалення практичних аспектів антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах актуальне і має вагому практичну значимість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми адаптації систем управління сільськогосподарськими підприємствами до умов впливу криз, а також формування і реалізації спеціальних підходів антикризового управління знайшли свої відображення у численних публікаціях вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них доцільно виділити праці [1, 3-11].

Так, Л. Ц. Масловська та К. С. Головач у своєму дослідженні адаптували модель антикризового управління Дж. Бернетта до умов діяльності в сільському господарстві, яка забезпечує запобігання негативному впливу чинників зовнішнього середовища та дозволяє господарюючому суб'єкту зосереджуватися на стратегічному управлінні в кризовій ситуації [5, с. 15]. Разом із тим автори представили власне бачення превентивного механізму антикризового управління як «сукупності взаємопов'язаних важелів та інструментів впливу на фактори, причини і наслідки кризи для поліпшення, стабілізації або досягнення якісно нового стану суб'єкта діяльності (бізнес-процесу) в сільському господарстві» [5, с. 15-16].

У проведених дослідженнях Н. А. Славіна акцентує увагу на необхідності відповідних організаційних змін при впровадженні системи антикризового управління та пропонує створювати службу контролінгу з покладенням на неї функцій реалізації кадрової політики, інформаційних технологій, планування та контролю, фінансового аналізу, управління ресурсами, цінової політики та збуту, а також групи з кризового управління з функціями аналізу, прогнозування та керування основними процесами [10, с. 88]. Думку що-

до необхідності уведення до організаційної структури сільськогосподарського підприємства в умовах кризи спеціалізованої оперативної кризової групи поділяє й О. О. Сосновська [11]. При цьому Т. С. Муляр і К. С. Головач виокремлюють чинник здатності та морально-психологічної готовності кадрового складу підприємства працювати в умовах напруги та кризового стану [7].

На переконання М. О. Плєскача, побудову системи антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах необхідно здійснювати «на принципах проблемно-орієнтованого підходу, сутність якого полягає у забезпеченні постійної і довготермінової здатності підприємства до сприйняття трансформацій, взаємоадаптації антикризових нововведень у всіх сферах діяльності; створенні механізмів для здійснення фронтальних ефективних заходів у кризовій зоні; запровадженні антикризових заходів на основі методів сценарного моделювання з узгодженістю і логічним взаємозв'язком антикризових стратегій з впливом зовнішніх і внутрішніх факторів [9].

На виробленні наукових підходів до програми антикризового управління шляхом включення до її складу «визначення сутності суб'єкта та об'єкта антикризового управління; обґрунтування необхідності антикризового управління; формування мети (завдань) антикризового управління; визначення методологічної основи антикризового процесу; обґрунтування принципів здійснення антикризового управління тощо» зосередив свою увагу А. Д. Борецько. За результатами напрацювань автор запропонував концепцію антикризового управління сільськогосподарським підприємством [1, с. 125].

Продовжуючи наукові пошуки принципів та підходів до формування ефективних антикризових програм, О. І. Мельник із співавторами пропонують поділяти усю сукупність антикризових робіт на три етапи: комплексну оцінку підприємства та виявлення кризових явищ; розробку заходів щодо подолання виявлених кризових явищ; розробку стратегії стабілізації та подолання наслідків кризових явищ, відновлення діяльності підприємства чи його ліквідація [6]. Подібної думки притримуються й І.Ю. Єпіфанова та Н.О. Оранська [3].

Поряд з оцінюванням ймовірності настання кризового стану і банкрутства підприємства Л. С. Кравчук та К. І. Воєнна значну ува-

гу у власних дослідженнях приділяють розробці ефективних тактичних і стратегічних антикризових заходів. Зокрема до першої категорії вони відносять: закриття нерентабельних виробництв, скорочення обсягів виробництва та збуту, звільнення персоналу, активізацію маркетингу, оптимізацію цінової політики, використання внутрішніх резервів, модернізацію, ротацію управлінського персоналу, мотивацію працівників, формування ефективної інвестиційної політики підприємств. Серед стратегічних заходів науковці вирізняють аналіз й оцінку стану підприємства, вивчення його виробничого потенціалу, розробку виробничих програм, оптимізацію політики доходів та інновацій, розробку загальної концепції фінансового оздоровлення підприємства [4].

Поглиблюючи наукові пошуки вирішення проблеми формування ефективних стратегій антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами М. С. Пантелєєв із співавторами зазначають, що до найбільш впливових стратегій слід віднести: «попередження кризи, підготовка до її появи; очікування зрілості кризи для її подолання; протидія кризовим явищам, уповільнення її процесів; стабілізація ситуацій за допомогою використання резервів, додаткових ресурсів; розрахований ризик; послідовний вихід з кризи; передбачення і створення умов усунення наслідків кризи» [8, с. 51].

За останні роки напрацювання науковців, безумовно, значно розвинули наукові погляди щодо природи формування та механізмів реалізації антикризового управління у сільськогосподарських підприємствах. Однак не вирішеною залишається низка питань, пов'язаних із визначенням джерел виникнення й поширення криз, сучасних особливостей прояву криз у діяльності сільськогосподарських підприємств, запровадження спеціальних механізмів внутрішньої та зовнішньої стабілізації тощо.

Мета статті - обґрунтувати удосконалення практичних засад реалізації антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах через запровадження внутрішніх і зовнішніх стабілізаційних механізмів, а також на основі диференціації превентивних, реакційних і посткризових моделей управлінського впливу з урахуванням стадії виникнення та перебігу кризи.

Виклад основних результатів дослідження. Сільське господарство України - ве-

лика і надзвичайно значима частина вітчизняної економіки. У 90-х роках минулого століття на початку втілення ринкових реформ у цій галузі формувалося понад чверть ВВП держави, вона була лідером серед інших сегментів економіки за чисельністю працюючих (до 40 %) та обсягами діяльності. Разом із тим це була чи не найзбитковіша галузь, яка не відігравала достатньої ролі ні в експорті країни, ні у формуванні доходів населення, ні у надходженнях до державного бюджету.

Однак, витримавши чимало криз, вітчизняне сільське господарство спромоглося не лише вистояти, а й правильно використати ті можливості, що утворюються упродовж перебігу кризи. Як результат, згадана галузь стала найприбутковішим сегментом економіки з одним із найвищих показників рентабельності та найменшою часткою збиткових підприємств. І така ситуація зберігається уже понад 10 років. Отже, в Україні накопичено певний позитивний досвід антикризового управління в сільському господарстві.

Нині сільське господарство забезпечує понад 23 % експорту держави, а з урахуванням продуктів харчування - понад 37 %. І хоча його частка в економіці й зайнятості населення становить лише 12 та 17 % відповідно, що відбулося на тлі розвитку інших сегментів економіки, його значимість залишається беззаперечно високою.

Традиційно у структурі сільськогосподарського виробництва, особливо щодо продуктів тваринництва, значна частка припадає на особисті селянські господарства. Однак останніми роками простежується чітка тенденція на посилення ролі товаровиробників суспільного сектору, а обсяги їх діяльності практично формують тренд сільськогосподарського виробництва (рис. 1). У 2018 р. підприємства виробили 58,8 % продукції сільськогосподарства, у тому числі рослинництва 62,8 %, тваринництва 47,5 %. Для порівняння - у 2010 р. відповідні частки знаходилися в межах 48,4; 53,8 та 38,7%.

Разом із тим, починаючи з 2016 р. спостерігається також тенденція до збільшення земель в обороті сільськогосподарських підприємств на тлі їх скорочення в особистих селянських господарствах, що підтверджує висновок про динаміку щодо підвищення концентрації сільськогосподарського виробництва у суспільному секторі.

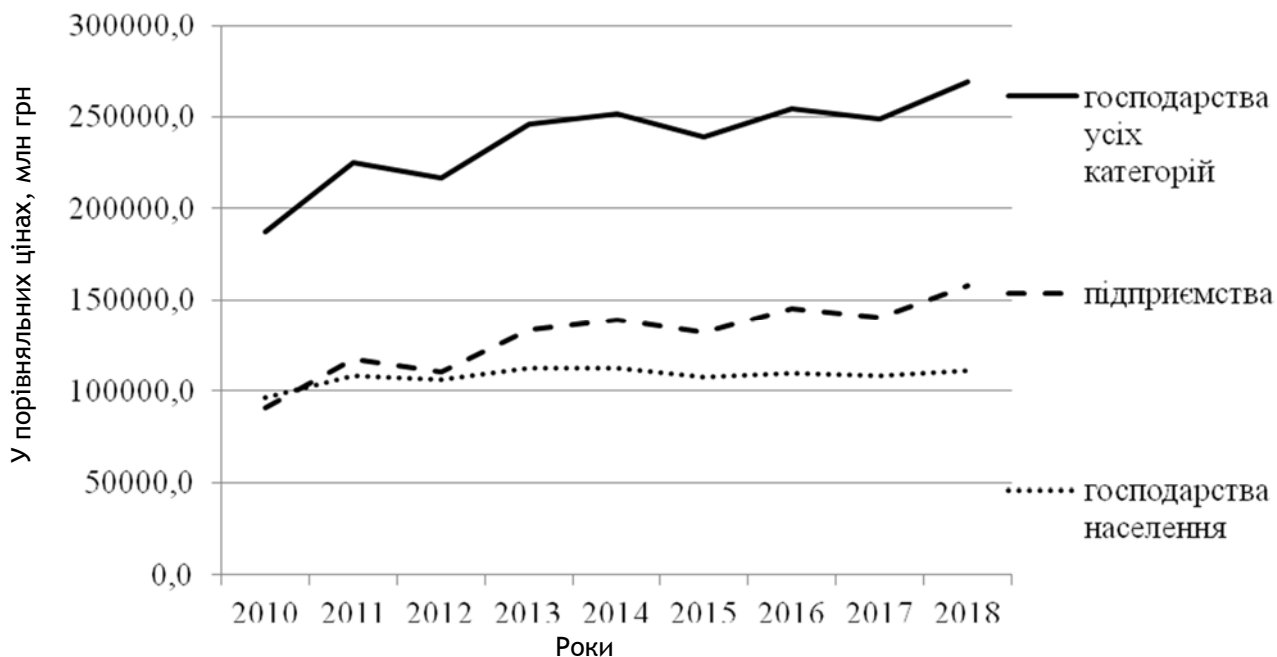

Рис. 1. Динаміка виробництва продукції сільськогосподарського господарства

Джерело: Розрахунки автора на основі даних Державної служби статистики України [2].

Незважаючи на вищевикладене, функціонування сільськогосподарських підприємств вимагає вирішення низки нагальних проблем, у тому числі пов'язаних із подоланням негативного впливу кризових явищ і дестабілізаційних процесів. Так, за проведеними дослідженнями на підставі методу кластерного аналізу по вибірковій сукупності у середньому лише 38,7 % сільськогосподарських підприємств можна визнати достатньо фінансово стійкими, ще 16,5 % - цілком успішними, яким не загрожує поглиблення кризових явищ або дестабілізаційних процесів та у яких немає потреби в антикризовому менеджменті.

При цьому 3,6 % сільськогосподарських підприємств перебувають у незадовільному фінансово-економічному стані, який унеможливує їх функціонування. Понад 16,9 % характеризуються низькими показниками фінансової стійкості, ліквідності й платоспроможності, що ускладнює ритмічність діяльності. Близько 24,3 % недостатньо прибуткові або взагалі збиткові, що загрожує поступовим виснаженням ресурсного потенціалу та втратою фінансової стабільності. Ці три групи товаровиробників потребують запровадження окремих елементів антикризового управління, а іноді - й запровадження цілісної антикризової програми дій.

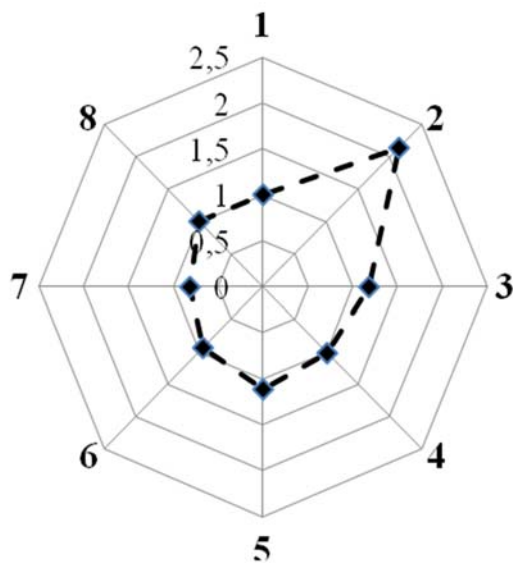
Причинами криз можуть слугувати внутрішні та зовнішні чинники, які часто подібні для підприємств різних сфер економіки. До

них належать загальна макроекономічна нестабільність, інфляція, коливання валютних курсів, зростання податкового тиску, недоступність або дорожнеча залучення капіталу, низький платоспроможний попит споживачів, а також виснаження внутрішніх ресурсів розвитку та низький рівень виробничого потенціалу, конфлікти в середині підприємства, неефективний менеджмент, відсутність раціональної системи контролю, низька результативність маркетингу тощо.

Однак у сільськогосподарських підприємств причини криз часто криються у виникненні й перебігу специфічних, нетипових для інших сфер економіки, процесів та явищ. Передусім: порушення соціально-економічних відносин на селі; нераціональність бізнес-рішень й технологій, що застосовуються як самими підприємствами, так і їхніми сусідами; окремі випадки рейдерства; особливості сільськогосподарського виробництва, що ускладнюють маневреність технологічних операцій; сезонність; коливання врожайності; до певної міри інертність сільського господарства тощо.

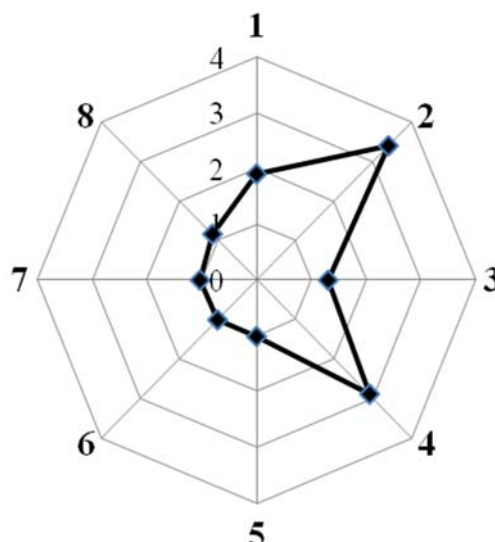
Виділені та деякі інші чинники призводять до виникнення й поглиблення кризових явищ у діяльності сільськогосподарських підприємств. Як свідчать результати порівняльного аналізу у 2007 і 2017 р., здійсненого на підставі авторської методики дослідження з урахування 47 основних індикаторів дестабілізаційних процесів, переважним

чином кризові явища та дестабілізація проявляються у діяльності сільськогосподарських підприємств низькою інтенсивністю використання капіталу й інвестиційних процесів, незадовільним рівнем трудового та експортного потенціалу, застарілим основним капіталом, подеколи ціновим диспаритетом, а також недостатньо високою ефективністю використання капіталу та поглиблення фінансових ризиків (рис. 2).

2007 р.

- 1 - Низька інтенсивність використання капіталу
- 2 - Неефективність використання капіталу
- 3 - Незадовільна інвестиційна активність
- 4 - Посилення ризиків фінансування

2017 р.

- 5 - Застарілий основний капітал
- 6 - Низький рівень трудового потенціалу
- 7 - Ціновий диспаритет
- 8 - Незадовільний стан експортного потенціалу

Рис. 2. Ключові індикатори прояву криз у діяльності сільськогосподарських підприємств

Джерело: Розрахунки автора.

Крім того, перебіг кризових явищ і процесів у сільськогосподарських підприємствах має ряд специфічних особливостей. Так, він проявляється нетиповою зміною фаз економічного циклу, залежить від регіонального розташування товаровиробника, характеризується часто відсутністю синхронності із загальноекономічною динамікою, спричинює нетипові «ланцюгові реакції» поширення на інших господарюючих в аграрній сфері підприємств та контрагентів, може як посилюватися, так і послаблюватися у результаті підвищення врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності худоби і птиці та зростанням валових зборів, а також негативно позначається на стані земельних ресурсів, житті сільських громад тощо. У цілому це зумовлює потребу в розробці та впровадженні спеціальних механізмів антикризового управління.

Звичайно, кожна криза по-своєму унікальна і неповторна, а її перебіг у різних сільськогосподарських підприємствах супроводжується численними особливостями. Тим не менш, існує можливість створення базових підходів до формування ефективної системи антикризового управління.

Вивчення практики антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах, її позитивних і, особливо, негативних результатів дозволило у процесі дослідження розробити цілісний підхід до впровадження внутрішніх і зовнішніх механізмів антикризового управління.

Встановлено, що внутрішні механізми повинні диференціюватися залежно від стадії кризи на превентивні, реакційні і посткризові, які суттєво різняться за цільовими установками, стратегіями, заходами, а також за моделями оптимальних і мінімально допустимих значень індикаторів.

При перших ознаках виникнення кризи, навіть в її латентній, прихованій фазі, необхідно впроваджувати превентивний механізм антикризового управління. Основні проблеми, з якими стикаються підприємства на цьому етапі - це відсутність ефективної системи моніторингу та аналізу внутрішніх і зовнішніх процесів, що провокують та поглиблюють кризу, нестача ресурсів для адекватних підходів до формування ефективної системи антикризового управління.

Вивчення практики антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах, її позитивних і, особливо, негативних результатів дозволило у процесі дослідження розробити цілісний підхід до впровадження внутрішніх і зовнішніх механізмів антикризового управління. Встановлено, що внутрішні механізми повинні диференціюватися залежно від стадії кризи на превентивні, реакційні і посткризові, які суттєво різняться за цільовими установками, стратегіями, заходами, а також за моделями оптимальних і мінімально допустимих значень індикаторів.

ватної реакції на загрозу кризи, недостатня маневреність організаційної структури, управління та виробничих процесів через специфіку діяльності. Також сільськогосподарські підприємства на цьому етапі часто залишаються незахищеними з позицій страхового забезпечення, їм часто не вистачає підтримки через кооперацію з іншими товаровиробниками. Досвід переконує, що доволі часто внутрішні проблеми посилюються погіршенням роботи партнерів по бізнесу. Сукупно це призводить до зниження ефективності роботи, скорочення обороту, поступового накопичення боргів, а у перспективі загрожує виникненням платіжних проблем. Проте саме в такий латентній фазі надто важливе впровадження превентивного механізму антикризового управління.

Основою метою превентивного механізму антикризового управління у діяльності сільськогосподарських підприємств має стати створення умов для недопущення кризи, а якщо це неможливо, то максимальна підготовка підприємства до роботи в умовах її впливу. Менеджмент підприємств має переглядати умови співпраці з партнерами, засади оплати продукції і ресурсів з метою недопущення втрати фінансової стійкості, зростання боргового тягаря і втрати платоспроможності.

В умовах посилення кризи основні проблеми сільськогосподарських підприємств часто пов'язані з невмінням швидко відреагувати на ситуацію, вчасно скоротити витрати і позбутися від обтяжливих з фінансової та ресурсної точок зору сегментів діяльності. Їхній стан ускладнюється нездатністю підтримувати платоспроможність та, особливо, неможливістю отримати термінове фінансування. Виникає доцільність впровадження реакційного механізму антикризового управління. Основні стабілізаційні заходи в реакційному механізмі повинні бути спрямовані саме на оптимізацію діяльності, скорочення витрат, реструктуризацію активів, рефінансування заборгованості, зміну принципів планування й управління сільськогосподарським підприємством. Як правило, саме цей механізм виявляється найбільш складним для українських товаровиробників.

При подальшому ослабленні впливу кризи, особливо коли під її впливом перебувало багато сільськогосподарських товаровиробників, істотно змінюється ринкова кон'юнктура, поступово поліпшуються і платоспро-

можність покупців, і ритмічність, і стабільність роботи постачальників. Досить часто з'являються можливості для розвитку та розширення бізнесу. Звідси стає актуальним впровадження посткризового управління й реалізація низки посткризових заходів, спрямованих на підвищення кредитоспроможності та поліпшення інвестиційної привабливості сільськогосподарського підприємства, доведення обсягів діяльності до докризового рівня або створення принципово нових її основ, модернізацію виробничих засобів.

Однак у цей період основні проблеми підприємств пов'язані з нестачею ресурсів, їх вичерпанням у період кризи, неможливістю додаткового залучення внаслідок підвищених ризиків. Серед основних антикризових заходів тут слід виділити пошук джерел і залучення фінансування розширеного відтворення, збільшення обсягів діяльності, формування оновленої системи мотивації, розконсервації потужностей і окремих видів діяльності, розробку й реалізацію нових інвестиційних проектів, зміну критеріїв укладання бізнес-угод та здійснення операцій.

За оцінками вчених, у середньому в світовій практиці близько 70% причин криз підприємств пов'язані з внутрішніми факторами і лише 30% - із зовнішніми. Проте за проведеними дослідженнями у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах зовнішні причини виникнення і поширення криз часто превалюють. Тому внутрішні механізми антикризового управління мають посилюватися зовнішніми, що формуються на рівні державного регулювання. Адже кризи в діяльності сільськогосподарських підприємств істотно відбиваються на економіці загалом та багатьох інших сторонах життя суспільства. Вони загрожують продовольчій безпеці, погіршують структуру зовнішньої торгівлі, зумовлюють виснаження ґрунтів, посилення екологічних проблем, погіршують умови і якість життя сільських жителів, підштовхують їх до внутрішньої та особливо - зовнішньої міграції, зумовлюють занепад сільських територій. У свою чергу це слугує поштовхом до виникнення і розвитку наступних криз.

Зовнішні антикризові механізми мають бути орієнтованими не лише на створення сприятливих умов для роботи бізнесу і підтримку товаровиробників, а й на нарощування потужностей зі зберігання і перероб-

ки сільгосппродукції, формування буферних запасів продовольства, паритетність обміну. Такі зовнішні впливи мають забезпечувати функціонування і розвиток сільської інфраструктури та соціальний захист сільського населення.

Як важливу проблему щодо реалізації зовнішніх антикризових механізмів слід вказати питання фінансування. Адже в цілому підтримка сільського господарства в Україні та особливо сільськогосподарських підприємств традиційно залишається низькою й не досягає аналогічних показників інших країн. Останніми роками сукупні витрати на сільське господарство та аграрну сферу трохи перебільшили 1% бюджету або близько 3% валової доданої вартості сільського господарства. Проте основна проблема полягає навіть не в цьому, а в нераціональному розподілі коштів, нестабільності їх надходження, неврахуванні «кризових зон», у яких зароджуються дестабілізаційні процеси. Тому для реалізації зовнішніх антикризових механізмів потрібно оптимізувати обсяги, напрями підтримки, змінити підхід до розподілу коштів, забезпечити принцип оптимального співвідношення «вигід і витрат» тощо.

Висновки. Виникнення кризових явищ і перебіг дестабілізаційних процесів справляють значний вплив на діяльність сільсько-

господарських підприємств. У разі виваженого й ефективного антикризового управління забезпечується майбутній розвиток господарюючого суб'єкта, тоді як у разі його відсутності негативний вплив криз зумовлює втрату фінансової стійкості та платоспроможності й загалом унеможливорює продовження господарської діяльності. Нині майже 45 % сільськогосподарських підприємств потребують впровадження окремих елементів антикризового управління, а понад 3 % із них - цілісної системи антикризового впливу. Як свідчить практика антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах, воно має здійснюватися з урахуванням фази виникнення і перебігу кризи та ґрунтуватися на превентивних, реакційних або посткризових механізмах, підкріплюватися стабілізаційним регулюючим впливом в боку держави.

У перспективі задля розвитку наукових і практичних підходів до запровадження механізмів антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах необхідно удосконалювати засади державного регулюючого впливу при виникненні макроекономічних дестабілізаційних процесів, а також обґрунтувати оптимальний комплекс антикризових заходів на різних етапах виникнення і перебігу криз.

Список бібліографічних посилань

1. Бореiko А. Д. Антикризовий менеджмент на сільськогосподарських підприємствах. URL : <http://repository.vsau.org/getfile.php/2633.pdf>.
2. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.09.2019).
3. Єпіфанова І. Ю., Оранська Н. О. Сутність антикризового управління підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 265 - 269.
4. Кравчук Л. С., Воєнна К. І. Антикризовий менеджмент як інструмент недопущення загрози банкрутства. *Ефективна економіка*. 2012. № 4. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1089>.
5. Масловська Л. Ц., Головач К. С. Формування системи антикризового управління сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2017. № 9. С. 12-17.
6. Мельник О. І., Молчанова Т. В., Вробиє Н. В. Особливості розробки антикризових програм діяльності сільськогосподарських підприємств. *Modern Economics*. 2018. № 12. С. 146-151.
7. Муляр Т. С., Головач К. С. Організація антикризового управління персоналом сільськогосподарських підприємств. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки*. 2017. № 2. С. 128-132.
8. Пантелєєв М. С., Геращенко І. О., Бережна О. В. Антикризове управління підприємствами агропромислового комплексу. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2014. № 3 (27). С. 48-56.
9. Плескач М. О. Удосконалення механізмів антикризового управління діяльністю сільськогосподарських підприємств. *Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал*. URL : <http://magazine.faaf.org.ua/udoskonallennya-mehanizmv-antikrizovogo-upravlinnya-diyalnistyu-silskogospodarskih-pidpriemstv.html>.

References

1. Boreiko, A.D (2009). Antykryzovyi menedzhment na silskohospodarskykh pidpriemstvakh. [Anti-crisis management in agricultural enterprises]. *The Repository of VNAU*. Retrieved from: <http://repository.vsau.org/getfile.php/2633.pdf> [In Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
3. Yepifanova, I.Yu. & Oranska, N.O. (2016). Sutnist antykryzovoho upravlinnia pidpriemstva [The essence of enterprise crisis management]. *Ekononika i suspilstvo*, 2, pp. 265-269 [In Ukrainian].
4. Kravchuk, L.S. & Voienna, K.I. (2012). Antykryzovyi menedzhment yak instrument nedopushchennia zahrozy bankrutstva [Anti-crisis management as a tool for preventing bankruptcy threat] *Efektivna ekonomika*, 4. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1089> [In Ukrainian].
5. Maslovskaya, L.Ts. & Holovach, K.S. (2017). Formuvannia systemy antykryzovoho upravlinnia silskohospodarskykh pidpriemstv [Formation of system of crisis management of agricultural enterprises]. *Ahrosvit*, 9, pp. 12-17 [In Ukrainian].
6. Melnyk, O.I., Molchanova, T.V., & Vrobiie, N.V. (2018). Osoblyvosti rozrobky antykryzovoykh prohran diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Features of development of anti-crisis programs of activity of agricultural enterprises]. *Modern Economics*, 12, pp. 146-151 [In Ukrainian].
7. Muliar, T.S. & Holovach, K.S. (2017). Orhanizatsiia antykryzovoho upravlinnia personalom silskohospodarskykh pidpriemstv [Organization of crisis management of personnel of agricultural enterprises]. *Visnyk ZhDTU. Serii: Ekonomichni nauky*, 2, pp. 128-132 [In Ukrainian].

10. Славина Н. А. Антикризове управління сільськогосподарськими підприємствами. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6 (44). С. 86-89.

11. Сосновська О. О. Антикризове управління сільськогосподарських підприємств. *Технологічний аудит і резерви виробництва*. 2011. № 2 (2). С. 36-39.

8. Panteliev, M.S., Herashchenko, I.O., & Berezhna, O.V. (2014). Antykryzove upravlinnia pidpriemstvamy ahro-promyslovoho kompleksu [Anti-crisis management of enterprises of agro-industrial complex]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky*, 3 (27), pp. 48-56 [In Ukrainian].

9. Pleskach, M.O (n.d.). Udoskonalennia mekhanizmv antykryzovoho upravlinnia diialnistiu silskohospodarskykh pidpriemstv [Improving the mechanisms of crisis management of agricultural enterprises]. *Oblik i finansy APK: bukhhalterskyi portal*. Retrieved from: <http://magazine.faa.org.ua/udoskonalennya-mekhanizmv-antikrizovogo-upravlinnya-diialnistyu-silskogospodarskykh-pidpriemstv.html> [In Ukrainian].

10. Slavina, N.A (2013). Antykryzove upravlinnia silskohospodarskykh pidpriemstvamy [Anti-crisis management of agricultural enterprises]. *Innovatsiina ekonomika*, 6 (44), pp. 86-89 [In Ukrainian].

11. Sosnovska, O.O. (2011). Antykryzove upravlinnia silskohospodarskykh pidpriemstv [Anti-crisis management of agricultural enterprises]. *Tekhnolohichni audyt i rezervy vyrobnytstva*, 2 (2), pp. 36-39 [In Ukrainian].

Prib K.A. Practice of crisis management in agricultural enterprises

The purpose of the article is to substantiate the improvement of practical principles for implementation of crisis management in agricultural enterprises through the introduction of internal and external stabilization mechanisms, as well as differentiation of preventive, reactionary and post-crisis models of managerial influence taking into account stages of emergence and course of crisis.

Research methods. In the research process the following scientific methods were used: the dialectical method of cognition (for exploring a practice of introducing crisis management in agricultural enterprises taking into account cause and effect of crisis emergence and deepening); systematic approach (for determining optimal anti-crisis mechanisms in preventive, reaction and post-crisis management); retrospective analysis (for assessing indicators of crisis manifestations and destabilization processes in agricultural enterprises); cluster analysis (for evaluating destabilization scales); statistical analysis, including the series of dynamics, mean and relative values, index, comparisons, and others (for assessing dynamics and features of crisis).

Research results. Practice of crisis management in agricultural enterprises was investigated. Specific, atypical for other spheres of economy and branches of economic activity, factors of crisis emergence were revealed. Peculiarities of crisis manifestations in agricultural enterprises' activity were established. Based on the author's research methodology, it was revealed that mainly crisis phenomena and destabilization were manifested in activities of agricultural enterprises with a low intensity of capital and investment processes, unsatisfactory level of labour and export potential, obsolete fixed capital, cost disparity sometimes, and inefficient use of capital and deepening financial risks. According to the results of cluster analysis, an impact of crisis phenomena and destabilization processes on agricultural enterprises' activity was assessed. Necessity of introducing a comprehensive anti-crisis management system or separate elements of anti-crisis measures for a large proportion of agricultural enterprises was proved. Expediency of simultaneous introduction of internal and external anti-crisis mechanisms was substantiated. Particular attention was paid to the formation of internal anti-crisis mechanisms through their differentiation into preventive, reactionary and post-crisis depending on crisis phase and its impact on agricultural enterprise's work. Purpose, indicators and set of the main anti-crisis measures within each of the selected internal mechanisms were substantiated. General principles for introduction of external mechanisms of anti-crisis influence from the state were shown.

Elements of scientific novelty. The scientific-methodical approach to improving the crisis management of agricultural enterprises based on the allocation of preventive, reaction and post-crisis mechanisms depending on a phase and depth of crisis phenomena and destabilization processes was proposed. Specific factors of crisis occurrence in agricultural enterprises' activity were identified and systematized. Features of crisis manifestation were investigated and extent of destabilization was evaluated. Key problems faced by agricultural enterprises at each crisis phase were identified and key signal indicators were substantiated. Set of anti-crisis measures within the framework of implementation of preventive, reaction and post-crisis mechanisms was offered. Approaches to providing external stabilization influence on the activity of agricultural economic entities by the state were proposed.

Practical significance. Approaches to introduction of preventive, reactionary and post-crisis mechanisms of anti-crisis management in agricultural enterprises were offered. There have been outlined principles for using mechanisms of external anti-crisis influence, which allow well-timed response of business entities to the emergence and deepening of crises, taking into account their depth and phase. Practical implementation of the proposed approaches will stabilize activities of agricultural enterprises, prevent their loss of financial stability and solvency, and help to improve economic efficiency. Figs.: 2. Refs.: 11.

Keywords: crisis management; crisis; destabilization; anti-crisis measures; external mechanisms of anti-crisis impact; internal mechanisms of crisis management; agricultural enterprises.

Prib Kateryna Anatoliivna - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of marketing and business management, National University of Kyiv-Mohyla Academy (2, Hryhoriia Skovorody st., Kyiv)

E-mail: kprieb@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2075-0020>

Приб Е.А. Практика антикризисного управления в сельскохозяйственных предприятиях

Цель статьи - обосновать совершенствование практических основ реализации антикризисного управления в сельскохозяйственных предприятиях через внедрение внутренних и внешних стабилизационных механизмов, а также на основе дифференциации превентивных, реакционных и посткризисных моделей управленческого воздействия с учетом стадии возникновения и течения кризиса.

Методика исследования. Использованы методы: диалектический метод познания, который позволил исследовать практику внедрения антикризисного управления в сельскохозяйственных предприятиях с учетом причинно-следственных связей возникновения и углубления кризисов; системный подход для определения оптимальных антикризисных механизмов в превентивном, реакционном и посткризисном управлении; ретроспективного анализа при оценивании ключевых индикаторов проявления кризисных явлений и дестабилизирующих процессов в сельскохозяйственных предприятиях; кла-

стерного анализа для оценивания масштабов дестабилизации; статистического анализа, в частности рядов динамики, средних и относительных величин, индексный, сравнения и другие для оценки динамики и особенностей течения кризисов.

Результаты исследования. Рассмотрена практика антикризисного управления в сельскохозяйственных предприятиях. Выявлены специфические, нетипичные для других сфер экономики и отраслей экономической деятельности, факторы возникновения кризисов. Установлены особенности проявления кризисов в деятельности сельскохозяйственных предприятий. На основе авторской методики исследования выявлено, что преимущественным образом кризисные явления и дестабилизация проявляются в деятельности сельскохозяйственных предприятий низкой интенсивностью использования капитала и инвестиционных процессов, неудовлетворительным уровнем трудового и экспортного потенциала, устаревшим основным капиталом, иногда ценовым диспаритетом, а также недостаточно высокой эффективностью использования капитала и углублением финансовых рисков. По результатам кластерного анализа оценены масштабы влияния кризисных явлений и дестабилизирующих процессов на деятельность сельскохозяйственных предприятий. Доказана необходимость введения целостной системы антикризисного управления или отдельных элементов антикризисных мер для значительной части сельскохозяйственных предприятий. Обоснована целесообразность одновременного введения внутренних и внешних антикризисных механизмов. Особое внимание уделено формированию внутренних антикризисных механизмов путем их дифференциации на превентивные, реакционные и посткризисные в зависимости от фазы течения кризиса и его влияния на работу сельскохозяйственного предприятия. Обоснованы цель, индикаторы и совокупность основных антикризисных мер в пределах каждого из выделенных внутренних механизмов. Показаны общие принципы внедрения внешних механизмов антикризисного воздействия со стороны государства.

Элементы научной новизны. Предложен научно-методический подход к усовершенствованию антикризисного управления сельскохозяйственными предприятиями на основе выделения превентивных, реакционных и посткризисных механизмов в зависимости от фазы и глубины кризисных явлений и дестабилизирующих процессов. Выявлены и систематизированы специфические факторы возникновения кризисов в деятельности сельскохозяйственных предприятий. Исследованы особенности проявления кризисов и оценены масштабы дестабилизации. Выделены ключевые проблемы, с которыми сталкиваются сельскохозяйственные предприятия на каждой фазе течения кризиса и обоснованы ключевые индикаторы, которые о них сигнализируют. Предложена совокупность антикризисных мер в рамках реализации превентивного, реакционного и посткризисного механизмов. Предложены подходы к обеспечению внешнего стабилизационного влияния на деятельность субъектов в сельском хозяйстве со стороны государства.

Практическая значимость. Предложены подходы к внедрению превентивных, реакционных и посткризисных механизмов антикризисного управления в сельскохозяйственных предприятиях. Определены принципы реализации механизмов внешнего антикризисного воздействия. Это позволит обеспечить взвешенное и своевременное реагирование хозяйствующих субъектов на возникновение и усугубление кризисов с учетом их глубины и фазы. В конечном результате практическая реализация предложенных подходов позволит стабилизировать деятельность сельскохозяйственных предприятий, предотвратить потерю ими финансовой устойчивости и платежеспособности, будет способствовать повышению эффективности хозяйствования. Илл. : 2. Библиогр. : 11.

Ключевые слова: антикризисное управление; кризис; дестабилизация; антикризисные меры; внешние механизмы антикризисного влияния; внутренние механизмы антикризисного управления; сельскохозяйственные предприятия.

Приб Катерина Анатольевна - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры маркетинга и управления бизнесом, Национальный университет «Киево-Могилянская академия» (г. Киев, ул. Григория Сковороды, 2)

E-mail: kprieb@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2075-0020>

Стаття надійшла до редакції 05.09.2019 р.

Фахове рецензування: 10.09.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Приб К. А. Практика антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 51 – 59.

* * *

Новини АПК

Осінь посівна-2019: В Україні посіяно понад 4 млн га озимих зернових

Станом на 2 жовтня українські аграрії провели сівбу озимих зернових на площі 4,1 млн га або 56% до прогнозу (7,3 млн га), з яких посіяно:

- озимої пшениці - 3,7 млн га, або 59% до прогнозу;
- жита - 81 тис. га, або 67% до прогнозу;
- озимого ячменю - 314 тис. га, або 34% до прогнозу.

Крім того, озимий ріпак, при прогнозованій площі 1,1 млн га посіяно 1,0 млн га, або 94% до прогнозу.

Щодо проведення збиральних робіт, то на цю дату українськими аграріями зібрано 47,6 млн тонн зернобобових культур з площі 11,5 млн га, або 75% до прогнозу, при середній врожайності 41,5 ц/га, в тому числі намолочено:

- кукурудзи - 7,9 млн тонн з площі 1,3 млн га, або 26% до прогнозу, при врожайності 60,7 ц/га;
- гречки - 75 тис. тонн з площі 57 тис. га, або 84% до прогнозу, при урожайності 13,2 ц/га;
- проса - 142 тис. тонн з 76 тис. га, або 84% до прогнозу, при урожайності 18,8 ц/га.

Соняшнику обмолочено на площі 4,7 млн га, або 80%, та зібрано 10,9 млн тонн зерна при середній урожайності 23,3 ц/га. Сої обмолочено на площі 998 тис. га, або 63% до прогнозу, та зібрано 2,3 млн га зерна при середній урожайності 23,5 ц/га. Цукрових буряків зібрано 2,4 млн тонн з площі 53 тис. га, або 24% до прогнозу, при середній урожайності 446 ц/га.

Прес-офіс Інформаційно-аналітичного порталу АПК України

УДК 373.5:331.55+56

JEL Classification: J43; R20; J20

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910060>

О.М. МОГИЛЬНИЙ, доктор економічних наук, професор

Відтворення нерівності трудового потенціалу сільської і міської молоді: причини та шляхи подолання

Мета статті – висвітлити проблеми нерівності доступу сільської та міської молоді до освіти й формування стартового трудового потенціалу, а також визначити можливі шляхи усунення соціальної несправедливості.

Методика дослідження. Основою дослідження стали загальнонаукові і спеціальні методи, праці вчених з питань трудового потенціалу та молодіжної політики держави. Монографічний та аналітико-статистичний методи застосовано для аналізу стану реалізації конституційного права сільської молоді на якісну освіту і гідну працю. Системний підхід сприяв висвітленню організаційно-економічного і правового механізмів забезпечення переходу випускників закладів середньої освіти сільської місцевості на ринок праці через набуття ними професійно-технічної освіти. Аналіз і синтез, абстрактно-логічний інструментарій та результати соціологічних опитувань дозволили узагальнити перешкоди на шляху самореалізації сільської молоді та способи їх подолання, сформулювати висновки.

Результати дослідження. Висвітлено проблеми розширеного відтворення нерівності сільської і міської молоді у доступі до якісних послуг у закладах загальної середньої освіти та переходу її до ринку праці через систему професійно-технічних училищ аграрного профілю. Проаналізовано стан зайнятості сільської молоді та фундаментальні чинники ринку праці сільської місцевості. Визначено концептуальні напрями подолання нерівності у формуванні стартового трудового потенціалу цієї категорії населення.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методичні підходи до визначення причин стартової нерівності формування трудового потенціалу сільської молоді порівняно з міською при переході на ринок праці.

Практична значущість. Запропоновано заходи з удосконалення механізмів державної регуляторної політики в освітній сфері та соціально-трудовах відносинах, спрямованих на усунення соціальної несправедливості щодо сільської молоді. Табл.: 2. Рис.: 1. Бібліогр.: 26.

Ключові слова: сільська молодь; загальна середня і професійно-технічна освіта; трудовий потенціал; ринок праці сільської місцевості.

Могильний Олексій Миколайович – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник НДВ соціально-трудовах відносин, розвитку та аналітики статистичної звітності сільських територій Українського науково-дослідного інституту продуктивності агропромислового комплексу (м. Київ, пл. Солом'янська, 2)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Постановка проблеми. У перехідний період радикальної трансформації суспільно-політичної й соціально-економічної системи молодь в Україні виявилася однією з найуразливіших верств населення. Особливо погіршилось інституціональне середовище для повноцінного формування конкурентоспроможного трудового потенціалу сільської молоді. Оскільки молодіжна політика, властива соціалістичному ладу, була зруйнована, а нові механізми державного регулювання за останні три десятиліття реформ вже ніби то й напрацьовані, але через обмеженість бюджетів усіх рівнів належним чином повноцінно не функціонують.

У сукупності дії з іншими деструктивними явищами погіршується демографічна ситуація в сільській місцевості, давно став критичним рівень сімейного безробіття та неформальної зайнятості, наростає освітня й трудова міграція сільської молоді. По-суті так звані соціальні ліфти для повноцінної професійної самореалізації цієї категорії населення майже заблоковані. Важко навіть уявити, яка кількість талановитої сільської молоді не проявила себе в економіці, науці, культурі та інших видах діяльності через неякісну освіту. До того ж сільське населення стрімко старіє, а це означає, що будь-які перетворення стосовно збалансованого сільського розвитку втрачають перспективу, провадяться без урахування соціальної

© О.М. Могильний, 2019

бази, безадресні. По-іншому, реформи заради реформ.

Усього за 2017 р. у структурі населення, що проживає в сільській місцевості, молодь віком 15-34 роки становила 22,8%, у місті - 37,2%. Розрив становив 14,4 відсоткових пункти (в. п.). Причому спостерігається певна закономірність у середині самої молодіжної категорії. Якщо розбіжність, залежно від місця проживання, у групі 15-19 років була 1,4 в. п. (4,9 і 6,3% відповідно), то у віці 30-34 роки цей показник зріс до 8,1 в. п. (від 4,4 до 12,5%), або у 5,8 раза. Отже, село покидає найбільш продуктивна частина населення. Демографічне навантаження, або кількість осіб непрацездатного віку (0-15 років) та 60 років і старше, з розрахунку на тисячу осіб працездатного віку (15-64 років), у сільській місцевості вже сягнуло 698 проти 625 осіб у місті [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Молодіжна тематика у науковій літературі широко представлена майже всіма її складовими. Розглядаються соціальні проблеми молоді та її участь у процесах реформування держави, визначається роль та місце цієї категорії населення у соціально-трудових відносинах [5, 22, 26]. Висвітлюється нерівність доступу до загальної середньої освіти сільської молоді порівняно з міською [20], аналізується залежність рівня освіти та реалізація можливостей щодо працевлаштування молоді [7; 16, с. 18-25; 2]. Досліджуються проблеми зайнятості та конкурентоспроможності сільської молоді на ринку праці [1; 19, с. 48-53]. Здійснюється спостереження освітньої і трудової міграції молоді та її вплив на формування трудового потенціалу України в глобальному контексті основних напрямів міграційної політики [6; 25]. Проте зміни, що відбуваються під час реформи децентралізації, зумовлюють появу все нових викликів у освітній галузі та підготовці сільської молоді до праці, стосовно яких ще немає адекватного реагування центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Мета статті - висвітлити проблеми нерівності доступу сільської та міської молоді до освіти й формування стартового трудового потенціалу, а також визначити можливі шляхи усунення соціальної несправедливості.

Виклад основних результатів дослідження. Конституційні права і гарантії на освіту та їх втілення в законодавчих ак-

тах і державних програмах. Із усього комплексу проблем для розгляду виокремлено дві найважливіші для нинішнього стану сільської молоді - якість освітніх послуг у закладах середньої освіти та її перехід у категорію робочої сили. Адже з освітою тісно пов'язано формування «стартового пакета» трудового потенціалу молоді та її самореалізації у суспільно корисних видах діяльності.

Конституція України проголошує, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи. Зокрема, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками майнового стану, місця проживання або іншими прикметами (ст. 24). Для цього держава гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб (ст. 45). Держава також забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах (ст. 53). Закон «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII по суті дублює Основний закон, деталізуючи обставини та ознаки, за якими не допускається дискримінація громадян на освіту (ст. 3) [14].

Для дослідження важливо наголосити, що Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року № 2998-XII, іншими нормативно-правовими актами на його виконання, молодими вважаються громадяни України віком від 14 до 35 років. Цей віковий ценз застосовано в усіх документах з питань підтримки розвитку молоді [15].

Усе найкраще всім дітям, чи лише своїм? Як у реальному житті забезпечені права сільської молоді на освіту? Проблема неякісної освіти учнів сільських шкіл та нерівності в доступі до якісної освіти сільських і міських жителів має давню історію. Залежно від пануючої суспільно-політичної системи й соціально-економічної ситуації в країні це пояснювалося як об'єктивними причинами, що склалися історично, так і недосконалістю державних заходів. Запровадження із 2008 р. ЗНО висвітлювало всю гостроту проблеми, що постала в нашому нібито соціально орієнтованому суспільстві. За даними Українського центру оцінювання якості освіти, середній бал державної підсумкової атестації у 2018 р. з української мови і літератури був на рівні 5,6 проти 8,1 в учнів міських шкіл, із мате-

матики - 5,1 і 7,1; із фізики - 5,7 і 7,8; з англійської мови 6,7 і 7,8 відповідно [15].

Зазначимо, що оцінки від 5 до 6 балів рівнозначні 3 і 3+ колишньої п'ятибальної системи оцінювання. Тут не стверджується, що в усіх міських школах учні отримують сучасний рівень освіти. Результати соціологічного дослідження «Раннє програмування як складова сучасної освіти», проведеного Інститутом Горшеніна спільно з групою компаній показали, що 51% українців вважають, що теперішня система освіти не відповідає потребам українського ринку праці. При цьому 32% опитаних обрали відповідь «скоріше не відповідає», а 19% - «точно не відповідає» [23].

Зауважимо, що в опитуванні йдеться про відповідність компетентностей робочої сили лише вимогам національних підприємств, які використовують переважно третій і четвертий технологічні уклади, за сировинної економіки в цілому. *Для довідки: сучасні економіки, куди масово прагнуть емігрувати українці, випускають продукцію, що відповідає п'ятому і шостому технологічним укладам.*

Проте для сільських закладів середньої освіти міські заклади слугують прикладом для наслідування. Адже в подальшому випускники сільських шкіл конкурують зі своїми міськими однолітками за право на здобуття вищої освіти, особливо за державним замовленням, і суттєво програють у нерів-

ному змаганні. Не рятує й підвищувальний коефіцієнт (1,02 і 1,05 для спеціальностей «Аграрні науки і продовольство»), оскільки лише 12-13% випускників сільських шкіл вступають у виші проти майже 75-80% від загальної кількості випускників.

Відставання учнів сільських шкіл у початковій і базовій середній школі з роками навчання лише збільшується. Як переконливий доказ наведемо результати ЗНО із вибраних для аналізу основних предметів випускників закладів загальної середньої освіти 2016 та 2018 років. Не подолано мінімальний поріг (100 балів) у 2018 р. з української мови і літератури та англійської мови майже кожним п'ятим випускником сільського закладу, а в міських - кожним сотим і десятим відповідно. Значно гірші результати за цим показником із математики (28,2%) і фізики (24,9%) проти 9,1% і 11,9% у містах.

Рівень послуг за аналізований період у сільських закладах середньої освіти з окремих предметів має тенденцію до погіршення. Не подолали поріг у 2018 р. з математики і фізики більше учнів, ніж у 2016 р. на 6,2 і 3,7 в. п. відповідно. Можна лишень здогадуватися про рівень знань випускників, які взагалі не з'явилися на ЗНО. Таких від загальної кількості зареєстрованих осіб у 2018 р. було від 0,7% на українську мову і літературу до 2,9% на фізику (табл. 1).

1. Статистичні дані основної сесії ЗНО випускників закладу загальної середньої освіти, які не подолали поріг із окремих предметів, по типах поселення/реєстрації за 2016 та 2018 роки

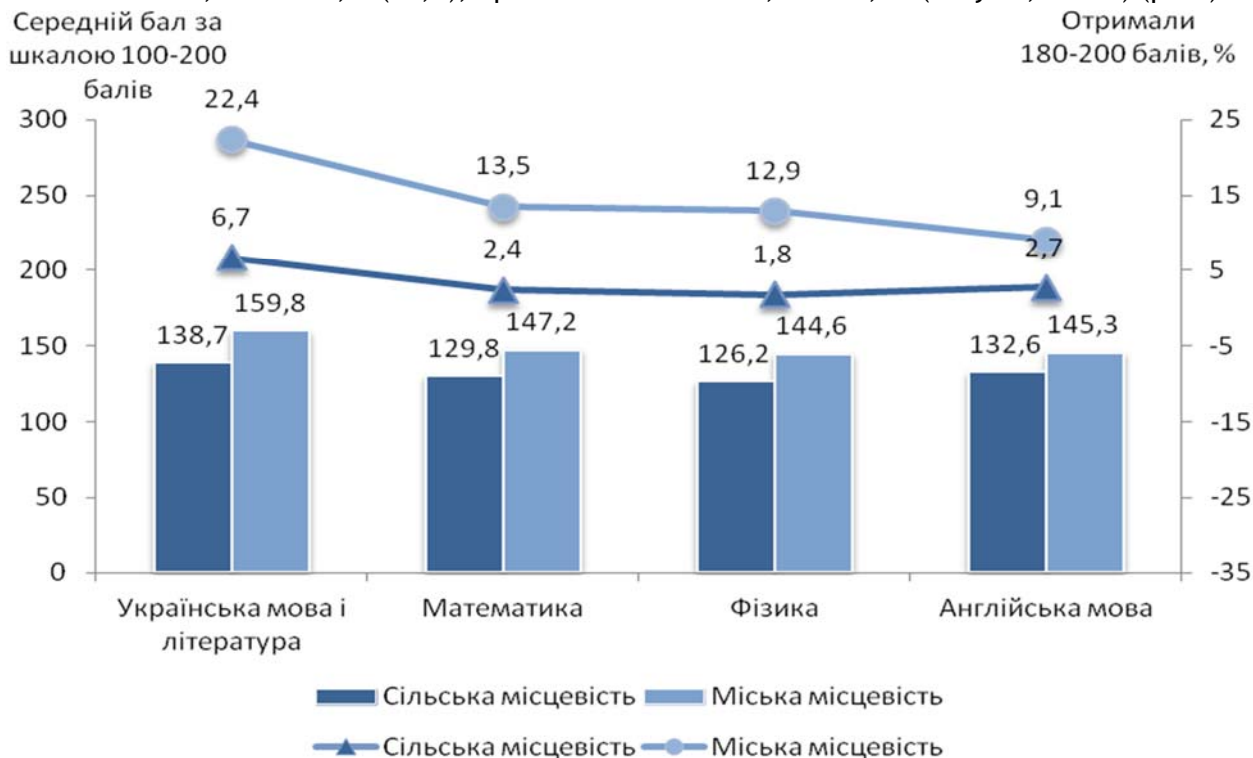
Тип поселення/ реєстрації	Рік	Показник	Предмет			
			Українська мова і література	Матема- тика	Фізика	Англійська мова
Сільська місцевість	2016	Зареєстровано, осіб	63706	27959	5567	8205
		Не подолали поріг	12232	6147	1101	1921
		%	19,2	22,0	19,8	23,4
		Не з'явилися	445	315	729	553
		%	0,7	1,1	13,1	6,7
	2018	Зареєстровано, осіб	52232	21665	4190	7362
		Не подолали поріг	9624	6112	1043	1453
		%	18,4	28,2	24,9	19,7
		Не з'явилися	363	190	121	79
		%	0,7	0,9	2,9	1,1
Не подолали поріг 2018 р. до 2016 р., +, - відсоткові пункти			-0,8	+6,2	+5,1	-3,7
Міська місцевість	2018	Зареєстровано, осіб	133117	67324	11071	89312
		Не подолали поріг	1324	6131	906	10624
		%	1,0	9,1	8,2	11,9
Не подолали поріг у сільській місцевості до мі- ської за 2018 р., +, - відсоткові пункти			+17,4	+19,1	+16,7	+7,8

Джерело: [23].

Програмне забезпечення Українського центру оцінювання якості освіти дає змогу дослідити й інші показники основної сесії ЗНО, які додатково підтверджують нижчий рівень освіти у сільській місцевості. Так, середній бал (за шкалою 100-200) у випускників сільських і міських закладів освіти у 2018 р. суттєво відрізнявся на користь останніх: українська мова і література - 135,7 та 159,8 (відставання 21,1 бала); математика - 128,8 та 147,2 (17,4); фізика -

125,9 та 144,6 (18,4); англійська мова - 132,2 та 145,3 (відставання 12,7 бала).

Частка випускників сільських і міських закладів середньої освіти, яка отримала результати високого рівня від 180 до 200 балів, також є невтішною для сільської місцевості з усіх предметів. Українська мова і література - 6,7% та 22,4% (мінус 15,7 в. п.); математика - 2,4% та 13,5% (мінус 11,1 в. п.); фізика - 1,8% та 12,9% (мінус 11,1 в. п.); англійська мова - 2,7% та 9,1% (мінус 6,4 в. п.) (рис.).

Статистичні дані окремих показників основної сесії ЗНО випускників закладу загальної середньої освіти із окремих предметів, по типах поселення/реєстрації за 2016 та 2018 роки

Джерело: [23].

Опорні школи самі потребують опори. Результати аналізу свідчать, що на державному рівні є усвідомлення масштабів освітньої нерівності за місцем проживання. Зокрема і з цією метою проводяться структурні перетворення. Так, від 2013/14 навчального року розпочалася організація опорних шкіл. Реформа спрямована на подолання суттєвих відмінностей у якості загальної середньої освіти між сільськими та міськими школами, а також на підвищення якості освіти, забезпечення профільної підготовки випускників, ефективне й раціональне використання скерованих ресурсів. Відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про освіту», опорний заклад освіти - це заклад загальної середньої освіти, що має зручне розташування для підвезення дітей з інших населених пунктів, за-

безпечений кваліфікованими педагогічними кадрами, володіє сучасною матеріально-технічною і навчально-методичною базою та спроможний забезпечувати на належному рівні здобуття профільної освіти.

За даними моніторингу процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування в галузі освіти, станом на 01.11.2018 р. в Україні загалом створено 736 опорних шкіл, з яких у 308 ініціаторами виступили ОТГ. Кількість їх філій, створених на базі початкових шкіл (тривалістю чотири роки навчання), становить 1229 і 508 відповідно. За рішенням засновника, філія також може створюватися на основі базової середньої школи (тривалістю п'ять років навчання) [8].

За даними дослідження «Функціонування опорних шкіл», найбільший спротив їх створенню чиниться батьками учнів (27%), директорами й іншими педагогічними працівниками (25,6%) майбутніх філій. Це своєрідний парадокс, вони мали б бути найзацікавленішими в необхідності отримання молоддю сучасної середньої освіти, адже це впливає не лише на її кар'єрне зростання, а також на подальшу долю [24].

Можна припустити, що досить часто це звичайний егоїзм та страх втратити робочі місця. Оскільки, як правило, відсутня належна інформаційно-роз'яснювальна робота під час оптимізації мережі сільських шкіл. Не пропонується прийнятна альтернатива щодо майбутнього працевлаштування вчителів, які втрачають роботу. Існують також системні проблеми в самих опорних школах. Серед таких, зокрема: дефіцит кадрів, недостатнє фінансування для модернізації матеріально-технічної і навчально-методичної бази; застарілі методики підготовки і підвищення кваліфікації вчителів; слабка інформатизація навчального процесу; недосконалість візуалізації індикаторів оцінювання освітніх послуг тощо.

Матеріали дослідження показують наявність зв'язку між рівнем освіти і посадами батьків та рівнем освіти їх дітей, що проживають у сільській місцевості. Наприклад, коли обоє батьків мають вищу освіту або науковий ступінь і хоча б один з батьків є керівником установи, підприємцем, або веде дрібний бізнес, то середній бал ЗНО з усіх предметів випускників сільських загальноосвітніх шкіл (учасників анкетування) вищий, порівняно з учнями, батьки яких мали середню освіту і хоча б один із батьків є працівником без кваліфікації або зайнятий на сезонних роботах [24].

Звичайно, автор не поділяє думки про успадкований фаталізм випередження/відставання випускників сільських шкіл залежно від освіти, характеру роботи і культурного капіталу їхніх батьків. Саме життя це спростовує. Проте можна стверджувати, що соціальні ліфти зупинятимуться на різних поверхах піраміди потреб Маслоу через неоднаковий рівень розвитку людського капіталу випускників середніх шкіл, фінансової спроможності сім'ї, амбіції їхніх батьків та неформальні відносини в освітній сфері. Цікавим видається лише один аспект цієї широкої тематики – забезпечення рівного дос-

тупу сільської і міської учнівської молоді до якісної освіти і, як результат, формування конкурентоспроможного трудового потенціалу. Про вступ у ВНЗ III-IV рівнів акредитації та працевлаштування після отримання певної спеціальності у проведеному дослідженні не йдеться, оскільки це тема окремої статті.

За експертними оцінками, після отримання базової середньої освіти школу залишають до 60% учнів сільської місцевості. Більшість із них продовжують освіту у професійно-технічних закладах. Побіжно зазначимо, що в Україні традиційно спостерігається істотний перекид у попиті та пропонуванні на ринку праці: 75% випускників здобувають вищу освіту, професійно-технічну – 25%, а мало б бути навпаки. За даними Державної служби зайнятості (ДСЗ), станом на 1 липня ц. р. у містах 48% безробітних мають вищу освіту, у великих мегаполісах – значно більше. *Довідково: у 1990/91 н. р. на випускників ПТУ, коледжів і технікумів припадало 65% і ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 35%.*

Професійно-технічна освіта – підчерка державних органів влади. Законом України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» започаткована передача фінансування державних професійно-технічних навчальних закладів з державного до місцевих бюджетів без системного аналізу і врахування думки фахівців, що спричинило системну кризу галузі. У Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення», схвалених постановою Верховної Ради України від 7 вересня 2016 року № 1493-VIII, висловлено занепокоєння щодо позиції Кабінету Міністрів України про передачу професійно-технічних навчальних закладів у спільну власність територіальних громад сіл, селищ і міст. Більшість із них заперечують можливість спрямування власних доходів на підготовку робітничих кадрів і утримання професійно-технічних навчальних закладів, та й обласні бюджети не спроможні забезпечити належне фінансування усієї мережі [18].

Негативні наслідки децентралізації у цьому контексті вже даються взнаки. Станом на січень 2019 р. у закладах ПТО за галузевим напрямом «сільське господарство» навчалось 27,5 тис. учнів, або на 8,8 тис. (24,3%) менше проти 2014 року. У 2017/18 н. р. одержали дипломи 3,7 тис. осіб, порівняно з

майже 4 тис. у 2016/17 н. р. Деструктивні перекося у підготовці спеціалістів через ВНЗ і в ПТУ, про які вже йшлося, позначилися на кількості осіб, що навчалися у професійно-технічних навчальних закладах, із розрахунку на 10 тис. населення. Цей показник зменшився від 96 осіб у 2010/11 н. р. до 64 осіб у 2017/18 н. р., або майже на третину. Разом із тим слід враховувати, що чисельність населення України за цей же період також скоротилася на 7,8%, у т. ч. сільсько - на 7,9% [4].

За останні роки сільські ПТУ суттєво недофінансовувалися, тож їх матеріально-технічна база безнадійно застаріла. Агропромислові підприємства, за рідкісними винятками, також не переймаються цією проблемою. Звідси, спостерігається критичне скорочення контингенту учнів і педагогічних працівників, втрата престижності робітничих професій серед молоді тощо. Виклики, що постали перед закладами професійно-технічної освіти, а також коледжами і технікумами аграрного профілю внаслідок децентралізації повноважень та фінансування в освітній сфері, заслуговують на окреме дослідження. Тут же увага акцентується лише на адаптації ПТО до нинішніх вимог сільського ринку праці та участі держави в підготовці учнівської молоді до праці й гарантуванні першого робочого місця.

Державне регулювання молодіжного ринку праці в сільській місцевості. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI молодь, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу, має додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. Згідно зі ст. 26 цього акта, роботодавцю, який працевлаштовує на нове робоче місце за отриманою професією (спеціальністю) строком не менше ніж на два роки молодь, що здобула професійно-технічну або вищу освіту та якій надано статус безробітного, щомісяця компенсуються протягом одного року з дня працевлаштування фактичні витрати у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ) за відповідну особу за місяць, за який він

сплачений. Передбачено й відповідні штрафні санкції для несумлінних роботодавців.

Крім того, ст. 29 з метою створення умов для підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці передбачено стажування студентів вищих, учнів професійно-технічних навчальних закладів у роботодавців із оформленням трудової книжки [13].

Проте варто зауважити, державними гарантіями щодо забезпечення першого робочого місця може скористатися сільська молодь лише у статусі безробітного. Це передбачено іншим Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року № 1533-III. Відповідно до ч. 2 ст. 6 молодь, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце, може на це розраховувати у разі реєстрації в установленому порядку відповідних осіб як безробітних.

Такими можливостями можуть скористатися й молоді люди - члени особистого селянського господарства (ОСГ), якщо вони не є найманими працівниками, громадяни України, що працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, в якій вони перебувають, за умови сплати страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародним договором України (ч. 3 ст. 6).

Важливою складовою підготовки кадрів робітничих професій для сільського господарства із числа сільської молоді виступає система центрів професійно-технічної освіти (ЦПТО) ДСЗ. Єдина вимога - це мають бути застраховані молоді люди, визнані в установленому порядку безробітними, страховий стаж яких протягом 12 місяців, що передували реєстрації особи як безробітної, становить не менше шести місяців за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування (ч. 1 ст. 22) [12].

За адміністративними даними ДСЗ, у 2017-2018 рр. у системі ЦПТО для безробітної сільської молоді було надано можливість одержати підготовку за професіями: тракторист-машиніст, водій вантажного автомобіля, працівник фермерського господарства, слюсар по ремонту сільськогосподарської техніки, коваль, бджоляр та інші [21].

Незважаючи на державну підтримку молоді, що отримала відповідну професійну підготовку, при переході її на ринок праці станом на 1 липня 2019 р., у статусі безробітного знаходилися 119,4 тис. сільських мешканців (42% від загальної кількості). Понад 50 тис. зареєстрованих безробітних раніше працювали у сільському, лісовому та рибному господарстві. За професійними групами - 29% у віці до 35 років, за освітою - 35% мали професійно-технічну, 17% - загальну середню освіту. При цьому дані щодо безробітних наведено за період найбільшого попиту на робочу силу, тоді як з кінця і на початок року (грудень - лютий) кількість сільських безробітних, через сезонність аграрного виробництва, у 2-3 рази більша.

Водночас, за розрахунками ДСЗ, кількість вакансій поточного року в сільському, лісовому та рибному господарстві України становитиме 168 тис. осіб. Найбільш гострий дефіцит відчуватимуть аграрні підприємства Полтавської - 14,5 тис. (8,6%), Вінницької - 14,3 (8,5%), Харківської - 12,8 (7,6%), Черкаської - 11,8 (7,0%) та Одеської - 10,3 тис. (6,1%) областей [11].

Наявність одночасно значної кількості безробітних і вакансій в сільському господарстві пояснюється особливостями сільського ринку праці: моноструктурним характером зайнятості селян, територіальною віддаленістю вакансії й місця постійного проживання потенційного претендента; недостатньою мобільністю працівників через прив'язаність до житла і ОСГ; низьким рівнем оплати праці; відсутністю комфортного житла за місцями вакансій; невідповідністю професійно-кваліфікаційних характеристик шукачів роботи вимогам роботодавців тощо.

Для групи компаній найбільшого агрохолдингу Укрлендфармінг, із підрозділами у 22 областях і 600 населених пунктах, де

зайнято майже 20 тисяч осіб, також характерні проблеми з кадрами, середній вік яких становить 40+, а окремих категорій працівників понад 50 років. За актуальними даними, компанія запрошує на роботу з комфортними умовами і гідною оплатою праці та соціальним пакетом трактористів-машиністів, водіїв вантажного автотранспорту, електромонтерів, операторів машинного доїння, лікарів ветеринарної медицини і зоотехніків, компетентних управлінців, інших висококваліфікованих фахівців [10].

Загалом в Україні молодіжному ринку праці в сільській місцевості порівняно з містом притаманні гірші показники. Рівні економічної активності й зайнятості нижчі на 3,1 і 2,9 в. п., а рівень безробіття, навпаки, на 0,3 в. п. вищий. На нашу думку, в сільській місцевості вже тривалий час функціонує модель ринку праці, що має типові ознаки моносонії. Коли в селі є велика кількість шукачів роботи, особливо в осінньо-зимовий період, а роботодавець на кілька сіл усього один. Через таку ситуацію на кінець 2018 р. на одну вакансію претендувало 35 осіб (табл. 2). Щодо останньої цифри маємо враховувати такі обставини: а) дані стосуються лише вакансій і безробітних, зареєстрованих у ДСЗ за видом економічної діяльності «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство», фактично їх може бути набагато більше; б) йдеться про безробітних усіх вікових категорій; в) унаслідок сезонності аграрного виробництва кінець року є піковим за чисельністю сільських безробітних, які звернулися до ДСЗ; г) моніторинг цього показника, залежно від місця проживання, не ведеться, оскільки багато мешканців сільської місцевості, особливо молодь, шукають роботу і працевлаштовуються в містах.

2. Ситуація на ринку праці молоді у віці 15-34 роки, залежно від місця проживання за 2018 р., %

Показник	Сільська місцевість	Міська місцевість	Сільська місцевість до міської, в. п.
Рівень економічної активності	61,0	64,1	-3,1
Рівень зайнятості	54,1	57,0	-2,9
Рівень безробіття	11,3	11,0	+0,3
Кількість претендентів на одну вакансію в сільському, лісовому та рибному господарстві, на кінець року	35 осіб		
Кількість претендентів на одну вакансію в усіх видах економічної діяльності, на кінець року	6 осіб		

Джерело: [3, 21].

На нашу думку, усі загальнодержавні і місцеві програми й заходи на їх виконання, спрямовані на збалансований сільський розвиток, не мають перспективи без радикального вирішення молодіжних проблем, особливо у сфері освіти і переходу до соціально корисної високопродуктивної зайнятості. Якщо за радянських часів актуальною була теза: «Немає школи - немає й села», то нині в глибоко депресивних сільських районах уже немає ні школи, ні села. Криза сільської поселенської мережі в окремих областях вже досягла незворотного характеру. За період із 1990 р. знято з реєстрації 468 сільських населених пунктів, невпинно скорочується їх середня людність. Сотні поселень залишаються лише на папері і зазнають такої ж участі із завершенням процесу формування ОТГ та запровадженням давно очікуваної реформи адміністративно-територіального устрою держави. Децентралізація на загальнодержавному рівні призводить до централізації поселень на місцях. Тож важливо усвідомити загрозливу тенденцію, якщо «Не буде села - не буде і школи».

На етапі знаннєвої економіки людський потенціал слугує визначальним фактором конкурентного розвитку держави та високих позицій у світі. Звідси одним із пріоритетних напрямів освітньої сфери України має стати зменшення впливу територіальних, соціально-економічних, культурних та інших чинників на рівень викладання в сільських школах. Забезпечення рівного доступу до якісної середньої освіти сільської і міської молоді з кожним днем стає все актуальнішим. В умовах загострення конкуренції у доступі до сучасного ринку праці з гідними умовами й високою оплатою праці лідерство має залежати лише від рівня компетентностей особистості, передбачених Національною рамкою кваліфікацій.

Висновки. Після запровадження ЗНО минуло 10 років, а основною проблемою української системи шкільної освіти була, є і залишається нерівність між сільською і міською молоддю у формуванні стартового людського капіталу, тобто нерівні умови підготовки учнів (слухачів) до переходу на ринок праці.

1. Подолання деструктивного відтворення освітньої нерівності між сільською і міською молоддю є складним і багаторівневим процесом, потребує комплексних змін, що виходять за рамки компетенцій одного галузе-

вого міністерства: від будівництва сільських доріг, закупівлі шкільних автобусів і поліпшення якості мобільного Інтернету до підготовки педагогічних кадрів нової генерації й підвищення престижу професії вчителя. Без перебільшення, це першочергове завдання загальнодержавної ваги та національної безпеки України.

2. Сільська молодь на шляху формування трудового потенціалу і переходу на ринок праці, як правило, показує недостатню мобільність, оскільки має істотні стартові перешкоди на шляху до соціальних ліфтів. Опорні школи сільських територій потребують усебічної підтримки, адже в нинішніх умовах лише частково усувають нерівність доступу до якісної освіти. Нова українська школа і освіта мають бути однаково високого рівня як у сільській, так і міській місцевості.

3. Система професійно-технічної аграрної освіти також має зазнати суттєвих трансформацій, спрямованих на приведення у відповідність компетентностей набутих учнями (слухачами) запитам підприємств аграрного сектору економіки. З цією метою необхідно активно заохочувати роботодавців до участі у підготовці необхідних їм працівників, запроваджувати дуальну освіту, поширювати практику спільного фінансування освітніх потреб із бюджетів області, району, ОТГ і товаровиробників.

4. В умовах децентралізації державного управління пріоритетом для ОТГ має стати комплекс заходів щодо диверсифікації аграрного виробництва, створення нових робочих місць у несільськогосподарських видах діяльності з наданням суттєвих преференцій молоді, особливо для молодих сімей. Окремої уваги на місцях потребує масове залучення осіб, зайнятих в особистих селянських і фермерських господарствах сімейного типу, до системи добровільного державного соціального страхування з використанням можливостей законодавства. Держава своїми законодавчими ініціативами вже зробила крок назустріч селянам для посилення їх соціального захисту і, можна вважати, вправі очікувати адекватних дій від місцевих громад.

На подальші розвідки заслуговують причинно-наслідкові зв'язки нерівності в освіті, нерівності доступу до гідних робочих місць та популяризація екстремістських рухів за рівність у бідності.

Список бібліографічних посилань.

1. Батюк А. А. Державне регулювання молодіжного ринку праці в Україні : дис. канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Харків, 2018. 220 с. URL : http://www.kbuapa.kharkov.ua/dorad/files/baa_dis_20180612.pdf (дата звернення: 25.07.2019).
2. Дідківська О. Актуальні проблеми працевлаштування молоді в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2014. №7. С. 18-25.
3. Економічна активність населення України. 2018 рік. Статистичний збірник. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.08.2019).
4. Загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади України. Статистичний збірник. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.07.2019).
5. Лібанова Е. Актуальні проблеми досягнення гідної зайнятості молоддю України: аналіт. записка. URL : <http://www.ipq.org.ua/upload/files/files/06...SWTSUkraine.Pdf> (дата звернення: 26.07.2019).
6. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с. URL : <http://www.old2.niss.gov.ua.../MigrationPolitic...pdf> (дата звернення: 28.07.2019).
7. Молодь України: від освіти до праці / Оксамитна С. та ін. Київ : ВПЦ НАУКМА, 2010. 202 с.
8. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування в галузі освіти URL : <https://mon.gov.ua/ua/tag/zagalna-serednya-osvita> (дата звернення: 30.07.2019).
9. Населення України за 2017 рік. Демографічний щорічник. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.07.2019).
10. Офіційний сайт Укрлендфармінг. URL : <http://www.ulf.com.ua/ru/company/about-company/> (дата звернення: 23.07.2019).
11. Перспективна потреба в кадрах. URL : https://file:///D:/User/NewUser/...perspektyvna_potreba_v_kadrah_2019.pdf (дата звернення: 23.07.2019).
12. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (зі змінами) : Закон України від 02. 03.2000 № 1533-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 31.07.2019).
13. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 №5067-VI (зі змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення:31.07.2019).
14. Про освіту : Закон України від 05.03.2017 року № 2145-VIII (зі змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 25.07.2019).
15. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 5 лютого 1993 року № 2998-XII, постанови Кабінету Міністрів України: від 29 травня 2001 р. № 584 «Про затвердження порядку надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла»; від 18.02.2016 р. № 148 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України». База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 30.07.2019).
16. Результати загальнонаціонального опитування, здійсненого за підтримки Фонду ім. Фрідріха Еберта, «Українське «покоління Z» : цінності та орієнтири». URL : http://neweurope.org.ua/wp-content/...ukr_inet-2.pdf (дата звернення: 26.07. 2019)
17. Результати соціологічного дослідження «Раннє програмування як складова сучасної освіти». URL : <http://www.bagnet.org/news/society...zapros-na-izmenenie-sistemy-shkolnogo-obrazovaniya> (дата звернення: 31.07.2019)
18. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення». База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1493-viii> (дата звернення: 23.07.2019).

References

1. Batiuk, A.A. (2018). Derzhavne rehuliuвання mo-lodizhnogo rynku pratsi v Ukraini [State regulation of the youth labour market in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. Retrieved from: http://www.kbuapa.kharkov.ua/dorad/files/baa_dis_20180612.pdf [In Ukrainian].
2. Didkivska, O. (2014). Aktualni problemy pratsevlash-tuvannya molodi v Ukraini [Actual problems of youth employ-ment in Ukraine. Ukraine: aspects of work]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 7, pp. 18-25 [In Ukrainian].
3. Ekonomichna aktyvnist naselennia Ukrainy: statystych-niy zbirnyk [Economic activity of the population of Ukraine: statistical collection]. (2018). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
4. Zahalnoosvitni ta profesiino-tekhichni navchalni zakla-dy Ukrainy. Statystychnyi zbirnyk [General and vocational schools of Ukraine. Statistical collection]. *Ukrstat*. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Libanova, E. (n.d.). Aktualni problemy dosiahnennia hidnoi zainiatosti moloddu Ukrainy: analit. Zapyska [Actual problems of achieving decent employment of young people of Ukraine: analyti-cal note]. Retrieved from: <http://www.ipq.org.ua/upload/files/files/06...SWTSUkraine.pdf> [In Ukrainian].
6. Malynovska, O.A. (2018). *Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukraïnski realii: monohrafiia* [Migration policy: global context and Ukrainian realities: monograph]. Kyiv: NISD. Retrieved from: <http://www.old2.niss.gov.ua.../MigrationPolitic...pdf> [In Ukrainian].
7. Oksamytna, S., et al. (2010). *Molod Ukrainy: vid osvity do pratsi* [Youth of Ukraine: from education to work]. Kyiv: VPTs NaUKMA [In Ukrainian].
8. Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformu-vannia mistsevoho samovriaduvannia v haluzi osvity [Monitoring of the process of decentralization of power and reform of local self-government in the field of education]. *Ministry of Education and Science of Ukraine*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/tag/zagalna-serednya-osvita> [In Ukrainian].
9. Naseleennia Ukrainy za 2017 rik: demohrafichnyi shchorichnyk [Ukraine's population for 2017. Demographic year-book]. (2018). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
10. Ofitsiyni sait Uklendfarminh [Official site of Ukrlend-farming]. Retrieved from: <http://www.ulf.com.ua/ru/company/about-company/> [In Ukrainian].
11. Perspektyvna potreba v kadrah [Perspective staffing requirements]. (2019). *Euroosvita*. http://www.euroosvita.net/prog/data/attach/6169/perspektyvna_potreba_v_kadrah_2019.pdf [In Ukrainian].
12. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvan-nia na vypadok bezrobittia (zi zminamy): Zakon Ukrainy vid 02.03.2000 № 1533-III [On compulsory state social insurance against unemployment (as amended): Law of Ukraine dated 02.03.2000, No. 1533-III]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [In Ukrainian].
13. Pro zainiatist naselennia: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 №5067-VI (zi zminamy) [On employment of the population: Law of Ukraine dated 05.07.2012, No. 5067-VI (as amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [In Ukrainian].
14. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.03.2017 roku № 2145-VIII (zi zminamy) [On education: Law of Ukraine dated 05.03.2017, No. 2145-VIII (as amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [In Ukrainian].

19. Решитько Т.В. Проблеми зайнятості сільської молоді. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2009. Вип. 16, ч. 1. С. 48-53.

20. Самохін І. Демографічна криза та нерівність в українській шкільній системі: аналіз нової бази даних «Шкільна карта України». URL : <https://cedos.org.ua/edustat/graph> (дата звернення: 26.07.2019)

21. Ситуація на ринку праці та результати діяльності. Державна служба зайнятості. URL : <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 31.07.2019)

22. Соціальні проблеми молоді в Україні. Результати дослідження громадської думки Центру Разумкова (2003-2006 рр.). URL : <http://old.niss.gov.ua/monitor/april08/27.htm> (дата звернення: 26.07.2019).

23. Статистичні дані основної сесії ЗНО. Український центр оцінювання якості освіти. URL : <https://zno.testportal.com.ua/opendata> (дата звернення: 30.07.2019)

24. Функціонування опорних шкіл. URL:<http://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/5.pdf>. (дата звернення: 22.07.2019).

25. Чорна В. О. Трудова міграція молоді як фактор руйнування трудового потенціалу України. *Наукові праці*. 2014. Т. 234. Вип. 222. С. 109 - 112.

26. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2017 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О. (гол. ред.), Ярема О. Й. та ін.]. Київ : ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. 100 с. URL : <https://www.google.com/search?q> (дата звернення: 26.07.2019).

15. Pro spriyannia sotsialnomu stanovlenniu ta rozvytku molodi v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 1993 roku № 2998-XII; Pro zatverdzhennia poriadku nadannia pilhovoykh dovteterminovykh kredytiv molodym siham ta odyonokym molodym hromadianam na budivnytstvo (rekonstruktsiiu) i prydbannia zhytla vid 29 travnia 2001 r. № 584, Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy "Molod Ukrainy" na 2016-2020 roky ta vnesennia zmin do deiakikh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.02.2016 r. № 148 postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy [On promoting social development and youth development in Ukraine: Law of Ukraine dated 5.02.1993, No. 2998-XII; On approval of the procedure for granting preferential long-term loans to young families and single young citizens for construction (reconstruction) and purchase of housing dated 29.05.2001, No. 584, On approval of the state target social program "Youth of Ukraine" for 2016-2020 and amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 18.02.2016, No. 148: Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [In Ukrainian].

16. Rezultaty zahalnonatsionalnoho opytuvannia, zdiisненоho za pidtrymky Fondu im. Fridrikha Eberta, "Ukrainske "pokolinnia Z": tsinnosti ta oriietry" [Results of a nationwide survey conducted with the support of Friedrich Ebert Fund "Ukrainian generation Z: values and landmarks"]. Retrieved from: http://neweurope.org.ua/wp-content/...ukr_inet-2.pdf [In Ukrainian].

17. Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia "Rannie prohramuvannia yak skladova suchasnoi osvity" [Results of the sociological research "Early programming as a component of modern education"]. (n.d.). *Bagnet*. Retrieved from: <http://www.bagnet.org/news/society...zapros-na-izmenenie-sistemy-shkolnogo-obrazovaniya> [In Ukrainian].

18. Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: "Profesiina osvita yak skladova zabezpechennia kvalifikovanoho kadrovoho potentsialu Ukrainy: problemy ta shliakhy vyryshennia" [Recommendations of the parliamentary hearings on the topic: "Vocational education as a component of ensuring the qualified human resources of Ukraine: problems and solutions"]. (2016). *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1493-viii> [In Ukrainian].

19. Reshytko, T.V. (2009). Problemy zainiatsosti silskoi molodi [Problems of employment of rural youth]. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky*, Vol. 16, Part 1, pp. 48-53 [In Ukrainian].

20. Samokhin, I. (n.d.). Demografichna kryza ta nerivnist v ukrainskii shkilnii ystemi: analiz novoi bazy danykh "Shkilna karta Ukrainy" [Demographic crisis and inequality in Ukrainian school system: an analysis of the new school map of Ukraine database]. *Cedos*. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/edustat/graph> [In Ukrainian].

21. Sytuatsiia na rynku pratsi ta rezultaty diialnosti [Labour market situation and performance]. *Derzhavna sluzhba zainiatsosti*. Retrieved from: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> [In Ukrainian].

22. Sotsialni problemy molodi v Ukraini. Rezultaty doslidzhennia hromadskoi dumky Tsentru Razumkova (2003-2006 rr.) [Social problems of youth in Ukraine. Results of the Razumkov Centre Public Opinion Survey (2003-2006)]. (n.d.). *The National Institute for Strategic Studies*. Retrieved from: <http://old.niss.gov.ua/monitor/april08/27.htm> [In Ukrainian].

23. Statystichni dani osnovnoi sesii ZNO [Statistics of the main EEO session]. *Ukrainskyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity*. Retrieved from: <https://zno.testportal.com.ua/opendata> [In Ukrainian].

24. Funktsionuvannia opornykh shkil [Functioning of support schools]. (2017). *Institute of Educational Analytics*. Retrieved from: <http://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/5.pdf> [In Ukrainian].

25. Chorna, V.O. (2014). Trudova mihratsiia molodi yak faktor ruinuвання trudovoho potentsialu Ukrainy [Labour migration of young people as a factor of destruction of labour potential of Ukraine]. *Naukovi pratsi*, Vol. 234, Issue 222, pp. 109-112 [In Ukrainian].

26. Zhdanov, I.O. & Yarema, O.Y. (Eds.). (2018). Shchorichna dopovid Prezydentovi Ukrainy, Verkhovni Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovyshe molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2017 roku) [Annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of young people in Ukraine (in 2017)]. *Derzh. in-t simeinoi ta molodizhnoi polityky*. Kyiv: DP "Redaktsiia informatsiinoho biuletenia "Ofitsiyni visnyk Prezidenta Ukrainy" [In Ukrainian].

The purpose of the article is to highlight problems of inequality of access of rural and urban youth to education and formation of starting labour potential, as well as to identify possible ways for eliminating territorial injustice.

Research methods. Basis for the study were general scientific and special methods, works of scientists on issues of labour potential and youth policy of the state. Monographic and analytical-statistical methods were applied to analyse a status of implementation of the constitutional right of rural youth to quality education and decent work. The systematic approach contributed to the coverage of organizational, economic and legal mechanisms to ensure the transition of secondary education graduates in rural areas to the labour market through the acquisition of vocational education. Analysis and synthesis, abstract-logical tools and results of sociological surveys allowed us to generalize obstacles to self-realization of rural youth and ways for overcoming them, and to formulate conclusions.

Research results. Problems of widespread reproduction of inequality of rural and urban youth in access to quality services in general secondary education institutions and their transition to the labour market through the system of vocational schools of agricultural profile were highlighted. Employment situation of rural youth and situation on the rural labour market were analysed. Conceptual directions for overcoming inequalities in formation of starting labour potential of this category of population were defined.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the research lies in further developed methodological approaches to determining causes of starting inequality for formation of labour potential of rural youth in comparison with urban in the transition to the labour market.

Practical significance. It was proposed measures to improve mechanisms of state regulatory policy in the field of education as well as social and labour relations aimed at eliminating social injustice of rural youth. Tabl.: 2. Figs.: 1. Refs.: 26.

Keywords: rural youth; general secondary and vocational education; labour potential; rural labour market.

Mohylnyi Oleksii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the research and development centre for social and labour relations, development and analysis of rural statistical reporting, Ukrainian Research Institute of Productivity of Agroindustrial Complex (2, Solomianska sq., Kyiv)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Могильный А.Н. Воспроизводство неравенства трудового потенциала сельской и городской молодежи: причины и пути преодоления

Цель статьи - осветить проблемы неравенства доступа сельской и городской молодежи к образованию и формированию стартового трудового потенциала, а также определить возможные пути устранения территориальной несправедливости.

Методика исследования. Основой исследования стали общенаучные и специальные методы, работы ученых по вопросам трудового потенциала и молодежной политики государства. Монографический и аналитико-статистический методы применены для анализа состояния реализации конституционного права сельской молодежи на качественное образование и достойную работу. Системный подход способствовал освещению организационно-экономического и правового механизмов обеспечения перехода выпускников учреждений среднего образования сельской местности на рынок труда через приобретение ими профессионально-технического образования. Анализ и синтез, абстрактно-логический инструментарий и результаты социологических опросов позволили обобщить препятствия на пути самореализации сельской молодежи и способы их преодоления, сформулировать выводы.

Результаты исследования. Освещены проблемы расширенного воспроизводства неравенства сельской и городской молодежи в доступе к качественным услугам в учреждениях общего среднего образования и перехода ее к рынку труда через систему профессионально-технических училищ аграрного профиля. Проанализировано состояние занятости сельской молодежи и конъюнктуру рынка труда сельской местности. Определены концептуальные основы преодоления неравенства в формировании стартового трудового потенциала этой категории населения.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие методические подходы к определению причин стартового неравенства формирования трудового потенциала сельской молодежи при переходе на рынок труда.

Практическая значимость. Предложены меры для усовершенствования механизмов государственной регуляторной политики в образовательной сфере и социально-трудовых отношениях, направленных на устранение социальной несправедливости в отношении к сельской молодежи. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 26.

Ключевые слова: сельская молодежь; общее среднее и профессионально-техническое образование; трудовой потенциал; рынок труда сельской местности.

Могильный Алексей Николаевич - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник НИО социально-трудовых отношений, развития и аналитики статистической отчетности сельских территорий Украинского научно-исследовательского института производительности агропромышленного комплекса (г. Киев, пл. Соломенская, 2)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Стаття надійшла до редакції 10.08.2019 р.

Фахове рецензування: 19.08.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Могильный О. М. Відтворення нерівності трудового потенціалу сільської і міської молоді: причини та шляхи подолання. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 60 – 70.

*

Міграційні процеси як наслідок негативних тенденцій в житті сільських жінок

Мета статті - узагальнити існуючі дослідження розвитку сільських територій стосовно життя сільського населення та визначити фактори, що впливають на міграційні процеси, зокрема за аналізом соціального стану життя сільських жінок.

Методика дослідження. Застосовано методи узагальнення та поглибленого аналізу життєвого потенціалу сільського населення, зважаючи на суттєве згортання розвитку соціальної інфраструктури села. Використано економічно-статистичну інформацію, що відображає проблеми безробіття в сільському господарстві.

Результати дослідження. Визначено сутність трудової міграції серед українських жінок. Обґрунтовано основні теоретичні та методологічні підходи до удосконалення системи соціального захисту селян.

Елементи наукової новизни. Підкреслено роль урядових програм щодо відносин трудової політики та контролю як основного механізму оптимізації міграційних потоків населення.

Практична значущість. Виявлено сучасні тенденції в існуючій соціальній інфраструктурі на селі - рух небажаних міграційних процесів. Табл.: 5. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: економічна криза; сучасна сільська жінка; міграційні процеси; негативні тенденції; населені пункти; жіноча міграція.

Саблук Ганна Іванівна - старший науковий співробітник відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Поглиблення економічної кризи в усіх сферах суспільства негативно вплинуло на морально-психологічний стан сільських жителів. Відбувається наростання депопуляції сільського населення внаслідок зменшення чисельності селян на основі постійного звуження демографічної основи їх життєвого і трудового потенціалів та суттєвого впливу соціально-економічних факторів. Саме ці фактори є основними у сприянні значному міграційному відпливу жителів села.

Нині проблеми життєвого рівня людей, які проживають у сільській місцевості, в дослідженнях сталого розвитку територій села заслуговують на особливу увагу. В цьому напрямі повинно послідовно формуватися повноцінне життєве середовище селян, спрямоване на розширене відтворення сільських жителів, створення сприятливих умов їх зайнятості, поліпшення культурно-побутових соціальних послуг. Життя на селі - це постійне спілкування з природою і, водночас, піклування про навколишній природний світ, що забезпечує процес духовного збагачення людини та її фізичного оздоровлення, впливаючи тим самим на стан здо-

ров'я сільських людей, тривалість їхнього життя. І це визначено головною метою нашого суспільства. Адже сільськогосподарському виробництву, яке здійснюють селяни (за умови, що земля має справжнього господаря-селянина), належить основне і визначальне місце у зміцненні економіки країни [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам системного аналізу життя сільських людей, пов'язаного з теперішнім і майбутнім розвитком сільських територій, приділяється значна увага. Це питання було пріоритетним у багатьох наукових працях таких вчених, як: Г.І. Купалова [2], В. Листопадська [3], Е.М. Лібанова [4], Л.І. Михайлова [5], О.І. Павлов [8], А.В. Руснак [9], К.І. Якуба [13] та ін.

Мета статті - узагальнити існуючі дослідження розвитку сільських територій стосовно життя сільського населення та визначити фактори, що впливають на міграційні процеси, зокрема за аналізом соціального стану життя сільських жінок.

Виклад основних результатів дослідження. Той соціальний стан, який нині спостерігається на селі, постійно виснажує сільське населення як фізично, так і психологічно, що стало основною причиною зни-

ження тривалості життя. Морально-психологічний клімат, що склався у сільській місцевості, має затяжний характер, адже ігноруються думка, побажання та життєві мрії селян. Як закономірний наслідок - безробіття, яке обернулося зниженням доходів, життєвого рівня, гостротою психологічних травм, що призвело до зростання злочинності, наркоманії, самогубства.

Соціально-матеріальні та культурно-побутові умови життя ще далеко не відповідають потребам сільського населення. Спостерігається суттєве згортання розвитку соціальної сфери села. Внаслідок інфляції, стрімкого зростання цін і тарифів на різні соціальні послуги, на продукти харчування, зазначаючи при цьому зниження їх якості, зменшується купівельна спроможність селян, погіршується їх життєвий рівень [13].

Нарікання на нестачу робочих місць на селі треба віднести у 90-ті роки. Так, на початок 1994 р. характерною рисою ринку

праці в аграрному секторі стала поява безробітних, яких налічувалося близько півтори тисячі. Переважну більшість цих безробітних людей становили жінки - 973 особи, або 68,4% від загальної їх кількості.

Однак повільний розвиток нових форм власності й господарювання, занепад сільських територій через сповільнення розвитку соціальної сфери на селі з роками стали основними причинами безробіття, яке швидкими темпами набирає кризової ситуації.

Так, на початок 2019 р. в Україні органами державної служби зайнятості зареєстровано 364,3 тис. безробітних, з яких допомогу по безробіттю отримували 284,2 тис. осіб, тоді як за чверть століття назад (на початок 1992 р.) цей показник становив 6,8 тис. осіб безробітних, з них допомогу одержували 5,2 тис. осіб [2].

Наведені в табл. 1 дані стосуються тих осіб, які звернулися до центрів служби зайнятості, хоча відкритий ринок значно ширший.

1. Чисельність безробітного сільського населення України

Рік	Безробітне населення за методологією МОП (15-70 років)	Зареєстровані безробітні	
		тис. осіб	до економічно активного населення працездатного віку, %
2010	475,1	167,4	2,9
2014	558,2	175,6	3,2
2015	533,3	172,5	3,2
2016	550,3	166,1	3,1
2017	555,1	151,8	2,8
2018	515,5	131,8	2,4

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Прикро те, що село надто швидко старіє. Ця гостра проблема відстежується в усіх регіонах країни. Основна причина - відсутність мотивації до праці й життя на селі, закореніле безробіття та бідність сільських людей. Звідси - трудова міграція, темпи якої тільки зростають. Адже кожний громадянин нашої країни, із почуттям власної гідності, прагне мати роботу, яка б відповідала його здібностям і можливостям. Від звичайного повсякденного життя людина повинна одержувати задоволення. Проте коли воно обтяжене даремною працею і прикрими турботами, постійними поглядами буденної злиденності, людина не розуміє справжнього його сенсу, звичайної радості від життя. Стає очевидним, що постає питання як бути з власною долею.

Результативний показник міграції сільського населення протягом іще не так далеких 1960-1992 рр. був уже від'ємним, бо кількість тих, хто виїхав із села, перевищувала кількість прибулих, і найбільшим воно було в зоні Карпат. Проте цей період часу характеризує міграційні процеси надмірним впливом селян у міста, чим звузило демографічну основу відтворювальних процесів у сільській місцевості [13].

Негативні тенденції по демографічних і поселенських напрямках призводять до обезлюднення сіл, вимирання сільського населення, внаслідок чого відбувається зменшення населених пунктів (табл. 2).

У свою чергу міграційні процеси помітно впливають на чисельність сільського населення (табл. 3).

2. Динамічні зрушення в кількості сільських населених пунктів України*, станом на початок року

Область	Рік			2019 до 1990, +, -
	1990	2000	2019	
Вінницька	1 460	1 466	1 457	-3
Волинська	1 043	1 053	1 054	11
Дніпропетровська	1 449	1 440	1 435	-14
Донецька	1 120	1 124	1 115	-5
Житомирська	1 655	1 631	1 613	-42
Закарпатська	561	579	578	17
Запорізька	929	921	914	-15
Івано-Франківська	759	765	765	6
Київська	1 204	1 194	1 126	-78
Кіровоградська	1 019	1 024	991	-28
Луганська	795	792	780	-15
Львівська	1 871	1 854	1 850	-21
Миколаївська	916	908	885	-31
Одеська	1 140	1 139	1 123	-17
Полтавська	1 874	1 850	1 805	-69
Рівненська	998	1 005	999	1
Сумська	1 501	1 499	1 455	-46
Тернопільська	961	1 017	1 023	62
Харківська	1 741	1 694	1 673	-68
Херсонська	675	660	658	-17
Хмельницька	1 417	1 417	1 414	-3
Черкаська	810	826	824	14
Чернівецька	398	398	398	0
Чернігівська	1 519	1 499	1 465	-54
Україна	27 815	27 755	27 400	-415

*Інформацію наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

3. Міграційний рух сільського населення України у 2002-2017 роках, осіб

Рік	Усі потоки міграції		
	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)
2002	229 404	254 081	-24 677
2003	220 146	252 158	-32 012
2004	214 284	259 034	-44 750
2005	206 859	257 970	-51 111
2006	217 960	252 166	-34 206
2007	216 962	243 702	-26 740
2008	202 180	228 008	-25 828
2009	187 497	203 982	-16 485
2010	204 032	209 281	-5 249
2011	200 674	204 894	-4 220
2012	199 531	203 159	-3 628
2013	184 708	192 799	-8 091
2014	155 157	152 158	2 999
2015	172 849	160 910	11 939
2016	94 068	75 408	18 660
2017	135 528	127 612	7 916

Примітка. Усі потоки міграції включають внутрішньорегіональну, міжрегіональну та міждержавну.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Саме в аспектах такого аналізу вагоме місце у життєвому і трудовому потенціалі села відводиться жінці-селянці. Її статус яв-

ляє собою своєрідний барометр сучасного життя при визначенні рівня соціального прогресу суспільства. Через призму жіночої

праці та побуту прозоро проглядається якість сільського життя, бо жіноча праця тісно пов'язана з численними реальними проблемами людського відтворення.

Сучасна сільська жінка постала перед проблемою бідності (рівень бідності селян 36,8%, у містах - 21,4%). Заробітна плата жінки-селянки становить близько 80% заробітної плати чоловіка, а частіше - зовсім безробітні жінки через відсутність місць прикладання праці та зниження сімейного добробуту вимушені шукати закордонних заробітків.

Працюючого населення в селах стає дедалі менше, бо збільшується число жителів із села, які працюють за кордоном. В основному міграція населення складається із жіночої статі, які змушені їхати в пошуках заробітку в інші країни. Тобто сільська жінка фактично стала заручницею соціально-економічних обставин, які склалися в країні [3].

Міграційний рух сільського населення за останні роки характеризується вибуттям селян у країни далекого зарубіжжя. Найбіль-

ше таких емігрантів із Чернівецької, Івано-Франківської, Рівненської, Закарпатської, Одеської областей. Серед них переважно люди молодого і середнього віку, з високим рівнем професійної освіти. За кількістю емігрованих осіб Україна нині посідає п'яте місце після Індії, Росії, Китаю і Мексики.

Пояснення таким фактам криється і в підході щодо паювання землі та майна. Хоча такий вважаємо соціально справедливим, оскільки земля повинна належати тим людям, які на ній працюють (при цьому отримувачами паїв на час розпаювання землі стали члени колективних господарств, не враховуючи покоління, що відійшли у вічність, але також брали участь у створенні цих благ). Поза увагою залишилася молодь, яка не досягла ще свого повноліття, тобто випускники загальноосвітніх шкіл (а це майже 200 тис. осіб щороку) [13]. Молоді люди донині продовжують залишати села, виїжджають навіть сім'ями на заробітки в інші країни. Основні місця прикладання їхньої праці - Німеччина, Польща, Італія, Чехія, Росія, Білорусь, Молдова, Австрія та ін. (табл. 4).

4. Міграційний рух вибулого населення України, осіб

Країна	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	14588	14517	22187	21599	21409	6465	20234
У тому числі: до країн Європи							
Австрія	158	143	123	154	133	59	115
Росія	5144	4920	4920	3542	3916	983	2522
Білорусь	680	548	678	754	679	190	413
Італія	189	208	196	176	96	60	105
Польща	194	241	425	589	439	218	357
Німеччина	1846	1616	1579	1349	1412	499	1162
Чехія	434	431	489	235	174	88	159
до країн Америки							
США	1112	754	816	1536	1551	953	1868

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Набирає обертів міждержавна еміграція, коли частина жінок сіл України вбачають єдиний вихід у боротьбі з бідністю - виїхати на роботу за кордон. За роки незалежності, за різними експертними оцінками, Україну залишило до 7 млн осіб. Серед причин трудової міграції з України також російська агресія на Донбасі, девальвація та постійна корупція.

Згідно з оглядом Міжнародного валютного фонду зростання числа працюючих за кордоном зумовлено економічними пробле-

мами, бо поки що зміцнення української економіки недостатнє для повернення країни на докризовий рівень.

За показниками, наведеними в табл. 5, активізація міграційних процесів найбільш помітна серед молодих жінок села. Адже відсутність соціальної інфраструктури, побутових умов і сучасної культурної сфери провокує відтік кращих спеціалістів на роботу в міста України та за кордон. Ця ж причина характеризує неповернення випускників ВНЗ у село після навчання.

5. Кількість сільських мігрантів за віковими групами та статтю за всіма потоками у 2017 р., осіб

Показник	Кількість прибулих		Кількість вибулих		Міграційний приріст, скорочення (-)	
	обидві статі	у т.ч. жінки	обидві статі	у т.ч. жінки	обидві статі	у т.ч. жінки
<i>Усього</i>	135528	75348	127612	76710	7916	-1363
У тому числі у віці, років:						
15-29	45794	27535	53347	33844	-7553	-6309
30-49	36328	19932	33057	20337	3271	-405
50-69	26629	13747	14478	8082	12151	5665
іншого віку	26777	14134	26730	14447	47	-313

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Українська міграція відображає тенденцію щодо швидкого зростання частки жінок-мігранток. Їх нині близько 53% від загальної кількості всіх мігрантів. Мігруючи, жінки змінюють свій соціальний простір і самі змінюються під впливом зовнішніх чинників. Понад 80 % українських жінок мігрують до Італії. У цій країні емігрантська спільнота перша за кількістю жінок, із переважанням при цьому навіть філіппінських емігрантів. Деякі дослідники доводять, що подібній ситуації сприяла навіть культурна близькість українців та італійців, коли виїжджали найсміливіші й забезпечували таку можливість іншим. За інформацією Світлани Одинець з Інституту народознавства НАН України, яка досліджує зміну соціальних ідентичностей мігранток в Італії, за останніх 20 років легалізованих українців в Італії оселилося понад 223 тисячі. Зрозуміло, що їх там набагато більше, враховуючи тих, які не мають дозволу на працю і проживання [3].

Відзначаються чотири етапи міграційних хвиль, де кожна характеризується своїми причинами і способами виїзду. Жінки, так звані першопрохідці, в середині 90-х їхали в нікуди, лише б вижити. Психологічно виснажені, у відчутті безвиході вони в чужій країні ставали «особами з неврегульованим статусом», коли існувала загроза їхньому життю і здоров'ю. Наступні хвилі охоплюють тих мігрантів, які прямо і відкрито заявляють про те, що їхній виїзд пов'язаний з пізнанням світу глибше, бажанням більш повнішого життя в іншому середовищі.

Швидких темпів міграція набирає після 2000 р. Особливо заселявся українками південь Італії (там не такою прискіпливою була увага до нелегальних мігрантів), але знову ж - ніякої гарантії безпеки. У цей період мі-

грація відбувалась уже через соціальні мережі. Після 2008 р. палітра мотивацій стає досить широкою. При цьому основна причина виїзду - неможливість реалізувати себе професійно, інтелектуально, емоційно. Такі чинники, як насильство в сім'ї, алкоголізм чоловіків, безвідповідальність за ведення домашніх і сімейних справ ставали першопричиною міграції сільських жінок.

Для зміни ситуації, яка склалася, українському уряду потрібно поліпшувати соціальний клімат у країні. Необхідно розвивати соціальну інфраструктуру як один з основних елементів розвитку села на основі інноваційно-інвестиційної діяльності, що буде виконувати функцію забезпечення умов для відтворення населення. Адже продовження нинішньої політики неприпустимо, уже втрачено як мінімум два покоління. За такими темпами, на що вказують західні експерти, до 2050 р. можлива втрата ще 1/3 населення. Політолог Руслан Бортнік вважає, що депопуляція рано чи пізно може обернутися втратою суверенітету і незалежності країни [12].

Висновки. Відповідь на існуючі питання з проблем міграції потрібно шукати насамперед у відповідних урядових програмах. Адже люди, які бажають жити і працювати на рідній землі, повинні мати хоча б мінімальну гарантію захисту їхніх людських прав. Повага до їхньої праці, гідна оплата повинні перевершувати закордонні, що забезпечить можливість повернення трудових мігрантів на Батьківщину.

Трудова міграція сьогодні - це один з найхарактерніших соціальних явищ у незалежній Україні. За кордон виїжджають тисячі українських жінок у пошуках кращого життя, тому міграція спричиняє серйозні

перетворення у людських долях, а також зумовлює реконфігурацію всередині українського суспільства, яке неможливо уявити без сільських жінок.

Увага до села та її мешканців залишається вкрай слабкою. Через занедбаність соціальної інфраструктури на селі сільські жінки фактично обділені необхідними умовами для життя. За статистичними даними, 30% українських жінок села з вищою освітою залишаються безробітними, 36% сільських сімей живуть за межею бідності. На сьогодні трудова міграція з України має «жіноче обличчя», що є соціальним викликом суспільству від сільських жителів.

У сільському господарстві в умовах ринкових відносин та з урахуванням демографічного фактора основним механізмом оптимізації міграційних потоків населення має стати поліпшення законодавчої бази. Це забезпечить основу регулювання ринку робочої сили та повної продуктивної зайнятості трудових ресурсів. Тобто зусилля мають бути спрямовані на докорінне поліпшення життєвого рівня селян, збереження й розвиток життєвого і трудового потенціалів країни. Звідси система соціального захисту селян для удосконалення потребує:

1. Регулювання державою урядових програм щодо відносин суб'єктів трудової політики та контролю за його виконанням, дотримуючись конституційних прав людини, зокрема сільських жінок.

2. Підвищення ролі профспілкових комітетів в активізації участі у розробці законодавчих та основних нормативних актів, які відносяться до сфери праці, з метою захисту інтересів сільського населення, у тому числі сільських жінок.

3. Активізації роботи органів системи управління охороною праці, підвищення відповідальності органів виконавчої влади з вивчення і контролю за діяльністю галузі охорони праці.

4. Розширення сфери зайнятості жінок на основі вирішення відкриття нових можливостей на місцях прикладання праці.

5. Поліпшення медичної допомоги та стану здоров'я сільських жінок.

6. Сприяння впровадженню гендерної рівності на сільських територіях.

7. Активної підтримки сільських жінок громадськими організаціями, поглиблення співпраці державних органів з жіночими організаціями.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що тільки інтегрований підхід до розвитку сільських територій дасть можливість підвищити рівень життя сільського населення, активізувати відродження регіонів, які вкрай потребують поліпшення демографічної та міграційної ситуації, збереження поселенської мережі як осередків контролю над територіями, охорони та дбайливого використання природних ресурсів [11].

Список бібліографічних посилань

1. Діденко Н. В., Родак О. Ф. Проблеми та шляхи вирішення молодіжного безробіття в сучасному суспільстві. *Економіка та держава*. 2016. № 4. С. 81-84.
2. Купалова Г. І. Ринок робочої сили в аграрному секторі економіки України (теоретичні та прикладні проблеми). Київ: Інститут аграрної економіки, 1995. 234 с.
3. Листопадська В. Жіноча міграція - один з найцікавіших і найглибших феноменів нашого часу. URL: <https://credo.pro/2013/10/103905>.
4. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Київ: Основа, 2004. 492 с.
5. Михайлова Л. І. Економічні основи формування людського капіталу в АПК. Суми: Довкілля, 2003. 326 с.
6. Молоді сільські жінки втікають з України. URL: <http://www.zhinka-online.com.ua/novini-dlya-zhinki/sotcium/292-molodi-silski-zhinky-vtikaiut-z-ukrainy.html>.
7. Населення України за 2017 рік: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_dy_2017.pdf.
8. Павлов А. І. Ідентифікація і класифікація сільських територій: теорія, методологія, практика: монографія. Одеса: Астропринт, 2015. 344 с.
9. Руснак А. В. Стратегічні напрями та регіональні пріоритети сталого розвитку сільських територій України: монографія. Херсон: Айлант, 2014. 393 с.

References

1. Didenko, N.V. & Rodak, O.F. (2016). Problemy ta shliakhy vyrishennia molodizhnogo bezrobittia v suchasnomu suspilstvi [Problems and ways of solving youth unemployment in modern society]. *Ekonomika ta derzhava*, 4, pp. 81-84 [In Ukrainian].
2. Kupalova, H.I. (1995). *Rynok robochoi syly v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy (teoretychni ta prykladni problemy)* [Labour market in the agrarian sector of the Ukrainian economy (theoretical and applied problems)]. Kyiv: Instytut ahrarnoi ekonomiky [In Ukrainian].
3. Lystopadska, V. (2013). Zhinocha mihratsiia - odyin z naitsikavishykh i naihybshykh fenomeniv nashoho chasu [Women's migration is one of the most interesting and profound phenomena of our time]. *Credo*. Retrieved from: <https://credo.pro/2013/10/103905> [In Ukrainian].
4. Libanova, E. & Palii, O. (2004). *Rynok pratsi ta sotsialnyi zakhyst* [Labour market and social protection]. Kyiv: Osнова [In Ukrainian].
5. Mykhailova, L.I. (2003). *Ekonomichni osnovy formuvannia liudskoho kapitalu v APK* [Economic bases of human capital formation in agro-industrial complex]. Sumy: Dovkillia [In Ukrainian].
6. Sevruk, V. (n.d.). Molodi silski zhinky vtikaiut z Ukrainy [Young rural women flee Ukraine]. *Zhinka-Online*. Retrieved from: <http://www.zhinka-online.com.ua/novini-dlya-zhinki/sotcium/292-molodi-silski-zhinky-vtikaiut-z-ukrainy.html> [In Ukrainian].

10. Саблук П. Т., Якуба К. І. Проблеми демографічного розвитку українського села : наукова доповідь / відп. ред. акад. УААН П. Саблук. Київ : Інститут аграрної економіки УААН, 2001. 44 с.

11. Славкова О. П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика : монографія. Суми : Сумський національний аграрний університет, 2010. 330 с.

12. Трудова міграція: куди та чому їдуть українці? URL : <https://dostyp.com.ua/novini/trudova-mighratsiia-kudi-ta-chomu-yidut-ukrayintsi-foto-1#numbered-card-n3>.

13. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 362 с.

7. Nasilennia Ukrainy za 2017 rik. Stat. zb. [Ukraine's population for 2017. Stat. collection]. (2018). Ukrstat. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_dy_2017.pdf [In Ukrainian].

8. Pavlov, A.I. (2015). *Identifikacija i klassifikacija selskih territorij: teorija, metodologija, praktika: monografija* [Identification and classification of rural territories: theory, methodology, practice: monograph]. Odesa: Astroprint [In Russian].

9. Rusnak, A.V. (2014). *Stratehichni napriamy ta rehionalni priorytety staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy: monohrafiia* [Strategic directions and regional priorities for sustainable rural development in Ukraine: monograph]. Khereson: Ailant [In Ukrainian].

10. Sabluk, P.T. & Yakuba, K.I. (2001). *Problemy demohrafichnoho rozvytku ukrainskoho sela : naukova dopovid* [Problems of demographic development of the Ukrainian village: scientific report]. P. Sabluk (Ed.). Kyiv: Instytut aharnoї ekonomiky UAAN [In Ukrainian].

11. Slavkova, O.P. (2010). *Rozvytok silskykh terytorii: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia* [Rural development: theory, methodology, practice: monograph]. Sumy: Sumskiy natsionalnyi ahraryni universytet [In Ukrainian].

12. Trudova mighratsiia: kudy ta chomu yidut ukraintsi? [Labour migration: where and why do Ukrainians go?]. (2018). *Tochka Dostupu*. Retrieved from: <https://dostyp.com.ua/novini/trudova-mighratsiia-kudi-ta-chomu-yidut-ukrayintsi-foto-1#numbered-card-n3> [In Ukrainian].

13. Yakuba, K.I. (2007). *Zhyttievyy i trudovyy potentsial silskoho naselennia Ukrainy. Teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia* [Life and labour potential of rural population of Ukraine. Theory, methodology, practice: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

Sabluk H.I. Migration processes as a consequence of negative trends in rural women's lives

The purpose of the article is to summarize the existing studies on rural development in the field of view of people's life and to identify factors influencing migration processes, in particular an analysis of the social status of rural women.

Research methods. Methods of generalization and deep analysis of rural people's life potential were applied, given the significant curtailment of rural social infrastructure development. Economic and statistical information was used to reflect unemployment problems in agriculture.

Research results. Essence of labour migration among Ukrainian women has been determined, which is a consequence of negative tendencies in living standards of rural people. At the same time, rural womanhood deserves special attention, since socio-material, as well as cultural and living conditions do not provide the most necessary needs for human life. Unemployment, as a natural consequence, has led peasants to poverty, rising crime and current migratory outflows. There were substantiated basic theoretical and methodological approaches to the improvement of the system of social protection of peasants, in particular the expansion of rural women's employment on basis of the introduction of new opportunities for employment.

Elements of scientific novelty. Role of government programs on relations between labour policy and control as the main mechanism for optimizing migration flows was emphasized.

Practical significance. Modern problems in the existing social infrastructure in the countryside cause the movement of unwanted migration processes. In recent years, migration has been characterized by the departure of Ukrainian peasants, mainly to far-abroad countries. Among them are young and middle-aged people with high levels of professional education who were forced to leave and find work in other countries. In the years of independence, according to various expert estimates, approximately 7 million people have left Ukraine, most of whom is female population. The reason for this phenomenon is the lack of social infrastructure, living conditions and modern cultural sphere in the countryside. The same reason characterizes the non-return of university graduates to their native rural places after study. An exploratory study of this problem identifies migration as the most significant serious transformation in rural areas, which causes reconfiguration within Ukrainian society. Tabl.: 5. Refs.: 13.

Keywords: economic crisis; modern rural woman; migration processes; negative trends; settlements; female migration.

Sabluk Hanna Ivanivna - senior research fellow of the department of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Саблук А.И. Миграционные процессы как следствие негативных тенденций в жизни сельских женщин

Цель статьи - обобщить существующие исследования развития сельских территорий относительно жизни сельского населения и определить факторы, которые влияют на миграционные процессы, в частности по анализу социального состояния жизни сельских женщин.

Методика исследования. Применены методы обобщения и углубленного анализа жизненного потенциала сельского населения, принимая во внимание существенное свертывание развития социальной инфраструктуры села. Использована экономико-статистическая информация, которая отображает проблемы безработицы в сельском хозяйстве.

Результаты исследования. Определена сущность трудовой миграции среди украинских женщин. Обоснованы основные теоретические и методологические подходы к усовершенствованию системы социальной защиты крестьян.

Элементы научной новизны. Подчеркнута роль правительственных программ относительно отношений трудовой политики и контроля как основного механизма оптимизации миграционных потоков населения.

Практическая значимость. Выявлены современные тенденции в существующей социальной инфраструктуре на селе - движение нежелательных миграционных процессов. Табл.: 5. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: экономический кризис; современная сельская женщина; миграционные процессы; негативные тенденции; населенные пункты; женская миграция.

Саблук Анна Ивановна - старший научный сотрудник отдела социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 05.09.2019 р.

Фахове рецензування: 14.09.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Саблук Г. І. Міграційні процеси як наслідок негативних тенденцій в житті сільських жінок. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 71 – 78.

* * *

Новини АПК

Тимофій Милованов підписав зерновий Меморандум з учасниками ринку на 2019/2020 маркетинговий рік

З жовтня Міністр розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України Тимофій Милованов та учасники зернового ринку підписали Меморандум про узгодження позицій на ринку зерна на 2019/2020 маркетинговий рік.

Відповідно до підписаного документа, Мінекономіки, а також представники Американської торговельної палати в Україні, Української зернової асоціації, Європейської Бізнес Асоціації, Міжнародної Асоціації торгівлі зерном та кормами (GAFTA), громадської спілки «Всеукраїнський аграрний форум», Асоціації фермерів та приватних землевласників України, громадської спілки «Борошномери України», об'єднання підприємств хлібопекарної промисловості «Укрхлібпром», Всеукраїнської асоціації пекарів досягли домовленості про подальшу співпрацю з метою забезпечення продовольчої безпеки й уникнення застосування експортних обмежень.

«Агросектор - один із флагманів розвитку української економіки. У пріоритетах Міністерства - відкриття прозорого обігу землі, підвищення продуктивності праці українців, забезпечення продовольчої безпеки, підвищення захисту прав споживачів, а також належний розвиток українського села. Усі зміни та реформи, що відбуватимуться в агропромисловому секторі мають відповідати цим головним завданням і цілям», - підкреслив Тимофій Милованов.

Слід зазначити, що підписання такого Меморандуму відбувається вже дев'ятий рік поспіль, проте цього року документ підписано без додатка та завчасного затвердження граничної чисельності експорту.

«У рамках Меморандуму ми закріпили спільну стратегію щодо забезпечення прогнозованого режиму експорту зерна. Цього року домовилися не фіксувати конкретний обсяг зернових, однак, кожного останнього понеділка місяця будемо проводити спільну зустріч з представниками ринку та оцінюватимемо показники. Такий динамічний алгоритм співпраці дозволить не встановлювати параметри, які будуть неактуальні через кілька місяців. Натомість ми разом будемо постійно актуалізувати дані та за необхідності реагувати», - прокоментував підписання Меморандуму заступник Міністра Тарас Висоцький.

Підписаний документ передбачає взаємодію учасників ринку зерна, пошук компромісних рішень, обмін інформацією та здійснення моніторингу зернового ринку. Також Меморандум значно сприятиме забезпеченню прогнозованості та ритмічності експорту зерна, а також пропорційного навантаження на інфраструктуру, зокрема, залізничну.

Меморандум набирає чинності з дня підписання та діє до 1 липня 2020 року.

Довідково. Станом на 2 жовтня 2019 року з початку 2019/2020 маркетингового року Україна експортувала 13,8 млн тонн зернових культур, що на 4,6 млн тонн більше ніж на відповідну дату минулого маркетингового року. Крім того, експортовано борошна пшеничного та інших культур - 81,1 тис. тонн, що на 33,1 тис. тонн більше ніж за аналогічний період минулого маркетингового року.

Прес-офіс Інформаційно-аналітичного порталу АПК України

УДК 330.117:338.43

JEL Classification: Q 160

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910079>

М.В. РУДЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент, докторант

Проблеми та перспективи використання інтернет-технологій у сільськогосподарських підприємствах

Мета статті - виявити вплив сучасних інтернет-технологій на функціонування сільськогосподарських підприємств шляхом глибокого аналізу основних трендів цифровізації та тенденцій науково-технічного розвитку аграрного виробництва.

Методика дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань залучено цілісний методичний інструментарій, зокрема: абстрактно-логічний метод (при вивченні теоретичних основ використання інтернет-технологій в управлінні сільськогосподарськими підприємствами), монографічний (для узагальнення теоретичних аспектів й уточнення сутності відповідних категорій), економіко-статистичний (при виявленні тенденцій та закономірностей розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах стрімкого розвитку інтернет-технологій), графічний (для наочного виявлення динаміки збільшення обсягу даних та інформації, які генеровані сільськогосподарськими підприємствами), а також методи системного підходу, групування й узагальнення та інші у сфері економічних досліджень.

Результати дослідження. Виявлено проблеми із покриттям швидкісним Інтернетом у більшості вітчизняних сільськогосподарських підприємств, оскільки Інтернет достатньої якості та швидкості наявний лише на досить незначній території, що унеможливорює нормальне його використання для виробничих потреб. Проведено аналіз кількості даних, які продукуються середнім сільськогосподарським підприємством за день, та виявлено сталу тенденцію до щорічного динамічного збільшення обсягу інформації, що пояснюється пропорційним збільшенням кількості використовуваних в сільському господарстві IoT пристроїв. Здійснено порівняння традиційних поставок сільськогосподарської продукції із можливостями використання блокчейн-систем, які здатні створити систему інформаційного обміну та підвищити ефективність операцій за рахунок поліпшення системи поставок, полегшення пошуку інформації про походження товарів і скорочення витрат на ділову документацію.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо використання інтернет-технологій в процесі функціонування сільськогосподарських підприємств, що створює можливості сформувати систему орієнтирів задля побудови комплексної оновленої системи управління підприємствами в умовах цифровізації аграрного виробництва.

Практична значущість. Обґрунтовано необхідність та доцільність використання інтернет-технологій в управлінні сільськогосподарськими підприємствами, що дозволяє обробляти інтенсивний потік даних, які генерують комп'ютери, машини, техніка, обладнання, пристрої, сенсори та датчики, з метою акумулювання інформації та даних таким чином, щоб вони могли працювати як так звана розумна система. Загальні дані від різних учасників виробничого ланцюга, зібрані в одному місці, дозволяють отримувати інформацію нової якості, що слугує основою побудови інформаційної цифрової системи управління. Табл.: 1. Рис.: 4. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: інтернет-технології; сільськогосподарські підприємства; цифровізація; аграрне виробництво; блокчейн; сільське господарство.

Руденко Микола Вікторович - кандидат економічних наук, доцент, докторант відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: mykola_rudenko@ukr.net

Постановка проблеми. З кінця ХХ ст. актуальною сферою досліджень для науковців і практиків стали явища та зміни, спричинені стрімким розвитком та поширенням інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. На вищезазначених технологіях

базується цифрова економіка, увага до формування та розвитку якої приділяється не лише міжнародною, а й національною спільнотою. Про це свідчить затверджена Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки [12], одним із напрямів розвитку якої є цифровізація реального сектору економіки, що вклю-

© М.В. Руденко, 2019

чає цифровий розвиток сільського господарства нашої держави.

Діджиталізація стала ключовим драйвером розвитку аграрного сектору економіки, що потребує комплексного впровадження цифрових трансформацій. Окремі цифрові інструменти можуть поліпшити якість певних сфер, систем чи напрямів роботи сільськогосподарських підприємств, проте це не допоможе отримати суттєві переваги для сільського господарства, що є фундаментальним завданням, яке декларує українська влада через своїх речників. Цифрова стратегія розвитку аграрного виробництва передбачає створення потужних можливостей для надання комплексних цифрових рішень та відкриття сучасних цифрових сервісів, як відправної точки участі держави в цифровізації аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження складових технологічного оновлення та інноваційного розвитку аграрних суб'єктів господарювання не належить до нових, значний внесок у цьому напрямі здійснили такі вітчизняні економісти-аграрії: О. Бородіна [15], О. Витвицька, П. Гайдуцький [1], М. Зось-Кіор, В. Ільїн, С. Кваша, О. Красноручий, М. Лобас, Ю. Лупенко [10], М. Малік [11], Л. Михайлова [2], Б. Пасхавер, І. Прокопа, П. Саблук [13], О. Ульяновченко, О. Шпикуляк [14], О. Шубравська та багато інших.

Прикладні аспекти впливу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах цифровізації аграрного виробництва досліджували: І. Вороненко, В. Клочан, М. Кропивко [7], В. Россоха [9], А. Соловійов та ін. Віддаючи належне поважним науковцям підкреслимо, що динамізм розвитку цифрових технологій та їх використання в аграрному секторі економіки зумовлюють необхідність у поглибленні досліджень в окресленому напрямі.

Мета статті - виявити вплив сучасних інтернет-технологій на функціонування сільськогосподарських підприємств шляхом глибинного аналізу основних трендів цифровізації та тенденцій науково-технічного розвитку аграрного виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Цифрова трансформація управління сільськогосподарськими підприємствами потребує переосмислення застосування новітніх технологій менеджменту до сучасних

реалій роботи підприємства. У процесі дослідження не було виявлено групування сучасних цифрових технологій в аграрній сфері за певними ознаками, хоча окремі спроби здійснювалися практиками з компанії SMART Farming (м. Київ). Проте наукової цінності ці спроби не мали, оскільки лише демонстрували для потенційного клієнта фірми весь спектр послуг, які надаються компанією.

Зважаючи на це, виникла потреба провести групування сучасних технологій, які використовуються сільськогосподарськими підприємствами та посилюють цифрову трансформацію аграрного виробництва, серед яких виділено п'ять основних груп: космічні технології, сенсори та датчики, інформаційно-комунікаційні технології, штучний інтелект та інтернет-технології. Враховуючи масив інформації, видається за доцільне подальше дослідження сконцентрувати на використанні саме інтернет-технологій в управлінні сільськогосподарськими підприємствами, для чого проаналізовано їх використання з точки зору можливостей практичного застосування в управлінській практиці.

За останні десятиліття в сільському господарстві відбулися ряд технологічних перетворень, які стали можливими завдяки використанню інтернет-технологій. Застосовуючи на практиці різні інтелектуальні пристрої для ведення сільського господарства, товаровиробники отримали повніший і ширший контроль таких процесів, як утримання худоби, так і вирощування сільськогосподарських культур, що перетворює аграрне виробництво на більш передбачуване та підвищує його ефективність.

ІоТ (Інтернет речей) зростає надзвичайно швидкими темпами генеруючи при цьому величезну кількість даних та інформації. У загальнодоступній багатомовній універсальній Інтернет-енциклопедії ІоТ трактується як концепція мережі, що складається із взаємозв'язаних фізичних пристроїв, які мають вбудовані давачі, а також програмне забезпечення, що дозволяє здійснювати передачу й обмін даними між фізичним світом і комп'ютерними системами за допомогою використання стандартних протоколів зв'язку [19]. За даними [20], до 2020 р. на одну людину припадатиме до десяти пристроїв, підключених до Інтернету, що в сукупності забезпечить понад 40 зетабайт даних (рис. 1).

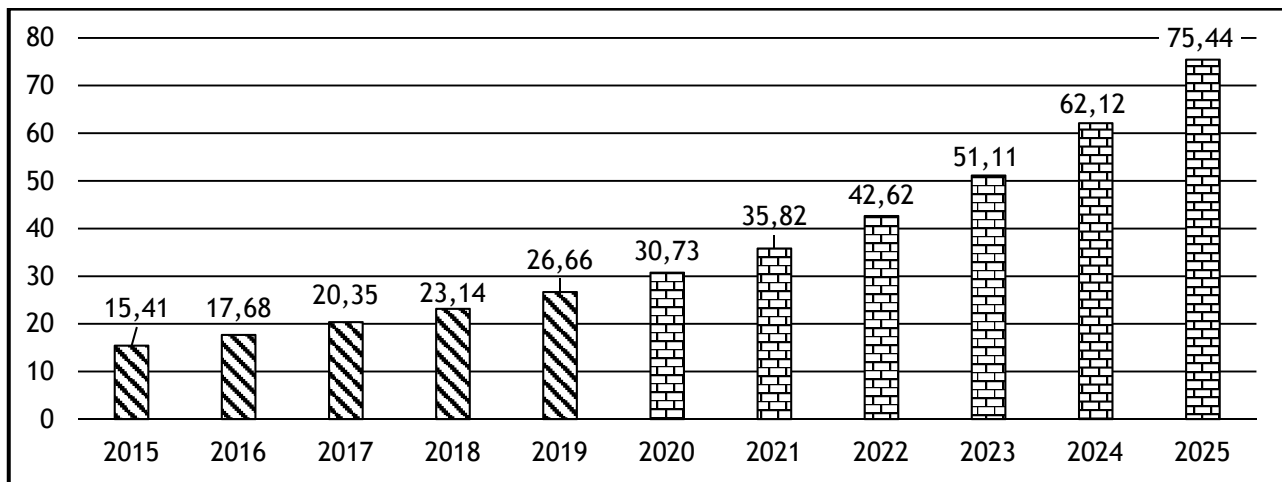

Рис. 1. Динаміка обсягу з'єднаних з мережею IoT пристроїв за період 2015-2025, млрд од.

Джерело: Побудовано автором за даними [20].

IoT пристрої генерують значну кількість інформації і даних, що підживлює четверту аграрну революцію, яка почнеться щойно обсяги використання цифрових технологій у сільському господарстві стануть зростати за експонентою. Сьогодні створюється даних більше, ніж будь-коли раніше. За прогнозами експертів з європейської комісії [18], у період між 2018-м і 2022 рр. кількість даних подвоїться, а у період між 2022-м і 2025 рр. потроїться відносно попереднього періоду.

Використання інноваційних технологій Інтернету речей в сільському господарстві дозволяє контролювати повний цикл виробництва продукції рослинництва або тваринництва за рахунок використання повного спектра розумних пристроїв (датчиків, дронів, іншого обладнання, що вимірюють параметри стану ґрунтів, рослин, мікроклімату, характеристик утримання тварин і т.д.), а також засобів комунікації між цими прист-

роями і зовнішнім світом. IoT дозволяє обробляти інтенсивний потік даних, що генерують сільськогосподарські підприємства за допомогою різних пристроїв, які розташовані як у полі, так і на самому підприємстві, датчиків, сільськогосподарської техніки, метеорологічних станцій, супутників, дронів, інших платформ та зовнішніх систем. Сумарна кількість даних, що надійшла від усіх учасників виробничого ланцюга та інших партнерів, збирається та обробляється в одному місці, що дозволяє отримувати нову якість управлінської інформації, яка здатна суттєво підвищити ефективність функціонування товаровиробника.

Дослідницька служба Business Insider Intelligence [21] прогнозує, що кількість пристроїв IoT у сільському господарстві збільшиться до 75 млн у 2020 р. із постійною тенденцією до зростання в сукупному річному обсязі приблизно 20% (рис. 2).

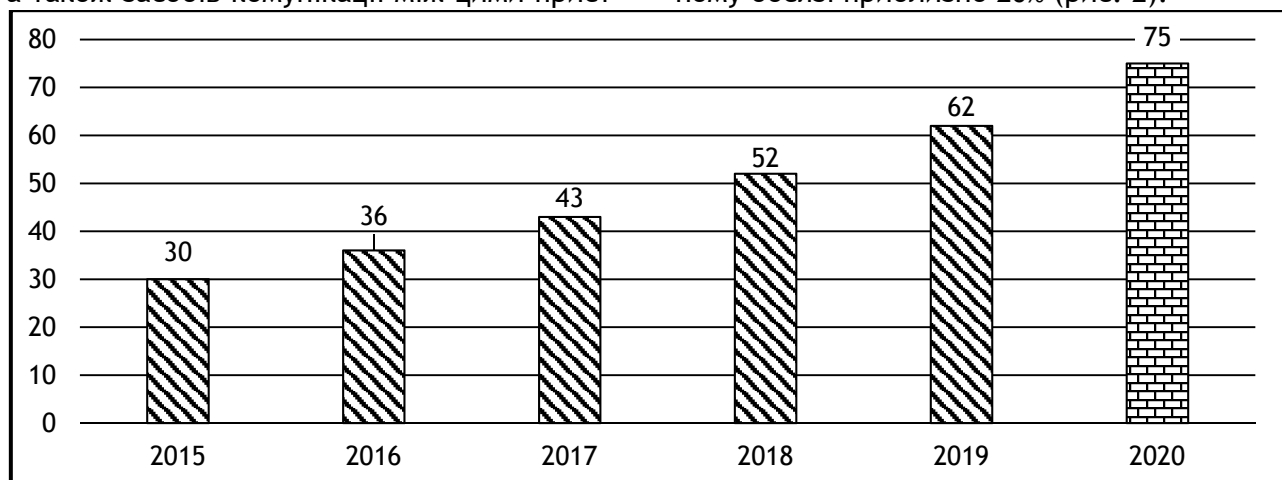

Рис. 2. Кількість пристроїв IoT у сільському господарстві, млн од.

Джерело: Побудовано автором за даними [21].

Аналітики BI Intelligence у 2019 р. скоригували свій прогноз у бік збільшення сукупного річного приросту пристроїв IoT у сільському господарстві до 30%, що прямо підтверджує світову тенденцію до стрімкого зростання кількості «розумних» пристроїв, які використовуються сільськогосподарськими підприємствами.

Практики застосування «розумних» пристроїв у сільському господарстві розпочалися з фірми OnFarm (Каліфорнія, США) [17], які здійснюють розробку концепції комплексних рішень, що об'єднують усі дані, які отримує сільськогосподарське підприємство від різних датчиків та пристроїв в єдину

платформу, зручну для управління. Зазначена платформа являє собою унікальний інструмент управління підприємством, оскільки має можливості відображати та аналізувати дані, отримані з різних джерел інформації в одному простому та зрозумілому у використанні додатку, що значно підвищує обґрунтованість, науковість та виваженість управлінських рішень у реальному часі за рахунок перетворення отриманих цифрових даних в цінну управлінську інформацію.

З кожним роком цифровізації аграрного виробництва збільшується кількість даних, які продукує кожне окреме сільськогосподарське підприємство (рис. 3).

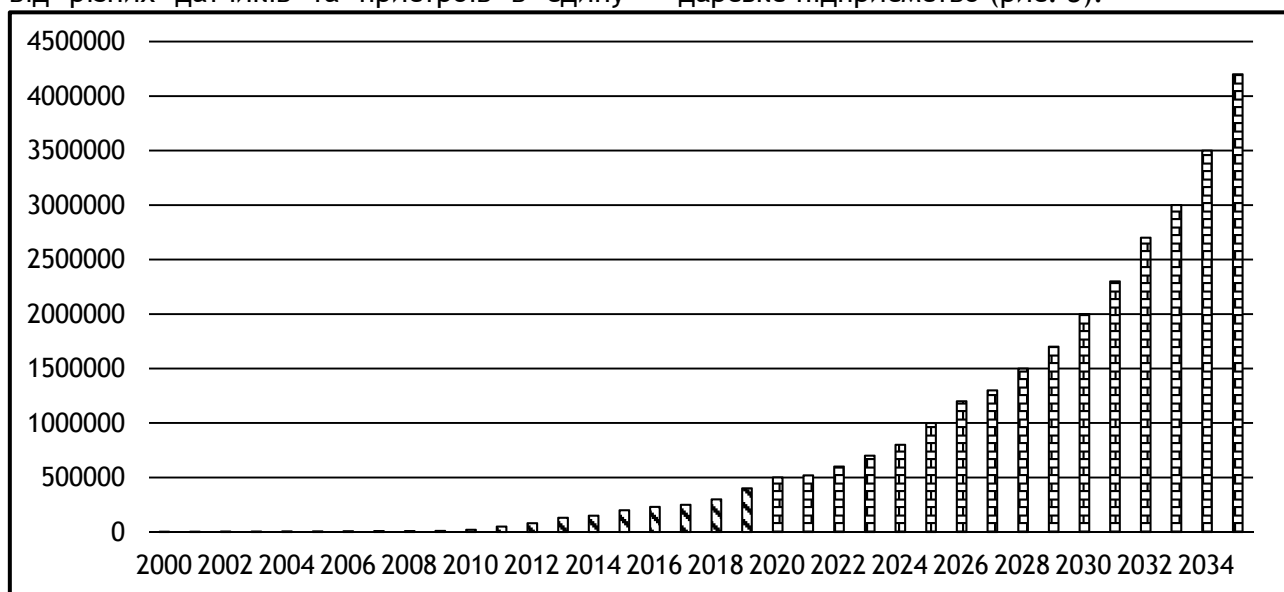

Рис. 3. Оцінений обсяг даних, генерованих сільськогосподарськими підприємствами щодня у цілому, од.

Джерело: Побудовано автором за даними [21].

Аналізуючи кількість даних, які продукуються середнім сільськогосподарським підприємством за день (див. рис. 3), простежується стала тенденція до щорічного динамічного нарощування обсягу інформації, що пояснюється пропорційним збільшенням кількості використовуваних у сільському господарстві IoT пристроїв (див. рис. 2). До 2050 р. «розумні» сільськогосподарські підприємства за допомогою різних датчиків, сенсорів, приладів будуть щодня проводити близько 4,1 млн вимірів проти всього 190 тис. у 2014 р. [21], що потребує наявності дієвого інструментарію обробки даних та інформації з використанням інтернет-технологій та штучного інтелекту.

Вважаємо обґрунтованою думку Г. В. Дугінець, що одним із критеріїв готовності впроваджувати в практичну діяльність

суб'єктів господарювання концепції «Інтернет речей» є інноваційно-технологічний розвиток України. Проте статистичні дані свідчать, що наша держава продовжує залишатися інтелектуальним донором інших країн, оскільки частка України у світовому експорті високотехнологічної продукції становить приблизно 0,3% [3, с. 130].

Практична реалізація концепції Інтернету речей в сільському господарстві потребує стабільного покриття території нашої держави 3G-4G, а в перспективі 5G Інтернетом. З покриттям швидкісним Інтернетом у вітчизняних аграріїв дійсно існують проблеми, оскільки Інтернет достатньої якості та швидкості наявний лише в містах та окремих селах, що розташовані навколо великих міст. В інших районах Інтернет настільки слабкий, що унеможливорює нормальне його

використання для виробничих потреб. Підтвердженням наведеної думки слугує карта покриття всіх операторів 4G/3G Інтернету в Україні [5], на якій чітко прослідковуються «білі» плями відсутності Інтернету, здебільшого в сільській місцевості, що в перспективі гальмує просування концепції Інтернету речей у практичну діяльність аграрних суб'єктів господарювання та знижує загальний ефект від цифровізації аграрного сектору економіки.

Іншим напрямом використання інтернет-технологій є блокчейн, який поступово приходить у сільське господарство. Загально-визнаною перевагою застосування блокчейн-технологій є прозорість. Блокчейн, тобто ланцюжок блоків транзакцій (англ. Blockchain, від block - блок, chain - ланцюг) - розподілена база даних, що зберігає впорядкований ланцюжок записів (так званих блоків), що постійно довшас [16]. Технологія блокчейн - це децентралізована система обліку. Основними перевагами застосування блокчейну виступають безпека та миттєва перевірка достовірності, так само як і ідея

децентралізації - відсторонення від таких структур, як уряди та фінансові установи.

Покупці аграрної продукції все більше стурбовані якістю та безпечністю продукції, яку вони купують. Використання блокчейн-технології дозволить покупцям відстежити походження продукту, що гарантує його надійність та якість. Торгівля сільськогосподарською продукцією залежить від складних взаємин між сільськогосподарськими підприємствами, великими трейдерами та маркетами, від запутаної системи поставок та роботи посередників, яка часто порушується затримкою оплати або псуванням товару. Постачальники і новатори модернізують сільське господарство, впроваджуючи системи розрахунків на основі блокчейн-технології. Прозорість систем, побудованих на блокчейні, мінімізує шанси на потрапляння неякісних продуктів на полиці маркетів і надання неправдивої інформації про них споживачам. Оновлена система поставок сільськогосподарської продукції на полиці маркетів із використанням блокчейн-технологій представлена на рис. 4.

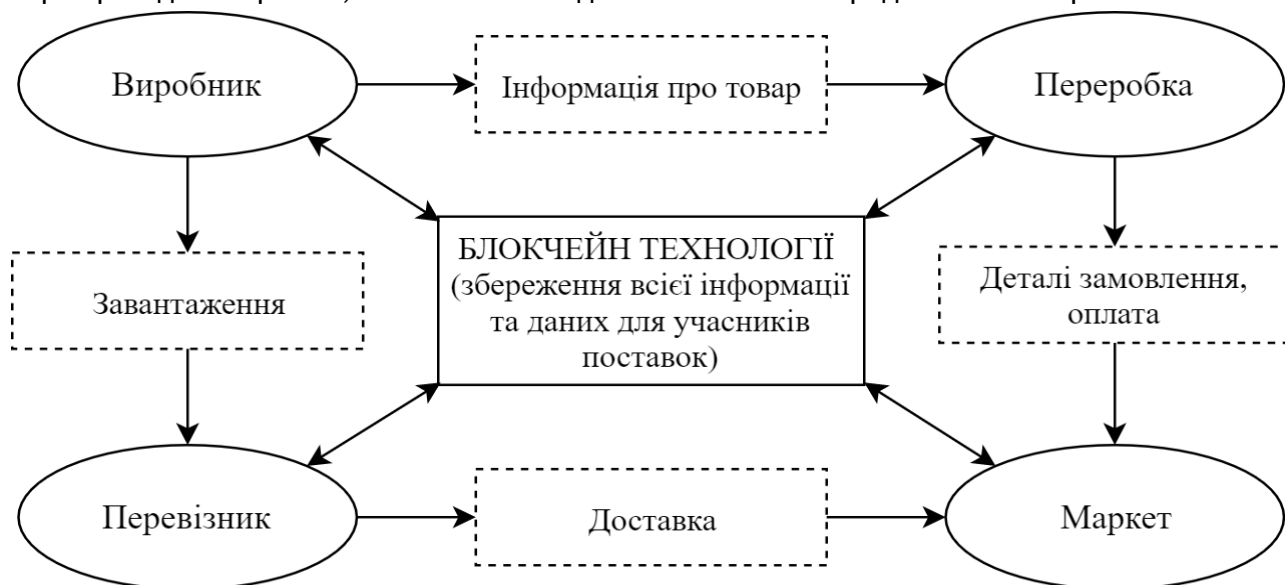

Рис. 4. Система поставок сільськогосподарської продукції з використанням блокчейн-технологій

Джерело: Побудовано автором на основі [4].

Проаналізувавши систему поставок сільськогосподарської продукції з використанням блокчейн-технологій зауважимо, що вона здатна створити систему інформаційного обміну та підвищити ефективність операцій за рахунок поліпшення системи поставок, полегшення пошуку інформації про походження товарів і скорочення витрат на ділову документацію. Використання блокчейн-систем

допоможе скоротити час розрахунків із сільськогосподарськими підприємствами, не включаючи невизначені платежі. Технологія дозволить передавати платежі з правом власності за допомогою лінка, тим самим уникаючи ризику втручання третьої сторони. Нижче наведено порівняння традиційних поставок аграрної продукції з можливостями блокчейн-систем та смарт-контрактів (різно-

вид угоди між будь-якими особами та/або організаціями у вигляді закодованих математичних алгоритмів, укладання, зміна, виконання і розірвання яких можливі лише з ви-

користанням комп'ютерних програм (блокчейн-платформ) у рамках мережі Інтернет) (табл.).

Порівняння традиційних поставок із можливостями використання блокчейн-систем

Параметри процесів	Традиційні поставки	Блокчейн-системи, розумні контракти
Швидкість	Можлива затримка доставки продукції через інформаційну асиметрію та проблеми із зв'язком	Швидкий та зручний доступ до інформації за рахунок шифрування даних та можливостей хмарних технологій
Безпечність	Інформація не синхронізується, що може призводити до приховування даних від учасників процесу, є загроза шахрайства	Інформація вноситься в систему, перевіряється учасниками, може доповнюватися, але не змінюється, ризик шахрайства мінімальний
Прозорість	Ускладнений моніторинг поставок, затримка у виконанні зобов'язань - наслідок порушення умов поставок	Усі учасники ланцюга поставок надають дані щодо операції в режимі реального часу в межах однієї системи - відкритість даних
Ефективність	Використання паперових носіїв породжує додаткові супутні витрати на обслуговування та утилізацію, ризик втрати інформації	Відсутність фізичних документів, транспортних накладних і т.п., неможливість дублювання, ризик втрати мінімальний
Зручність	Можливі затримки в обміні даними, операції відбуваються в офф-лайн режимі	Єдина база для всіх учасників ланцюга поставок з однаковим доступом для всіх учасників, оцифровані дані, он-лайн доступ
Персоналізація	Складність з урахуванням індивідуальних потреб учасників поставок, шаблонність операцій	Смарт (розумні) контракти з повним урахуванням потреб учасників, адаптація під кожного партнера

Джерело: Узагальнено автором на основі [8].

З огляду на порівняння, переваги використання блокчейн-систем незаперечні. Використання блокчейн-технологій у системі поставок аграрної продукції дозволяє отримати додаткові конкурентні переваги за рахунок прозорості та відкритості контрактів. Проте використання блокчейн-технологій викликає певні труднощі в учасників процесу, адже змінювати та адаптувати ланцюги поставок досить складно.

Для заключення смарт-контракту необхідна наявність кількох обов'язкових елементів: 1) цифрова ідентифікація всіх сторін договору; 2) для укладення смарт-контрактів необхідне приватне децентралізоване середовище, в яке будуть записуватися смарт-контракти; 3) сам предмет договору та наявність необхідних для його виконання інструментів; 4) конкретно описані умови його виконання, які учасники підтверджують одночасно [6]. Ще одним бар'єром у використанні блокчейн у системі поставок аграрної продукції слід вказати відсутність відповідних фахівців, які вміють працювати у криптографічному просторі, а доцільність

найму відповідних кваліфікованих працівників досить обмежена.

Запровадження блокчейн-поставок коштує набагато дорожче, ніж традиційні. Головна причина - використання смарт-контрактів вимагає значної кількості електроенергії та відповідних фахівців. Крім того, блокчейн хоча й найприйнятніший для створення глобальних баз даних, але він не може функціонувати в ізоляції від інших хмарних і внутрішніх систем. Проведені дослідження показують, що поширення блокчейн послабить позиції виробників дешевих продуктів через розкриття інформації про невідповідність товарів стандартам галузі, надмірне використання пестицидів чи хімікатів і т.д. Переконані, що блокчейн-технологія не буде готова до масового використання у вітчизняному аграрному секторі щонайменше ще 3-5 років. На сьогодні її застосування залишається вкрай обмеженим і не відповідає ні інтенсивності, ні глобальному охопленню сучасного агробізнесу.

Висновки. Інтернет-технології відіграють важливу роль у просуванні процесу цифрової трансформації сільськогосподарських підп-

риємств. Описані технології покликані підтримувати ідею про те, що комп'ютери, машини, техніка, обладнання та пристрої всіх типів мають бути з'єднані один з одним, обмінюватися даними та інформацією таким чином, щоб вони могли працювати як так звана розумна система.

Використання інтернет-технологій в сільськогосподарських підприємствах дозволяє:

- спільно із залученими ІТ партнерами контролювати повний цикл рослинництва або тваринництва за рахунок використання розумних пристроїв (обладнання і датчиків, що вимірюють параметри ґрунту, рослин, мікроклімату, характеристик тварин, космічних технологій позиціонування, штучного інтелекту, цифрових платформ та додатків і т.д.), а також бездротових каналів комунікацій між ними та зовнішнім світом;

Список бібліографічних посилань

1. Гайдучий П. І. Трансформація аграрного сектору економіки до ринкових умов господарювання. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 5-14.
2. Денисенко М. П., Михайлова Л. І., Грищенко І. М. Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід: монографія. Суми: ВТД Університетська книга, 2016. 1050 с.
3. Дугінець Г. В. Концепція «Інтернет речей» у глобальному виробництві: досвід для України. *Економіка і регіон: науковий вісник*. 2018. № 1(68). С. 127-133.
4. Использование блокчейн-технологии в агробизнесе. URL : <https://aggeek.net/ru-blog/ispolzovanie-blokchejn-tehnologii-v-agrobiznese> (дата звернення 16.09.2019).
5. Карта покриття всіх операторів 4G/3G. URL: <https://3gstar.com.ua/4g-pokrytie.html> (дата звернення 16.09.2019).
6. Корж І. Смарт контракти як інноваційний правовий інструмент. URL : <https://www.businesslaw.org.ua/smatr-contracts-as-a-legal-innovative-tool> (дата звернення 16.09.2019).
7. Кропивко М. Ф. Стратегічні напрями реформування управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій. Київ: ННЦ ІАЕ, 2012. 82 с.
8. Кудирко О. В. Інновації в логістиці: перспективи використання технології блокчейн у ланцюгах поставок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 15. Ч. 1. С. 158-162.
9. Лобас М. Г., Россоха В. В., Соколов Д. О. Управління інноваційно-технологічним розвитком агросфери: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2016. 416 с.
10. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Могилова М. М. Наукове забезпечення техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 5-10.
11. Малік М. Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 97-103.
12. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р. - URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення 16.09.2019).
13. Саблук П. Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання. *Економіка АПК*. 2004. № 6. С. 3-8.
14. Шпикуляк О. Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності. *Економіка АПК*. 2011. № 12. С. 109-116.

- потік інформації в сільському господарстві надходить від різних пристроїв, розташованих у полі, на підприємстві, від датчиків, агротехніки, метеорологічних станцій, дронів, супутників, зовнішніх систем, партнерських платформ, постачальників тощо. Загальні дані від різних учасників виробничого ланцюга, зібрані в одному місці, дозволяють отримувати інформацію нової якості, що є основою побудови інформаційної цифрової системи управління;

- одержати додаткові конкурентні переваги за рахунок прозорості та відкритості контрактів із використанням блокчейн-технологій в системі поставок аграрної продукції, проте зазначена технологія не буде готова до масового використання у вітчизняному аграрному секторі щонайменше ще 3-5 років через технологічні складності її застосування та брак відповідних ІТ спеціалістів.

References

1. Haidutskiy, P.I. (2015). Transformatsiya aharnoho sektoru ekonomiky do rynkovykh umov hospodaryuvannya [Transformation of agrarian sector of economy to market conditions of economy]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 5-14 [In Ukrainian].
2. Denysenko, M.P., Mikhailova, L.I., & Hryshchenko, I.M. (2016). *Investytsiyno-innovatsiyna diyalnist: teoriya, praktyka, dosvid: monohrafiya* [Investment and innovation activity: theory, practice, experience: monograph]. Sumy: VTD Universytetska knyha [In Ukrainian].
3. Duhinets, H.V. (2018). Kontseptsiya "Internet rechey" u hlobalnomu vyrobnytstvi: dosvid dlya Ukrayiny [The concept of "Internet of Things" in global production: experience for Ukraine]. *Ekonomika i rehion: naukovy visnyk*, 1 (68), pp. 127-133 [In Ukrainian].
4. Ispolzovaniye blokcheyn-tehnologii v agrobiznese [The use of blockchain technology in agribusiness]. (2018). *Aggeek*. Retrieved from: <https://aggeek.net/ru-blog/ispolzovanie-blokchejn-tehnologii-v-agrobiznese> [In Russian].
5. Karta pokryttya vsikh operatoriv 4G / 3G [Coverage map for all 4G / 3G operators]. *3GStar*. Retrieved from: <https://3gstar.com.ua/4g-pokrytie.html> [In Ukrainian].
6. Korzh, I. (2018). Smart kontrakty yak innovatsiynny pravovyy instrument [Smart contracts as an innovative legal tool]. *Business Law Electronic Resource*. Retrieved from: <https://www.businesslaw.org.ua/smatr-contracts-as-a-legal-innovative-tool> [In Ukrainian].
7. Kropyvko, M.F. (2012). *Stratehichni napryamy reformuvannya upravlinnya kompleksnym rozvytkom ahropromyslovoho vyrobnytstva i silskykh terytoriy* [Strategic directions of reforming management of complex development of agro-industrial production and rural territories]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
8. Kudyrko, O.V. (2017). Innovatsiyyi v lohistytsi: perspektivy vykorystannya tekhnolohiyi blokcheyn u lantsyuhakh postavok [Innovation in logistics: prospects for blockchain technology in supply chains]. *Naukovy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Vol. 15, Part 1, pp. 158-162 [In Ukrainian].
9. Lobas, M.H., Rossokha, V.V., & Sokolov, D.O. (2016). *Upravlinnya innovatsiyno-tekhnohichnym rozvytkom ahrosfery: monohrafiya* [Management of innovation and technological development of the agrosphere: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

15. Borodina O., Krupin V. Is it possible to utilise the agricultural potential of Ukraine under the current agrarian system? *EuroChoices*. 2018. Vol. 17 (1). P. 46-51. DOI: <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12151>.
16. What is blockchain technology? URL : <https://www.ibm.com/blockchain/what-is-blockchain> (дата звернення 16.09.2019).
17. Company OnFarm. URL : <http://www.onfarm.com/about> (дата звернення 16.09.2019).
18. Europe's Digital Progress Report. URL : <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/european-digital-progress-report> (дата звернення 16.09.2019).
19. Internet of things (IoT). URL : <https://internetofthingsagenda.techtarget.com/definition/Internet-of-Things-IoT> (дата звернення 16.09.2019).
20. Internet of Things (IoT) connected devices installed base worldwide from 2015 to 2025. URL : <https://www.statista.com/statistics/471264/iot-number-of-connected-devices-worldwide> (дата звернення 16.09.2019).
21. Why IoT, big data & smart farming are the future of agriculture. URL : <https://www.businessinsider.com/internet-of-things-smart-agriculture-2016-10> (дата звернення 16.09.2019).

10. Lupenko, Yu.O., Zakharchuk, O.V., & Mohylova, M.M. (2017). Naukove zabezpechennya tekhniko-tehnologichnoho onovlennya ahrarynoho vyrobnytstva v Ukraini [Scientific support of technical and technological updating of agrarian production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 5-10 [In Ukrainian].
11. Malik, M.Y. (2016). Pidpryemnytstvo i rozvytok silskykh terytoriy [Entrepreneurship and rural development]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 97-103 [In Ukrainian].
12. Pro skhvalennya Kontseptsii rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiyi: Rozpor-yadzhennya KМУ vid 17 sichnya 2018 r. № 67-r [On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the plan of measures for its implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 17.01.2018, No. 67-r]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> [In Ukrainian].
13. Sabluk, P.T. (2004). Strukturno-innovatsiyi zrushennya v ahrarynomu sektori Ukrainy yak faktor yoho sotsialno-ekonomichnoho zrostannya [Structurally-innovative shifts in the agrarian sector of Ukraine as a factor of its socio-economic growth]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 3-8 [In Ukrainian].
14. Shpykulyak, O.H. (2011). Etapnist innovatsiynoho protsesu ta otsinka efektyvnosti innovatsiynoi diyalnosti [Stage of innovation process and evaluation of efficiency of innovation activity]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 109-116 [In Ukrainian].
15. Borodina, O. & Krupin, V. (2018). Is it possible to utilise the agricultural potential of Ukraine under the current agrarian system? *EuroChoices*, 17 (1), pp. 46-51 [In English].
16. What is blockchain technology? IBM. Retrieved from: <https://www.ibm.com/blockchain/what-is-blockchain> [In English].
17. About OnFarm. OnFarm. Retrieved from: <http://www.onfarm.com/about> [In English].
18. Europe's Digital Progress Report. (2017). *European Commission*. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/european-digital-progress-report> [In English].
19. Rouse, M. (2019). Internet of things (IoT). *IoT Agenda*. Retrieved from: <https://internetofthingsagenda.techtarget.com/definition/Internet-of-Things-IoT> [In English].
20. Internet of Things (IoT) connected devices installed base worldwide from 2015 to 2025. *Statista*. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/471264/iot-number-of-connected-devices-worldwide> [In English].
21. Meola, A. (2016). Why IoT, big data & smart farming are the future of agriculture. *Business Insider*. Retrieved from: <https://www.businessinsider.com/internet-of-things-smart-agriculture-2016-10> [In English].

Rudenko M.V. Problems and prospects of using internet-technologies in agricultural enterprises

The purpose of the article is to reveal the influence of modern internet-technologies on functioning of agricultural enterprises through the in-depth analysis of the main trends of digitalization and tendency of scientific and technological development of agricultural production.

Research methods. To achieve the research goal and solving the set tasks, a comprehensive methodological toolkit were used, in particular: abstract-logical method (for studying the theoretical bases of using internet-technologies in management of agricultural enterprises); monographic (for summarizing theoretical aspects and clarifying an essence of the relevant categories); economic and statistical method (for identifying trends and patterns of agricultural enterprises development in conditions of rapid development of internet-technologies); graphic (for clear identifying the dynamics of increase in data and information generated by agricultural enterprises); methods of system approach, grouping and summarizing and other methods in the field of economic research.

Research results. Problems with high-speed internet coverage have been identified in most domestic agricultural enterprises, since internet of sufficient quality and speed is available only in a very small area, which prevents its normal use for production needs. Analysis of data amount produced by an average agricultural enterprise per day was carried out, and a steady tendency towards an annual dynamic increase of information volumes of was revealed. It was explained by the proportional increase in the amount of use IoT devices in agriculture. Traditional agricultural supplies were compared with blockchain systems that can create an informational exchange system and increase operations efficiency by improving the supply system, facilitating search for origin information and reducing the cost of business documentation.

Elements of scientific novelty. Theoretical provisions on the use of internet-technologies in the process of functioning of agricultural enterprises were further developed. Developed theoretical provisions create opportunities for the formation of a system of guidelines for the construction of a comprehensive updated enterprise management system in conditions of agricultural production digitalization.

Practical significance. Necessity and expediency of the use of internet-technologies in the management of agricultural enterprises has been determined, which allows to process the intensive flow of data generated by computers, machines, machinery, equipment, devices, sensors for the accumulation of information and data so that they can function as the so-called "smart" system. General data from different participants in the production chain gathered in one place allows to receive information of new quality, which is a basis for the construction of information digital control system. Tabl.: 1. Figs.: 4. Refs.: 21.

Keywords: internet technologies; agricultural enterprises; digitization; agrarian production; blockchain; agriculture.

Rudenko Mykola Viktorovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), competitor for doctor's degree of the department of organization of management, public management and administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: mykola_rudenko@ukr.net

Руденко Н.В. Проблемы и перспективы использования интернет-технологий в сельскохозяйственных предприятиях

Цель статьи - выявить влияние современных интернет-технологий на функционирование сельскохозяйственных предприятий путем углубленного анализа основных трендов цифровизации и тенденции научно-технического развития аграрного производства.

Методика исследования. Для достижения цели и решения поставленных задач использован целостный методический инструментарий, в частности: абстрактно-логический метод (при изучении теоретических основ использования интернет-технологий в управлении сельскохозяйственными предприятиями), монографический (для обобщения теоретических аспектов и уточнения сущности соответствующих категорий), экономико-статистический (при выявлении тенденций и закономерностей развития сельскохозяйственных предприятий в условиях стремительного развития интернет-технологий), графический (для наглядного выявления динамики увеличения объема данных и информации, которые генерируются сельскохозяйственными предприятиями), а также методы системного подхода, группировки и обобщения и другие в сфере экономических исследований.

Результаты исследования. Выявлены проблемы с покрытием скоростным Интернетом в большинстве сельскохозяйственных предприятий, поскольку Интернет достаточного качества и скорости имеется только на достаточно незначительной территории, что делает невозможным нормальное его использование для производственных нужд. Проведен анализ количества данных, которые продуцируются средним сельскохозяйственным предприятием за день и выявлено устойчивую тенденцию к ежегодному динамическому увеличению объема информации, что объясняется пропорциональным увеличением количества используемых в сельском хозяйстве IoT устройств. Проведено сравнение традиционных поставок сельскохозяйственной продукции с возможностями использования блокчейн-систем, которые способны создать систему информационного обмена и повысить эффективность операций за счет улучшения системы поставок, облегчения поиска информации о происхождении товаров и сокращения расходов на деловую документацию.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по использованию интернет-технологий в процессе функционирования сельскохозяйственных предприятий, что создает возможности сформировать систему ориентиров для построения комплексной обновленной системы управления предприятиями в условиях цифровизации аграрного производства.

Практическая значимость. Обоснованы необходимость и целесообразность использования интернет-технологий в управлении сельскохозяйственными предприятиями, что позволяет обрабатывать интенсивный поток данных, которые генерируют компьютеры, машины, техника, оборудование, приборы, сенсоры и датчики, с целью аккумуляции информации и данных таким образом, чтобы они могли работать как так называемая умная система. Общие данные от различных участников производственной цепочки, собранные в одном месте, позволяют получать информацию нового качества, что служит основой построения информационной цифровой системы управления. Табл.: 1. Илл.: 4. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: интернет-технологии; сельскохозяйственные предприятия; цифровизация; аграрное производство; блокчейн; сельское хозяйство.

Руденко Николай Викторович - кандидат экономических наук, доцент, докторант отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: mykola_rudenko@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 06.10.2019 р.

Фахове рецензування: 11.10.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Руденко М. В. Проблеми та перспективи використання інтернет-технологій у сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 79 — 87.

* * *

УДК 339.137.2(100):633.11(477):519.233.5-047.58

JEL Classification: Q1; Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910088>

Н.Є. ГОЛОМША, кандидат економічних наук, доцент

О.Я. ГОЛОМША, кандидат економічних наук

Кореляційно-регресійне моделювання конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках

Мета статті - здійснити факторний аналіз параметрів, які визначають конкурентоспроможність української пшениці на світових ринках та сформулювати комплекс рекомендацій щодо використання виявлених тенденцій та закономірностей.

Методика дослідження. Використано методику факторного аналізу для виявлення параметрів забезпечення конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу сформовано перелік найбільш вагомих факторів, визначено напрям та силу їх впливу на рівень конкурентоспроможності вітчизняної пшениці.

Результати дослідження. Обґрунтовано методику факторного аналізу для виявлення параметрів забезпечення конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках. На основі кореляційно-регресійного аналізу, заснованого на поєднанні методологічних засад теорій конкуренції та міжнародної торгівлі, сформовано перелік найбільш вагомих факторів, визначено напрям та силу їх впливу на рівень конкурентоспроможності вітчизняної пшениці. На відміну від існуючих моделей та концепцій, такий підхід враховує комплексний вплив конкурентних сил, масштабів ринку, умов торгівлі, що дозволяє з високою долею вірогідності досягати конкурентоспроможності українського зерна на світових ринках.

Розроблено пропозиції щодо реакції учасників ринку на об'єктивні умови зовнішньої торгівлі - параметри ринків, діяльність конкурентів, умови торгівлі. Обґрунтовано доцільність активізації експортних зусиль на ринках значної місткості, які імпортують пшеницю із віддалених країн, а також характеризуються високим ступенем ділової співпраці з Україною.

Елементи наукової новизни. Удосконалено методику факторного аналізу забезпечення конкурентоспроможності української пшениці, за результатами якого визначено об'єктивний перелік сприятливих і стримуючих факторів, а також обґрунтовано основні реакції учасників ринку на їх вплив.

Практична значущість. Отримані результати моделі та факторні залежності формують вагомий методичну основу для моделювання і прогнозування параметрів конкурентоспроможності українського зерна на світових ринках, а також дозволяють розробляти сценарії реагування вітчизняних ринкових суб'єктів на події та сили, які супроводжують зерновий експорт. Табл.: 4. Рис.: 1. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: факторний аналіз; конкурентоспроможність; світовий ринок пшениці; кореляційно-регресійне моделювання; експорт; зерно; зовнішня торгівля.

Голомша Наталія Євгенівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного менеджменту та ЗЕД, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: golomsha25@gmail.com

Голомша Ольга Ярославівна - кандидат економічних наук, старший викладач кафедри адміністративного менеджменту та ЗЕД, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: golomsha25@gmail.com

Постановка проблеми. Конкурентні позиції України на світовому ринку зерна слугують вагомим індикатором, який характеризує ефективність господарських та управлінських процесів, пов'язаних із виробництвом, внутрішнім і зовнішнім розподілом зер-

на. Важливим інструментом оцінки перспектив конкурентоспроможності українського зерна на світових ринках виступає факторний аналіз, який дозволяє комплексно оцінювати вплив окремих факторів на конкурентні позиції України на світовому ринку зерна, а також формувати дієві альтернативи і рекомендації щодо подальших дій.

© Н.Є. Голомша, О.Я. Голомша, 2019

Факторний аналіз конкурентоспроможності українського зерна на світових ринках являє собою складний процес, який за своєю методологією перебуває на межі цілого набору наукових дисциплін: економічної теорії, міжнародної економіки, економічного аналізу, маркетингу тощо. У більшості випадків економічні процеси не піддаються встановленню чітких функціональних зв'язків між результатами діяльності економічної системи (зернового ринку України) та його факторними ознаками. Стохастичні зв'язки між факторами, що формують параметри функціонування зернового ринку України та його результати, які узагальнено можна передати через конкурентну позицію продукції на світових ринках, зумовлюють доцільність використання в процесі дослідження методів кореляційно-регресійного аналізу, які дають можливість виявляти, вимірювати і аналізувати взаємозв'язки між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика кореляційно-регресійної моделі характеризується досить широким висвітленням у науковій та методичній літературі [3, 4, 9].

В умовах міжнародної торгівлі конкурентоспроможність українського зерна зазнає впливу різних факторів, які виходять за межі виробничих та внутрішньоринкових параметрів. У цьому контексті традиційні теорії конкуренції не до кінця пояснюють процеси, які формують конкурентоспроможність об'єкта дослідження. Найбільшою мірою це пов'язано з особливостями, якими характеризується світовий ринок і які проявляються через значні відстані переміщення товарів, наявність умов торгівлі, що обмежують вільне переміщення товарів (тарифні й нетарифні обмеження), стійкість торговельних зв'язків між торговельними партнерами, розміри економік окремих країн та ринків.

Відповідно до зазначеного пропонується в процесі моделювання параметрів конкурентоспроможності України на світовому ринку пшениці поєднувати методичні підходи теорій конкуренції Г. Азоєва [1], Л. Антонюк [2], М. Портера [8] із теоріями міжнародної торгівлі Д. Рікардо [15], С. Ліндера [7], Е. Хекшера [12] та Б. Оліна [13]. При цьому, з точки зору конкурентних теорій, вважаємо за доцільне акцентувати основну увагу на дослідженні конкурентних сил і

факторів, які визначають конкурентні позиції суб'єктів ринку, а з точки зору теорії міжнародної торгівлі - на вивченні впливу умов торгівлі й факторів гравітаційної моделі (параметрів, що визначають розміри ринків та економік, відстані між країнами), що гіпотетично можуть впливати на конкурентні позиції України на зерновому ринку.

Загалом гравітаційна модель показує, що обсяг торгівлі між країнами прямо пропорційно пов'язаний з економічним потенціалом двох країн і непрямо пропорційно - з відстанню між ними. Також модель включає в дослідження ефект наявності спільного кордону, спільної мови, тривалості економічних відносин, участь у спільних економічних угрупованнях тощо. Базові наукові розробки у сфері побудови гравітаційних теорій в міжнародній торгівлі належать західним вченим П. Пойхьонену [14], Я. Тінбергену [16] та ін. Серед українських вчених вагомі дослідження з використанням згаданої теорії були здійснені В. Кончином [5], А. Ложачевською [6] та ін.

Мета статті - здійснити факторний аналіз параметрів, які визначають конкурентоспроможність української пшениці на світових ринках та сформулювати комплекс рекомендацій щодо використання виявлених тенденцій та закономірностей

Виклад основних результатів дослідження. За узагальненням методичних положень наведених вище науковців пропонується класифікація факторних ознак, які потенційно можуть впливати на формування конкурентоспроможності української пшениці на світовому ринку (табл. 1).

Доцільно зазначити, що одними з ключових результативних параметрів, які характеризують рівень конкурентоспроможності країни на ринку пшениці, є обсяг реалізації продукції, її вартість, а також частка ринку. Відповідно до цього, обсяг імпорту продукції визначеною країною слід трактувати як місткість її ринку, що характеризує «гравітаційну силу» країни та її здатність «притягувати» торговельних партнерів. Зважаючи на це, при формуванні кореляційно-регресійної моделі як результативний показник використано показник обсягу та вартості експорту Україною пшениці на ринки найбільших країн-імпортерів.

Враховуючи продовження процесу освоєння Україною світового ринку пшениці було обмежено часовий період п'ятьма роками

(2012-2016 рр.), а кількість об'єктів вибірки - 40 країнами (у середньому на них припадало 98,8% українського експорту пшениці). Перелік факторних ознак сформовано на основі загальнодоступних даних міжнародних статистичних організацій: United Nation

Conference on Trade and Development (Uncstat) [17], International Trade Center (ITC) [10], World bank [19], Food and Agricultural organization of UN (FAO) [11], United Nations Commodity Trade Statistics Database (Comtrade) [18] та ін.

1. Класифікація набору ознак кореляційно-регресійної моделі формування конкурентоспроможності української пшениці на світовому ринку

Група ознак (факторів, показників)	Набір ознак
Показники, що характеризують попит і місткість ринків	Вартість і обсяг імпорту пшениці кожної країни; вартість і обсяг світового імпорту пшениці
Показники, що характеризують позиції конкурентів	Вартість і обсяг експорту пшениці ключовими конкурентами на світовому ринку та на зернових ринках країн-партнерів
Показники, що характеризують відстань між торговельними партнерами	Географічна відстань між країною-партнером і Україною; середня торговельна відстань між країною-партнером та її зерновими експортерами; порівняння середньої відстані до країн-експортерів із відстанню до України
Показники, що характеризують рівень торговельних бар'єрів між Україною та країнами-імпортерами	Розмір торговельних мит на імпорт пшениці з України; середній розмір торговельних мит на імпорт пшениці з усіх країн світу; порівняння торговельних бар'єрів для імпорту пшениці з України та інших країн світу
Показники, що характеризують рівень торговельних зв'язків між країнами	Індекс Простоти торгівлі (Trade Easiness Index) - характеризує тісноту торговельних зв'язків між партнерами і вимірюється зіставленням фактичного обсягу торгівлі між ними і гіпотетичного обсягу торгівлі, який би міг існувати між ними, якщо б експортер володів тією ж часткою ринку, що й в середньому з усіма країнами світу
Показники, що характеризують конкуренцію з боку товарів-замінників	Вартість та обсяг імпорту інших зернових по кожній країні-партнеру
Показники, що характеризують ціновий вплив	Середня ціна експорту пшениці Україною чи головним конкурентом; середня ціна імпорту пшениці країною-партнером
Параметри, що доповнюють загальноекономічну ситуацію та місткість ринку	Середній обмінний курс гривні та грошової одиниці країни-партнера; обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну чи країну-партнера; чисельність населення
Параметри, що характеризують час	Рік фіксації показників (наявність зв'язку із цим показником може забезпечити методичну основу для прогнозування розміру результативного параметра)
Параметри, що характеризують свободу торгівлі в досліджуваних країнах	Індекс економічної свободи торгівлі (Free Trade Index), що розраховується ООН
Додаткові фіктивні параметри	Характеризують наявність чи відсутність певної фактичної ознаки - доступ країни до моря, фактор споживання пшениці чи рису, як основної зернової культури, членство в СОТ, наявність двосторонніх торговельних угод чи угод про торговельні преференції, а також інші спільні риси країн - спільний кордон, близькість мови тощо

Джерело: Самостійна розробка авторів.

У результаті опрацювання вибірки фактичних даних ринку пшениці, національних та світової економіки, було сформовано зведену матрицю вихідних даних та утворено масив розміром 54 фактори і 200 спостережень.

З метою виявлення тісноти зв'язку обсягів реалізації пшениці та наведених в табл. 1 факторів, а також для виявлення тісноти зв'язку між усіма включеними факторами, розраховано коефіцієнти парної кореляції r_{ij} між ними, які представлено у вигляді зведеної кореляційної матриці (табл. 2).

2. Кореляційна матриця значимих факторів конкурентоспоможності української пшениці на світових ринках

№ з/п	Показник	Вартість експорту зерна Україною до країни-партнера, тис. дол. США	Питома вага України в структурі імпорту зерна країни-партнера, %	Обсяг експорту зерна Україною до країни-партнера, тис. тонн
x2	Вартість імпорту зерна країною-партнером, тис. дол. США	0,283	-0,163	0,276
x3	Питома вага зерна країни-партнера у структурі її імпорту, %	0,322	-0,140	0,331
x4	Обсяг імпорту зерна країною-партнером, тис. тонн	0,384	-0,058	0,413
x9	Середня ціна експорту зерна головного гравця на ринку до країни-партнера, дол. США/тонну	-0,131	-0,056	-0,158
x13	Географічна відстань між Україною і країною-імпортером, км	-0,180	-0,110	-0,128
x15	Розмір середнього тарифу на імпорт зерна, дол. США	-0,112	-0,140	-0,119
x38	Обмінний курс валюти країни-партнера до гривні, дол. США	-0,125	-0,145	-0,138
x41	Статус морської країни	0,134	0,037	0,148
x47	Індекс простоти торгівлі	0,492	0,478	0,415
x52	Вартість імпорту рису як товару-замінника, тис. дол. США	-0,182	-0,221	-0,187
x53	Обсяг імпорту рису як товару-замінника, тис. тонн США	-0,181	-0,204	-0,175

Джерело: Власні розрахунки авторів.

У табл. 2 відображено лише ті фактори, які, згідно із зазначеними в методиці [9, с. 221] критеріями можуть вважатися значущими відповідно до кількості спостережень ($r^* = (a = 0,05; n = 150/200) = 1,160$). Як стає зрозуміло з кореляційної матриці, отримані значимі фактори конкурентоспоможності пшениці належать до кількох груп. Проте тільки в двох групах - показниках, що характеризують попит та місткість ринку, а також у таких, що характеризують конкуренцію з боку товарів - замінників спостерігається допустиме значення вагомості по усіх факторах групи. Тому, з метою уникнення явища колінеарності, до моделі не будуть включатися одночасно кілька із зазначених факторів.

На підтвердження робочої гіпотези результативні показники стосовно пшениці (y_1 та y_3) характеризуються прямою залежністю з ознаками, що визначають розмір ринку (x_2 , x_3 , x_4) та позитивні параметри умов торгівлі (x_{47}). Окрім того, важливо вказати на прямий зв'язок результативних ознак із

фактором x_{41} - статус морської країни. Непрямий зв'язок було також зафіксовано за параметрами впливу конкурентних сил, зокрема, впливу ціни головного гравця на ринку (x_9), та впливу товару замінника - рису (x_{52} ; x_{53}). Зворотна залежність також характерна для факторів географічної відстані (x_{13}), розміру імпорتنних тарифів на ввезення пшениці (x_{15}), а також обмінного курсу валюти країни-партнера до гривні (x_{38}).

На основі виявлених кореляційних зв'язків до кореляційно-регресійної моделі було включено набір із двох результативних ознак - y_1 (вартість експорту зерна Україною на ринки країн - найбільших імпортерів); y_2 - (обсяг експорту зерна Україною на ринки країн - найбільших імпортерів), а також цілісні набори факторних ознак, що характерні для пшениці.

Результатом регресійного аналізу стало визначення коефіцієнтів регресії (b_1), β -коефіцієнтів, коефіцієнтів еластичності (ϵ), формування рівняння регресії (табл. 3).

3. Результати регресійного аналізу конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках*

Фактор		Показник	В-коефіцієнт	Зміна відповідно до значення В-коефіцієнта	Коефіцієнт регресії b_i	t-критерій Стюдента ($t_{\text{крит.}} = 1,99$)	p-рівень	Коефіцієнт еластичності
		Вільний член		-	-49618	-1,1437	0,2544	-
x_{47}	x_1	Індекс простоти торгівлі	0,5328	0,0704	48406	7,5697	0,0000	0,501
x_4	x_2	Обсяг імпорту зерна країною-партнером, тис. тонн	0,3098	0,0625	0,0146	4,9603	0,0000	0,681
x_{15}	x_3	Розмір середнього тарифу на імпорт зерна, %	-0,1811	0,0623	-664,8	-2,9097	0,0041	-0,210
x_{52}	x_4	Вартість імпорту рису як товару-замінника, тис. дол. США	-0,1786	0,0615	-0,0678	-2,9048	0,0042	-0,161
x_{13}		Географічна відстань між Україною і країною - імпортером, км	0,1161	0,0742	3,6	1,5659	0,1193	0,220
x_{41}		Фіктивна змінна - морська країна	0,0753	0,0624	48262	1,2073	0,2291	0,394
y_1	y_n	Вартість експорту зерна Україною до країни-партнера, тис. дол. США						
Рівняння регресії			$y = -49618 + 48406x_1 + 0,0146x_2 - 664,8x_3 - 0,0678x_4$					

* Виділено вагомі фактори, згідно зі значенням t-критерію.

Джерело: Розрахунки авторів.

Коментуючи результати аналізу, зазначимо, що фактори x_{13} та x_{42} , згідно з показниками t-критерію ($t_{\text{факт.}} < t_{\text{крит.}}$), мають низький рівень значимості для моделі та високу імовірність випадковості зв'язку. Це підтверджується показником p-рівня, за яким по x_{13} існує 11,2 %, а по x_{41} - 22,9 % імовірності, тобто виявлений зв'язок між ними та результативним показником є випадковим. Зважаючи на це, згадані фактори можуть бути включені до рівняння регресії тільки за умови підвищення порога довірчого інтервалу. Разом із тим слід вказати на позитивний вплив цих факторів на ріст обсягу експорту пшениці з України. В такому випадку можна поєднати зазначені фактори, оскільки морський транспорт нині виступає головним перевізником зернових вантажів у світових масштабах. Відповідно до цього, морський статус України дозволяє реалізувати свій експортний потенціал і формує одну з конкурентних переваг. Тобто, на відміну від теоретичних припущень гравітаційної теорії, значна відстань до країн-партнерів не обмежує експорт української пшениці на світові ринки.

Аналізуючи результати моделі, зазначимо, що коефіцієнт регресії b_i показує на скільки одиниць у середньому зміниться результативна ознака при зміні факторної ознаки на одиницю свого натурального виміру. Так, зростання індексу простоти торгівлі на один пункт може забезпечити ріст експорту пшениці на 48,4 млн дол. США. З позиції цього показника, нині Україні доцільно посилювати діяльність з експорту пшениці на традиційних ринках, на яких країна володіє достатньою інтенсивністю торговельних зв'язків. Показник загального обсягу імпорту пшениці країною-імпортером з точки зору представленої моделі визначається як розмір ринку. Звідси, його зростання повинно сприяти росту обсягу експорту згаданого продукту з України. Проте подібний вплив досить низький. На окрему увагу заслуговує вплив на результативний показник такого фактора, як митний тариф. Він характеризується оберненим зв'язком із досліджуваними торговельними показниками, відповідно до чого зниження тарифу на 1 % сприятиме збільшенню обсягу експорту пшениці в середньому на 664,8 тис. дол. США. Цей показник можна використовувати

при плануванні митної політики країн із негативним балансом пшениці з метою стимулювання її вивезення з України.

Враховуючи важливе продовольче значення, яке відіграє пшениця в харчовому раціоні людини, відмітимо обернену факторну залежність між результативним показником і обсягом імпорту товару-замінника в країнах-партнерах. Таким замінником, згідно з результатами моделі, виступає рис, що визначає гостру конкуренцію на ринках Південно-Східної Азії. Відповідно до отриманих результатів моделі, зростання обсягу імпорту рису на 1 тис. тонн зумовлює зменшення обсягу імпорту пшениці на 68 дол. США.

Значення коефіцієнтів еластичності свідчить про величину відносної зміни результативного показника за умови зміни на 1 % кожного екзогенного фактора та фіксованому положенню інших факторів. За даними табл. 3, вплив кожного аналізованого фактора на результативний показник обмежений. Найвищі значення еластичності характерні для місткості ринку країни-партнера (x_2) та індексу простоти торгівлі (x_1). Відповідно до цього, збільшення на 1 % обсягу ринку країни-імпортера може посприяти нарощуванню експорту пшениці з України на 0,68 %, а підвищення індексу простоти торгівлі - на 0,5 %. Важливим фактором виступає розмір середнього тарифу на імпорт зерна. Значення коефіцієнта еластичності до-

зволяє стверджувати, що зменшення розміру імпортного тарифу на 1 % сприятиме приросту експорту пшениці на 0,2 %.

Відповідно до цього, одним з елементів стратегічного проектування конкурентоспроможності української пшениці на зернових ринках повинна стати діяльність, спрямована на зниження торговельних обмежень у міжнародній торгівлі.

Результат множинного регресійного аналізу найбільшою мірою відображає рівняння регресії, що характеризує ступінь впливу кожного із визначених факторів на результат. У межах моделі конкурентоспроможності пшениці рівняння регресії набуло вигляду:

$$y_n = -49618 + 48406x_1 + 0,0146x_2 - 664,8x_3 - 0,0678x_4, \quad (1)$$

де y_n - математичне сподівання вартості експорту зерна пшениці Україною на ринки окремих країн; x_1 - індекс простоти торгівлі; x_2 - загальний обсяг імпорту пшениці країною-партнером, тис. тонн; x_3 - розмір середнього тарифу на імпорт пшениці з України, %; x_4 - вартість імпорту рису як товару-замінника, тис. дол. США.

Для перевірки статистичної значущості (адекватності) рівняння регресії використано F-статистику і оцінювання коефіцієнта детермінації R^2 (табл. 4). Згадані критерії дозволяють оцінити отриману модель щодо її повноти і коректності отриманих даних.

4. Перевірка кореляційно-регресійної моделі забезпечення конкурентоспроможності експорту пшениці на значущість

Показник	Трактування показника	Значення для пшениці
Коефіцієнт множинної кореляції (R)	Використовується для характеристики щільності зв'язку між результативною ознакою та сукупністю факторних ознак	0,66404
Коефіцієнт детермінації (R^2)	Характеризує на скільки відсотків сформована модель регресії пояснює варіацію значень результативної змінної	0,44095
Скоригований коефіцієнт детермінації ($R^2_{\text{скор.}}$)	Уточнює значення коефіцієнта детермінації за рахунок врахування кількості включених до моделі факторів	0,42011
F-критерій Фішера ($F_{\text{факт.}}$)	За умови перевищення $F_{\text{табл.}}$ означає статистичну значимість (адекватність) сформованої моделі в цілому	21,16454
$F_{\text{крит.}}$	Розрахункове значення F-критерію Фішера	3,69

Джерело: Розрахунки авторів.

Отже, підтверджується, що отримана в процесі дослідження модель статистично значуща ($F_{\text{факт.}} > F_{\text{крит.}}$). Крім того, вона з певною долею вірогідності пояснює 44,1 % варіацій значень результативної зміни. Наближеність значень скоригованого коефіцієнта

детермінації ($R^2_{\text{скор.}}$) до коефіцієнта детермінації (R^2) підтверджує високий рівень адекватності моделі та достатньої повноти, яку забезпечують включені до неї фактори.

Таким чином, на основі отриманих результатів кореляційно-регресійної моделі

можна стверджувати, що результати діяльності України на світових ринках пшениці з певною долею імовірності визначаються параметрами ринків, діяльністю конкурентів та умовами торгівлі. При цьому, параметри ринків (найбільшою мірою їх місткість) у межах періоду дослідження виступають головними чинниками росту конкурентоспро-

можності вітчизняної пшениці. Це зумовлює пріоритетність освоєння великих містких ринків і вимагає комплексних активних дій, що передбачають пошук вільних ніш на таких ринках, активну торговельну експансію та організацію стійких логістичних маршрутів експорту (рис.).

Концептуальна модель раціональних реакцій на об'єктивний вплив факторів, що формують конкурентоспроможність української пшениці на світових ринках

Джерело: Самостійна розробка авторів.

Основним стримуючим чинником росту конкурентоспроможності української пшениці є вплив товарів-замінників, зокрема рису. Відповідно до цього, існує доцільність розроблення комплексної стратегії конкурентної боротьби, яка б дозволяла зменшувати негативний вплив конкурентів і використовувати власні конкурентні переваги.

Виявлено вагомий негативний вплив тарифних обмежень імпорту на рівень конкурентоспроможності вітчизняної пшениці. Серед факторів, що зумовили таку ситуацію, варто виділити майже повну відсутність серед головних імпортерів української пшениці країн, з якими Україна має укладені двосторонні угоди щодо лібералізації торгівлі. Як наслідок, експорт пшениці стикається з різними торговельними бар'єрами і значно меншою мірою має можливість використовувати переваги безмитної торгівлі чи різних спеціальних преференційних режимів (квоти на безмитний імпорт товарів, низькі нетарифні обмеження тощо). У контексті зазначеного

можна стверджувати про доцільність проведення окремих досліджень щодо умов торгівлі між Україною та її імпортерами на предмет зниження торговельних бар'єрів.

На окрему увагу, з точки зору оцінки результатів моделі, заслуговує індекс простоти торгівлі. У загальному його суть полягає в порівнянні обсягів торгівлі із визначеним торговельним партнером та рештою світу. Високий рівень індексу свідчить про наявність стійких економічних та ділових відносин, низький - про їх відсутність. Тому позитивний вплив індексу простоти торгівлі на обсяги експорту української пшениці характеризує високий рівень використання наявних ділових каналів між партнерами.

Висновки. Факторний аналіз в економічній науці виступає вагомим інструментом, який сприяє чіткішому розумінню досліджуваних процесів та формуванню можливості щодо їх регулювання. У долідженні кореляційно-регресійний аналіз загалом підтвердив теоретичні припущення щодо впливу

значень параметрів ринку, конкурентних сил та умов міжнародної торгівлі на рівень конкурентоспроможності української пшениці. Відповідно до цього, основними пріоритетами подальшої діяльності у сфері забезпечення високого рівня конкурентоспроможності України на зернових ринках світу запропоновано такі заходи: активна експортна діяльність на великих динамічних ринках; розвиток транспортної і логістичної мережі експорту; використання існуючих та формування нових ділових зв'язків із краї-

нами-партнерами; лібералізація умов міжнародної торгівлі зерном. Серед головних факторів із негативним впливом на конкурентні позиції України на світовому ринку виділено конкурентний тиск, який вона відчуває як з боку лідерів ринку, так і від основного товару-замінника - рису. Зважаючи на це, запропоновано посилити використання цінових переваг українського зерна та здійснити диверсифікацію експорту з метою страхування можливих втрат від конкурентної боротьби.

Список бібліографічних посилань

1. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика : монография. Москва : Центр экономики и маркетинга, 1996. 208 с.
2. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізми реалізації : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 275 с.
3. Єгорова О. І. Порівняльна характеристика методів вибору багатфакторної лінійної регресійної моделі на прикладі дослідження залежності величини валового продукту від ряду факторних ознак. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2012. № 12(7). С. 29-35.
4. Колесник О. О. Кореляційно-регресійне моделювання розвитку ринку туристичних послуг в Україні. *Вісник ЖДТУ*. 2011. № 2 (56). С. 38-40.
5. Кончин В. Гравітаційна модель розвитку міжнародної торгівлі послугами України в контексті євроінтеграційних процесів. *Вісник ТАНГ*. 2005. № 1 (5). С. 107-116.
6. Кончин В. І., Ложачевська А. С. Зони вільної торгівлі та мультигравітаційна регіональна торговельна модель України: перспективи розвитку. *Стратегія розвитку України*. 2012. № 2. С. 85-106.
7. Линдер С. К. К вопросу о торговле и трансформации. Вехи экономической мысли. Москва : ТЕИС. 2006. Т. 6. С. 417-435.
8. Портер М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран / М. Портер ; пер. с англ. В. Д. Щетинина. Москва : Международные отношения, 1993. 896 с.
9. Руська Р. В. Економетрика: навч. посіб. Тернопіль : Тайп, 2012. 224 с.
10. International Trade Centre (United Nations Comtrade Database - International Trade Statistics). URL : <http://www.intracen.org/>.
11. Food and Agricultural organization of UN (FAO). Official site. URL : <http://www.fao.org/faostat/en/>.
12. Heckscher E. F. The Effect of Foreign Trade on Distribution of Income. *Blakiston Series of Republished Articles on Economics*. 1919. № 4. 386 p.
13. Ohlin B. Interregional and International Trade. Cambridge: Harvard University Press. 1933.
14. Poyhonen P. Tentative Model for the Volume of Trade between Countries. *Weltwirtschaftliches Archive*. 1963. Vol. 90. P. 91-113.
15. Ricardo D. The Principles of Political Economy and Taxation. London : J.M. Dent and Sons. 1948. 316 p.
16. Tinbergen J. Shaping the World Economy. New York: Twentieth Century Fund. 1962.
17. United Nation Conference on Trade and Development. Official site. URL : <http://unctadstat.unctad.org/EN/>.
18. United Nations Commodity. Trade Statistics Database (Comtrade). Official site. URL : <https://comtrade.un.org/>.
19. World bank. URL : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.

References

1. Azoev, G.L. (1996). *Konkurencija: analiz, strategija i praktika: monografija* [Competition: analysis, strategy and practice: monograph]. Moscow: Centr jekonomiki i marketinga [In Russian].
2. Antonjuk, L.L. (2004). *Mizhnarodna konkurentospromozhnist krain: teorii ta mekhanizmy realizatsii: monohrafiia* [International competitiveness in Ukraine: theory and mechanisms of realization: monograph]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
3. Yehorova, O.I. (2012). Porivnialna kharakterystyka metodiv vyboru bahatofaktornoj liniinoi rehresiinoj modeli na prykladi doslidzhennia zalezhnosti velychyny valovoho produktu vid riadu faktornykh oznak [Comparative characteristics of the methods of choosing a multifactor linear regression model based on the study of the dependence of the gross product on a number of factor characteristics]. *Zhurnal naukovykh prats "Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu"*, 12 (7), pp. 29-35 [In Ukrainian].
4. Kolesnyk, O.O. (2011). Korelyatsiino-rehresiine modeliuvannia rozvytku rynku turystychnykh posluh v Ukraini [Correlation-regression modeling of tourism services market development in Ukraine]. *Visnyk ZhDTU*, 2 (56), pp. 38-40 [In Ukrainian].
5. Konchyn, V. (2005). Hravitatsiina model rozvytku mizhnarodnoi torhivli posluhamy Ukrainy v konteksti yevrointehatsiinih protsesiv [Gravitational model of development of international trade in services of Ukraine in the context of European integration processes]. *Visnyk TANH*, 1 (5), pp. 107-116 [In Ukrainian].
6. Konchyn, V.I. & Lozhachevska, A.S (2012). Zony vilnoi torhivli ta multyhravitatsiina rehionalna torhovelna model Ukrainy: perspektyvy rozvytku [Free trade zones and the multivariate regional trade model of Ukraine: prospects for development]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy*, 2, pp. 85-106 [In Ukrainian].
7. Linder, S. (2006). *K voprosu o torgovle i transformacii. Veli jekonomicheskoy mysli* [On the issue of trade and transformation. Milestones in economic thought]. Moscow: TEIS [In Russian].
8. Porter, M. (1993). *Mezhdunarodnaja konkurencija: Konkurentnye preimushhestva stran* [International competition: country competitive advantages]. V.D. Shhetinina (Trans.). Moscow: Mezhdunardnye Otnoshenija [In Russian].
9. Ruska, R.V. (2012). *Ekonometryka: navchalnyi posibnyk* [Econometrics: textbook]. Ternopil: Taip [In Ukrainian].
10. United Nations Comtrade Database - International Trade Statistics. *International Trade Center*. Retrieved from: <http://www.intracen.org> [In English].
11. Food and Agricultural organization of the United Nations (FAO). Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en> [In English].
12. Heckscher, E.F. (1919). The effect of foreign trade on distribution of income. *Blakiston Series of Republished Articles on Economics*, 4 [In English].
13. Ohlin, B. (1933). *Interregional and international trade*. Cambridge: Harvard University Press [In English].
14. Poyhonen, P. (1963). Tentative model for the volume of trade between countries. *Weltwirtschaftliches Archive*, 90, pp. 91-113 [In English].

15. Ricardo, D. (1948). *The principles of political economy and taxation*. London: J.M. Dent and Sons [In English].
16. Tinbergen, J. (1962). *Shaping the world economy*. New York: Twentieth Century Fund [In English].
17. United Nation Conference on Trade and Development. Retrieved from: <http://unctadstat.unctad.org/EN> [In English].
18. United Nations Commodity Trade Statistics Database (Comtrade). Retrieved from: <https://comtrade.un.org> [In English].
19. World Bank. Retrieved from: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> [In English].

Holomsha N.Ye., Holomsha O.Ya. Correlation-regression modeling of competitiveness of ukrainian wheat on the world markets

The purpose of the article is to perform factor analysis of parameters that determine competitiveness of Ukrainian wheat in the world markets and to formulate a set of recommendations for the use of identified trends and patterns.

Research methods. In the research process the factor analysis method was used to identify parameters for ensuring competitiveness of Ukrainian wheat in the world markets. By means of the correlation-regression analysis, a list of the most important factors was formed and direction and strength of their influence on the competitiveness level of domestic wheat were determined.

Research results. Factor analysis methodology for identifying parameters of Ukrainian wheat competitiveness in the world markets was substantiated. On basis of the correlation-regression analysis, which combines methodological principles of competition theories and international trade, a list of the most important factors was formed, as well as direction and strength of their influence on the competitiveness level of domestic wheat were determined. Unlike existing models and concepts, this approach takes into account complex impact of competitive forces, market size, and trading conditions, which allows to achieve competitiveness of Ukrainian grain in the world markets.

Proposals on the reaction of market participants to objective conditions of foreign trade, namely market parameters, activity of competitors, terms of trade, were developed. It was substantiated an expediency of intensifying export efforts in the markets of large capacity, which import wheat from distant countries and can be characterized with a high degree of business cooperation with Ukraine.

Elements of scientific novelty. The method of factor analysis of Ukrainian wheat competitiveness was improved. According to the results, an objective list of favorable and restraining factors was determined, as well as basic reactions of market participants to their influence were substantiated.

Practical importance. The obtained model results and factor dependencies form a strong methodological basis for modeling and forecasting competitiveness parameters of Ukrainian grain in the world markets, and allow developing scenarios of domestic market actors' response to events and forces that accompany grain exports. Tabl.: 4. Figs.: 1. Refs.: 19.

Keywords: factor analysis; competitiveness; world wheat market; correlation-regression modeling; export; grain; foreign trade.

Holomsha Nataliia Yevhenivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of administrative management and international economic activity, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: golomsha25@gmail.com

Holomsha Olha Yaroslavivna - candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of administrative management and international economic activity, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: golomsha25@gmail.com

Голомша Н.Е., Голомша О.Я. Корреляционно-регрессионное моделирование конкурентоспособности украинской пшеницы на мировых рынках

Цель статьи - осуществить факторный анализ параметров, которые определяют конкурентоспособность украинской пшеницы на мировых рынках и сформировать комплекс рекомендаций по использованию выявленных тенденций и закономерностей.

Методика исследования. Использована методика факторного анализа для выявления параметров обеспечения конкурентоспособности украинской пшеницы на мировых рынках. С помощью корреляционно-регрессионного анализа сформирован перечень наиболее весомых факторов, определены направление и сила их влияния на уровень конкурентоспособности отечественной пшеницы.

Результаты исследования. Обоснована методика факторного анализа для выявления параметров обеспечения конкурентоспособности украинской пшеницы на мировых рынках. На основе корреляционно-регрессионного анализа, основанного на объединении методологических основ теорий конкуренции и международной торговли, сформирован перечень наиболее весомых факторов, определены направление и сила их влияния на уровень конкурентоспособности отечественной пшеницы. В отличие от существующих моделей и концепций, такой подход учитывает комплексное влияние конкурентных сил, масштабов рынка, условий торговли, что позволяет с высокой долей вероятности обеспечивать конкурентоспособность украинского зерна на мировых рынках.

Разработаны предложения по реакции участников рынка на объективные условия внешней торговли - параметры рынков, деятельность конкурентов, условия торговли. Обоснована целесообразность активизации экспортных усилий на рынках значительной емкости, которые импортируют пшеницу из отдаленных стран, а также характеризуются высокой степенью делового сотрудничества с Украиной.

Элементы научной новизны. Усовершенствована методика факторного анализа обеспечения конкурентоспособности украинской пшеницы, по результатам которого определен объективный перечень благоприятных и сдерживающих факторов, а также обоснованы основные реакции участников рынка на их воздействие.

Практическая значимость. Полученные результаты модели и факторные зависимости формируют весомую методическую основу для моделирования и прогнозирования параметров конкурентоспособности украинского зерна на мировых рынках, а также позволяют разрабатывать сценарии реагирования отечественных рыночных субъектов на события и силы, которые сопровождают зерновой экспорт. Табл.: 4. Илл.: 1. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: факторный анализ; конкурентоспособность; мировой рынок пшеницы; корреляционно-регрессионное моделирование; экспорт; зерно; внешняя торговля.

Голомша Наталья Евгеньевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры административного менеджмента и ВЭД, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 15)

E-mail: golomsha25@gmail.com

Голомша Ольга Ярославовна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры административного менеджмента и ВЭД, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 15)

E-mail: golomsha25@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

Фахове рецензування: 23.09.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Голомша Н. Є., Голомша О. Я. Кореляційно-регресійне моделювання конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 88 – 97.

* * *

Новини АПК

Відбулася презентація Урядового концепту державної політики щодо удосконалення прав громадян вільно розпоряджатися земельними ділянками

28 жовтня відбулася презентація Урядового концепту державної політики щодо удосконалення прав громадян вільно розпоряджатися своїм майном, зокрема, земельними ділянками, а також обговорення актуального стану справ щодо відкритості кадастрів та їхнього наповнення. Оскільки 37 млн га (89%) сільськогосподарських земель підпадають під дію заборони на відчуження земельних ділянок, серед яких понад 2/3 (27 млн га) - це пайові земельні ділянки, що стали приватною власністю 6,9 млн колишніх працівників колгоспів та їхніх спадкоємців, основною метою концепту є надання землевласникам права вільно розпоряджатися своєю приватною власністю.

У межах розгляду цих питань, з метою реформування земельних відносин і надання публічного доступу до інформації, представники Держгеокадастру на чолі із заступником Голови Олександром Краснолуцьким презентували звіт про стан формування, наповнення та функціонування Державного земельного кадастру.

Показовим є те, що процес відкриття даних все ще триває, наразі кадастр наповнений на 73%. Зокрема, у вересні-жовтні публічними стали низка нових шарів («Умовна бережна захисна смуга», «Незареєстровані землі», «Ліси», «Природно-заповідний фонд», «Геонадра»), а також рішення територіальних органів Держгеокадастру про розпорядження землями сільськогосподарського призначення державної власності та висновки про розгляд проєктів землеустрою щодо відведення земельних ділянок. Окрім інформації про земельні ділянки, Держгеокадастр продовжує оприлюднювати дані про межі адміністративно-територіальних одиниць (адміністративних кордонів), наразі понад 5 тис. населених пунктів внесено до Державного земельного кадастру, однак інформація активно оновлюється.

Також було представлено Національну інфраструктуру геопросторових даних (НІГД). Ця система поєднуватиме інформацію про різні об'єкти на єдиній картографічній основі, що надасть громадянам, органам місцевого самоврядування та органам державної влади доступ до якісних онлайн-сервісів. Нагадаємо, основними принципами НІГД є відкритість та доступність просторових даних і метаданих.

У межах розгляду концепції робоча група обговорила основні аспекти ґрунтової ініціативи, створення реєстру фермерів, проаналізувала проблеми низького рівня обізнаності громадян щодо їхніх прав на розпорядження земельними ділянками, а також неналежне нормативно-правове забезпечення повного і вільного розпорядження земельними ділянками.

Прес-офіс Інформаційно-аналітичного порталу АПК України

УДК 334.722:338.432

JEL Classification: Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910098>

О.В. АЛЕКСЕЄВА, аспірант*

Підприємництво: сутність та особливості розвитку в аграрній сфері

Мета статті - проаналізувати погляди вітчизняних і зарубіжних науковців на сутність понять «підприємництво» та «підприємець», визначивши особливості розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки.

Методика дослідження. Проведене дослідження ґрунтується на таких наукових методах: ретроспективного аналізу (еволюція становлення й розвитку понять «підприємець» і «підприємництво» у світовій та вітчизняній науці); еволюційний та історичний (для окреслення етапів розвитку теорії підприємництва); порівняльного аналізу (для визначення поняття «підприємець» залежно від функцій, які він виконує); синтезу (для представлення особливостей розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері); абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень та формулювання висновків).

Результати дослідження. Розглянуто сутність понять «підприємництво» та «підприємець», а також визначено особливості розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері. Встановлено, що підприємництво являє собою самостійну ініціативну діяльність, головним стимулом якої виступає прибуток. Охарактеризовано погляди науковців минулого і сучасності, які підкреслювали інноваційність як характерну рису підприємця. Розглянуто основи, на яких ґрунтується підприємницька діяльність.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо визначення сутності поняття «підприємництво». Визначено поняття «підприємець» залежно від функцій, які він виконує. Зображено етапи розвитку теорії підприємництва та ролі держави як регулятора підприємницького процесу.

Практична значущість. Окреслено особливості, що визначають підприємницьку діяльність в аграрному секторі. Наведено заходи, спрямовані на створення сприятливого інституціонального розвитку сільського підприємництва. Визначено необхідність розробки загальнодержавної програми розвитку аграрного підприємництва. Табл.: 1. Рис.: 3. Бібліогр.: 31.

Ключові слова: підприємництво; підприємець; теорії підприємництва; концепції підприємництва; аграрне підприємництво; інновації; інституціональний розвиток.

Алексеева Ольга Вікторівна - аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: olga_alieksieieva@ukr.net

Постановка проблеми. Активізація підприємницької діяльності забезпечує динамізм розвитку національної економіки та виведення її на ринковий шлях. Створення нових робочих місць і впровадження інновацій, розвиток нових ринків та видів бізнесу, зростання податкових надходжень і грошових доходів населення у більшості країн світу відбуваються саме завдяки підприємницькій діяльності. Підприємництво є одним з основних факторів формування і розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки, будучи основою розвитку як окремих секторів економіки, так і держави загалом.

Для належного аналізу процесу функціонування чи розвитку суб'єктів економіки, а також закономірностей їх взаємодії в економічних відносинах важливе розуміння сутності та особливостей розвитку обраних об'єктів у конкретній сфері. Однак на сьогодні єдиноприйнятне визначення поняття «підприємництво» відсутнє, хоча питання згаданого виду діяльності завжди перебували у центрі уваги науковців. Саме тому вважаємо обрану проблематику актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підприємництво як економічне явище постійно перебуває у центрі уваги теоретиків і практиків. Значна увага до визначення суті і значення підприємництва в ролі явища, процесу, взаємодії суб'єктів задля задоволення соціально-економічних потреб людини приділена у працях Л. Васильєвої

* Науковий керівник - О.Г. Шпикуляк, доктор економічних наук, професор.
© О.В. Алексеева, 2019

[4], П. Друкера [6], Г. Захарчина, Р. Кантільйона [28], Ф. Кене [8], Р. Коуза [10], Ю. Лупенка [22, 26, 27], Ю. Лопатинського [12], П. Макаренка [15], М. Маліка [16], Й. Петровича, Д. Рікардо [21], А. Сміта [25], А. Терехуха [20], О. Шпикуляка [30], Й. Шумпетера [31] та інших представників економічної думки минулого і сучасності. Незважаючи на ряд досліджень зарубіжних і вітчизняних учених у сфері розвитку підприємництва, вважаємо недостатньо повно розглянутими питання щодо сутності, особливостей розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері та її вплив на розвиток сільських територій.

Мета статті - проаналізувати погляди вітчизняних і зарубіжних науковців на сутність понять «підприємництво» та «підприємець», визначивши особливості розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки.

Виклад основних результатів дослідження. У процесі визначення сутності поняття «підприємництво» варто зауважити, що у більшості літературних джерел цей термін трактується як ініціативна, самостійна діяльність фізичних і юридичних осіб, спрямована на одержання прибутку чи доходу та характеризується інноваційністю.

Важливим є те, що термін «підприємець» (фр. *entrepreneur*) з'явився у Всесвітньому словнику комерції, виданому в Парижі в 1923 р., де вказувалося, що підприємець - це особа, яка бере на себе зобов'язання з виробництва або будівництва об'єкта. З цього визначення можна зробити висновок, що підприємницька діяльність у процесі свого розвитку трактувалася по-різному залежно від особливостей економічного розвитку конкретної історичної епохи. Підприємництво виникло на певному етапі розвитку суспільства і пов'язано з якимось типом економічної системи [1].

Так, розуміння підприємництва і підприємця як посередника панувало ще в середні віки і вживалось у подвійному значенні:

- як організатор масових видовищ;
- як керівник певного виробничо-будівельного проекту.

В Європі у XVI-XVII ст. цей термін пов'язували з державним підрядом у сфері військових замовлень або будівництві фортифікаційних споруд. Відповідно до історичного розвитку підприємництва слід зазначити, що вагомий внесок у дослідження фено-

мену підприємництва протягом XVIII - XIX ст. здійснили відомі західні економісти А. Сміт, Ж. Б. Сей, А. Маршалл, Й. Шумпетер та ін.

У науковому вжитку термін «підприємець» започаткував Р. Кантільйон, а підприємництво визначив як функцію особливо-го роду, для якої характерний ризик. Необхідність теоретичного осмислення цього, як зазначають Й. Петрович, Г. Захарчин та А. Терехуха, була викликана потребою у чіткому розмежуванні бізнесу та інших видів праці [20].

Адам Сміт, перебуваючи під значним впливом Річарда Кантільйона, багато уваги приділяв роботодавцям, майстрам, купцям і підприємцям. Хоча йому була притаманна схильність до переоцінки значення праці й недооцінки бізнесу, в межах якого вона здійснювалася.

Як зазначає З. Варналії, підприємець, на переконання А. Сміта, це власник, який іде на економічний ризик заради реалізації певної комерційної ідеї та отримання прибутку. Підприємець планує, організовує виробництво та розпоряджається його результатами [3].

У XVIII ст. подальше осмислення поняття підприємництва здійснював французький економіст Жан Батіст Сей, який визначав підприємця як людину, яка організовує інших людей у рамках виробничої одиниці та знаходиться у центрі процесу виробництва і теорії розподілу. Ж. Б. Сей вважав, що підприємець - це економічний агент, який комбінує фактори виробництва (землю, капітал та працю). Альфред Маршалл ототожнював підприємництво з менеджментом. У фундаментальній праці «Принципи економіки» (1890 р.) він особливо наголосив на інноваційному моменті, а саме: на активній ролі самого підприємця у застосуванні нових машин і технологічних процесів [13].

Вважаємо, що інновації мають важливе значення у процесі не лише започаткування, а й здійснення підприємницької діяльності, оскільки це може привести до більш високих цінних ланцюжків продуктивності та технологічних змін, що у свою чергу стає підґрунтям більш широкого діапазону і вищої якості товарів і послуг.

Апогеєм у розробці теорії підприємництва стали праці австро-американського економіста й соціолога Йозефа Шумпетера, який теж підкреслив інноваційність як характерну рису підприємця. Він вказав на наявність у діяльності підприємця динамічної неви-

значеності і ризиків в економіці. Й. Шумпетер визнавав людину підприємцем до тих пір, поки він вводить інновацію. Людина, на його думку, втрачає статус підприємця в міру відхилення від своїх початкових функцій як тільки бізнес налагоджується і перетворюється в безперебійний, одноманітний, рутинний процес. Й. Шумпетер запропонував теорію «ефективної конкуренції» і динамічну концепцію економічних циклів, де їх послідовність розглядається як неминуча закономірність економічного зростання, а підприємництво - як специфічна функція, що реалізує нові комбінації природних, трудових, інтелектуальних та матеріально-технічних ресурсів. Її відсутність або недостатня реалізація загрожують суспільству деградацією.

За Й. Шумпетером, бути підприємцем - це «означає, робити не те, що роблять інші, й робити не так, як роблять інші» [31]. Це цілком актуально і в теперішніх умовах, оскільки неможливо здійснювати конкурентоспроможне виробництво без сучасних та креативних ідей. Вчений підкреслював, що інновація є дітищем підприємництва, а підприємець - творцем інновацій [31].

Реагуючи на потенційні нові ринки і шукаючи можливості для створення нових підприємств, продуктів і послуг, підприємці стимулюють інновації. З огляду на це підприємництво можна розглядати як частину процесу переходу країн, які розвиваються, від економіки, що керується факторами, заснованої на природних ресурсах і некваліфікованій праці, на інноваційні економіки, які конкурують, надаючи нові унікальні продукти та послуги.

Підприємництво - це здійснення сміливих, важливих і складних проектів; це готовність взяти на себе ризик, пов'язаний з реалізацією нових ідей. Саме підприємництво, яке асоціюється з поняттями «динамізм», «ініціатива», «сміливість», перетворює в реальність нові цікаві ідеї [14]. Не менш цікава точка зору В. Сизоненка про сутність і поняття підприємництва, під яким він розуміє розвиток інновативної ідеї в процесі самоорганізації та саморозвитку підприємства у взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем його функціонування [24].

Учені М. Й. Малік та О. Г. Шпикуляк визначають підприємництво як самостійну ініціативну діяльність, спрямовану на одержання прибутку. Соціально-економічне значення

підприємницької діяльності базується на необхідності всебічного задоволення потреб суспільства [17]. Враховуючи наведене визначення, науковці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» трактують підприємництво як сукупність економічних, історичних, соціальних та юридичних відносин, особливий метод господарської діяльності, що визначається підприємницьким середовищем, особистістю підприємця, стилем і типом його мислення та поведінки, історичними і психологічними аспектами [19]. Універсальність визначення поняття пояснюється тим, що підприємництво розглядається як ключовий фактор поліпшення економічного зростання у країнах, що розвиваються, та як важливий спосіб боротьби з проблемами, пов'язаними з бідністю.

Погоджуємося і з тим, що прибуток виступає головним стимулом підприємницької діяльності. Причому не лише символом успіху, а й матеріальною основою збільшення капіталу, розширення підприємницької діяльності. Разом із тим не менш важливими залишаються можливість самоствердження особистості та реалізація власних здібностей в одній із найскладніших сфер людської діяльності [18]. Таку ж думку простежуємо у працях А. В. Бусигіна, який визначає підприємництво як мистецтво ведення ділової активності та розумовий процес, який реалізується у формі ділового проектування. У професійному значенні, вважає дослідник, підприємництво потрібно розглядати як уміння організувати власний бізнес і достатньо успішно здійснювати функції, пов'язані з веденням власної справи [2].

Як організацію і здійснення сміливих, важливих і важких проектів визначають «підприємництво» й американські вчені, які разом з цим пов'язують підприємницьку діяльність із ризиком та веденням її під власну відповідальність. Натомість науковці західних країн вбачають в основі підприємництва особливий, новаторський, антибюрократичний стиль господарювання, що характеризується постійним пошуком нових можливостей, орієнтацією на інновації. При цьому важливе уміння привертати й використовувати для вирішення поставленої задачі ресурси з найрізноманітніших джерел [11].

Зважаючи на наведене вище, можна стверджувати, що підприємницька діяльність включає виробничу, комерційну, торговельну, закупівельну, посередницьку, інвестиційну, консультаційну, фінансову дія-

льності та надання послуг. Крім цього, важливо виокремити основи, на яких базується підприємницька діяльність. Як зазначає

С. В. Мочерний [18], підприємництво ґрунтується на базовій, організаційній і творчій засадах (рис. 1).

Рис. 1. Основи підприємницької діяльності за С. В. Мочерним

Джерело: Розроблено автором на основі [18].

Враховуючи історично сформоване еволюціонування категорії «підприємництво», а також його сучасне трактування, вважаємо за доцільне розглянути концепції підприємництва, які є способами пізнання та сукупностями ідей, положень про сутність підприємництва й підприємницької функції, а також їх змін у процесі еволюції економічної системи капіталізму [7; с. 19]. Учені виділяють чотири хвилі наукового осмислення феномену підприємництва залежно від розвитку практики підприємницької діяльності в конкретних історичних умовах (рис. 2):

1. Первинного накопичення капіталу та визначення ризику як основної функціональної характеристики підприємництва.

2. Виокремлення ідеї інновації та активності як його головної риси (основоположник - Й. Шумпетер).

3. Ведення діяльності в умовах принципової нестачі необхідної інформації. Зосередження уваги на особистих якостях підприємця, який є не «балансувальником» ринків, а їх перетворювачем і творцем; та особливій ролі підприємництва як регулюючої основи в економічній системі, що врівноважується.

4. Етап перенесення акценту на управлінський аспект. Функція підприємництва набуває свого трактування в межах інституційної економічної теорії. Підприємець стає суб'єктом, який здійснює вибір між контрактними відносинами вільного ринку і організацією фірми з метою заощадження трансакційних витрат.

Рис. 2. Етапи розвитку теорії підприємництва

Джерело: Розроблено на основі досліджень і методологічних узагальнень автора.

Варто зауважити, що перші дві хвили за-
сновані на монофункціональній моделі, тоді
як третя і четверта є поліфункціональними.
Разом із тим «четверта хвиля» пов'язана та-
кож з переходом на міждисциплінарний рі-
вень аналізу проблем підприємництва.

Повертаючись до розкриття історичних
аспектів розвитку підприємництва, варто
зазначити, що упродовж останніх століть в
економічній думці активно розроблялася
його теорія. Головним напрямом економіч-
ної теорії і практики в XV-XVII ст. був мерка-
нтилізм, із розвитком якого усе більше ста-
ла цікавити особа промисловця. Ідеолог і
практик французького меркантилізму
Ж. Б. Кольбер вважав, що функції промис-
ловця полягають у збільшенні вкладень у
власні підприємства, застосуванні нових те-
хнічних прийомів і засобів, у забезпеченні
зниження цін, розширенні ринків збуту, збі-

льшенні виробництва і поліпшенні якості
продукції [4].

Таким чином, вважаємо, що підприємни-
цтво тісно пов'язано із поняттям «підпри-
ємець», оскільки його сутність розглядають
не лише як вид економічної діяльності, а й
особливих, притаманних лише певним осо-
бам-підприємцям особистісних характерис-
тик, які й перетворюють їх діяльність на
підприємницьку [23, с. 59].

Підприємець виступає основним господа-
руючим суб'єктом, який, завдяки наявності
певної сукупності рис, втілює у практику
функції підприємництва і за свою працю
отримує підприємницький дохід, мінімум -
прийнятний прибуток [7, с. 722]. Залежно
від функцій, що він виконує, можна виокре-
мити визначення поняття «підприємець»,
базуючись на думках представників еконо-
мічних шкіл і теорій (табл.).

Визначення поняття «підприємець» залежно від функцій, що він виконує

Представники економічних шкіл та теорій	Функція підприємця
Р. Кантільйон, Дж. Тюнен, Д. де Тресі, Г. Мангольт, Ф. Найт	Несення тягаря можливого ризику, невизначеності та відповідальності в процесі діяльності
Ф. Кене, Є. Тюрго, А. Сміт, Д. Рікардо	Власник капіталу (фінансист, творець)
В. Рошер, Б. Гільдебрант	Управління капіталом і зайнятість продуктивною працею
Ж.-Б. Сей, Дж. С. Мілль	Організатор виробництва (не обов'язково власник)
Представники маржиналізму: Ф. Візер, Л. Вальрас, К. Менгер. Представники неокласичного напрямку: А. Маршалл, Ф. Хаск та ін.	Менеджер
Л. Мізес, Ф. Хаск, Й. Шумпетер, П. Друкер, Ф. Тоссиг, Г. Шмолер	Пошук можливостей та ініціативність, ліберальний характер підприємництва, готовність до ризику, відповідальність, орієнтація на ефективність та якість, створення нових ринкових можливостей, цілеспрямова- ність, прагнення до поінформованості
Р. Коуз, О. Уільямсон	Вибір між контрактними відносинами вільного ринку і організацією фірми з метою економії трансакційних витрат

Джерело: Розроблено на основі досліджень і методологічних узагальнень автора.

Опрацювання наукової літератури, публі-
кацій з досліджуваної проблеми дають підс-
тави стверджувати, що підприємництво - це
самостійна, ініціативна, на власний ризик та
відповідальність господарська діяльність,
яка побудована на інноваційній основі,
спрямована на одержання прибутку та необ-
хідність всебічного задоволення потреб су-
спільства. При цьому головним є наявність
особливого типу підприємця із новаторсь-
кими здібностями, який здатен до самореа-
лізації та саморозвитку впродовж життя. На
думку автора, вищенаведене визначення

найбільш повно окреслює економічно-
суспільну сутність підприємництва та його
основного суб'єкта - підприємця.

Підприємництво в аграрній сфері - скла-
дне та багатогранне явище, яке набуває різ-
них форм, що дозволяє організовувати під-
приємницьку діяльність конкретною особою
на конкретній території таким чином, щоб
якнайповніше використовувати ресурсну ба-
зу та отримувати максимальну вигоду. З ро-
звитком аграрного підприємництва держава
пов'язує проведення структурних змін на
селі, забезпечення впровадження реформ в

економіці та вирішення соціальних проблем українського села.

Досліджуючи аграрне підприємництво, варто виділити особливості, які відрізняють цей вид підприємницької діяльності від інших сфер, а саме: сезонність виробництва, вплив природних чинників, особливості відтворення і використання робочої сили, особливості виробничої структури, попит на сільськогосподарську продукцію та забезпечення продуктами харчування, обмеженість землі та залежність виробництва від неї, особливості бухгалтерського обліку.

Формування підприємництва на сільських територіях свідчить про наявність суттєвих перешкод. Як зазначає Б. І. Ковалюк, реформи, що здійснюються, не завжди відповідають рівню розвитку підприємництва; відбувається надмірне збільшення невизначеності підприємницької діяльності за рахунок домінування умов трансформаційних процесів в економіці; обмеження свободи підприємницької діяльності внаслідок недосконалості інституційного середовища підприємництва [9]. Тому підприємництво на селі потребує стабільної підтримки та розробки ефективних стратегій його розвитку.

Для створення сприятливого інституційного розвитку сільського підприємництва

ва необхідно провести першочергові заходи, спрямовані на [29]:

1. Завершення інституціоналізації приватної власності в частині формування інституційних норм капіталізації землі.

2. Удосконалення цінового механізму щодо забезпечення справедливого перерозподілу доходів між учасниками продуктового ланцюга.

3. Забезпечення функціональності ринкової інфраструктури й подолання асиметрії у поширенні інформації на виробників сільськогосподарської продукції.

4. Підвищення соціальних стандартів сільського розвитку і формування соціального капіталу.

Звідси можна сподіватися, що проведені заходи дадуть можливість активізувати підприємницьку, інноваційну та організаційну діяльність сільського населення України.

Вважаємо за необхідне зазначити і роль держави у контексті регулювання процесу підприємництва, яку, залежно від конкретної ситуації, можна розглядати як прискорювача підприємницького процесу та його стороннього спостерігача, так і стримувача розвитку підприємництва (рис. 3) [5].

Рис. 3. Роль держави як регулятора підприємницького процесу

Джерело: Розроблено автором на основі [5].

Залишаючись провідною сферою підприємницької діяльності на селі, аграрне підприємство повинно розширювати свій позитивний вплив на сільський розвиток як потенційно зростаюча галузь, вагома складова його економічних і фінансових дже-

рел. З цією метою актуальною залишається розробка й реалізація загальнодержавної програми розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки [10]. Однаково важливим, вважаємо, необхідність розробки програм навчання підприємців та започатку-

вання шкіл з управління підприємництвом, які могли б стати платформою як для започаткування власної справи, так і для майбутнього обміну досвідом між суб'єктами підприємницької діяльності.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Підприємницька діяльність в аграрному секторі економіки спрямована на створення умов для забезпечення розвитку економіки, реалізації прав і свобод громадян, узгодження інтересів груп у суспільстві та забезпечення соціального розвитку сільських територій.

2. Основна більшість науковців визначає підприємництво як самостійну ініціативну діяльність, спрямовану на отримання прибутку. У західних країнах підприємництво являє собою стиль господарювання, в основу якого покладено пошук нових можливостей, інноваційність діяльності та уміння залучати і використовувати різноманітні

джерела ресурсів для вирішення поставлених завдань.

3. Прибуток виступає головним стимулом підприємницької діяльності, яка ґрунтується на базовій, організаційній та творчій основах. Найбільш повно економічно-суспільна сутність підприємництва характеризується наявністю підприємця-новатора та побудовою його діяльності на інноваційній основі.

4. Підприємництво на сільських територіях характеризується наявністю суттєвих перешкод, які гальмують його розвиток. Для вирішення назрілих проблем надзвичайно важливо створити сприятливе інституціональне середовище, яке дозволить активізувати процес аграрного підприємництва. Разом із тим вважаємо за доцільне залучити державу в ролі прискорювача процесу розвитку підприємницької діяльності, особливо в аграрній сфері.

Список бібліографічних посилань

1. Блинов А. О., Шапкин И. Н. Малое предпринимательство: теория и практика. Москва : Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2003. 356 с.
2. Бусыгин А. В. Предпринимательство. Основной курс : учебник для вузов. Москва : ИНФРА-М, 1998. 608 с.
3. Варналій З. С., Сизоненко В. О. Основы підприємницької діяльності : підручник для учнів 10-11 кл. Київ : Знання України, 2004. 404 с.
4. Васильєва Л. М. Поняття і сутність підприємництва. Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. 2010. № 1. С. 175-178.
5. Герчикова И. Н. Регулирование предпринимательской деятельности: государственное и межфирменное : учеб. пособие. Москва : Консалтбанк, 2002. 704 с.
6. Друкер П. Ф. Бизнес и инновации / пер. с англ. Москва : Вильямс, 2007. 432 с.
7. Економічна енциклопедія : у 3 т. / відп. ред. С. В. Мочерний. Київ : Академія, 2001. Т. 2. 848 с.
8. Кенз Ф., Тюрго А. Р. Ж., Дюпон П. С. де Немур. Физиократы. Избранные экономические произведения. Москва : Эксмо, 2008. 1200 с.
9. Ковалюк Б. І. Проблеми розвитку сільського підприємництва в Україні. Економіка АПК. 2010. № 2. С. 130-134.
10. Коуз Р. Фирма, рынок и право / пер. с англ. Москва : Новое издательство, 2007. 224 с.
11. Лапуста М. Г. Предпринимательство : учебное пособие. Москва : ИНФРА, 2002. 224 с.
12. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади : монографія. Чернівці : Рута, 2006. 344 с.
13. Мадзігон В. Історичний розвиток підприємництва та основні функції підприємництва. Молодь і ринок. 2012. № 2 (85). 2012. С. 46-52.
14. Мадзігон В. В., Вачевський М. В. Основы підприємництва та підготовка підприємців у системі економічної освіти : навч. посіб. для учнів 10-11 класів і студентів вищих навальних закладів / за наук. ред. М. Вачевського. Київ : Педагогічна думка, 2011. 312 с.
15. Макаренко П. М. Моделі аграрної економіки. Київ : ННЦ ІАЕ, 2005. 682 с.
16. Малік М. Й. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України. Економіка АПК. 2015. № 8. С. 5-14.

References

1. Blinov, A.O. (2003). *Maloe predprinimatelstvo: teoriya i praktika [Small business: theory and practice]*. Moscow: Dashkov i K [In Russian].
2. Busygin, A.V. (1998). *Predprinimatelstvo [Entrepreneurship]*. Moscow: INFRA-M [In Russian].
3. Varnalii, Z.S. & Syzonenko, V.O. (2004). *Osnovy pidpriemnytskoi diialnosti [Fundamentals of business activity]*. Kyiv: Znannia Ukrainy [In Ukrainian].
4. Vasilieva, L.M. (2010). Poniattia i sutnist pidpriemnytstva [The concept and essence of entrepreneurship]. *V isnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu*, 1, pp. 175-178 [In Ukrainian].
5. Gerchikova, I.N. (2002). *Regulirovanie predprinimatelskoj dejatel'nosti: gosudarstvennoe i mezhhfirmennoe [Regulation of entrepreneurial activity: state and inter-firm]*. Moscow: Konsaltbankir [In Russian].
6. Druker, P.F. (2007). *Biznes i innovacii [Business and innovation]*. (Trans.). Moscow: Viljams [In Russian].
7. Mochernyi, S.V. (Ed.). (2001). *Ekonomichna entsyklopediia: u 3 t. [Economic encyclopedia: 3 volumes]*. Kyiv: Akademiia [In Ukrainian].
8. Kenje, F., Tjurgo, A.R.Zh., & Djupon de Nemur, P.S. (2008). *Fiziokraty. Izbrannye jekonomicheskie proizvedeniya [Physiocrats. Selected economic works]*. Moscow: Jeksmo [In Russian].
9. Kovaliuk, B.I. (2010). Problemy rozvytku sil'skoho pidpriemnytstva v Ukraini [Problems of development of rural entrepreneurship in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 130-134 [In Ukrainian].
10. Kouz, R. (2007). *Firma, rynok i pravo [Firm, market and law]*. (Trans.). Moscow: Novoe izdatelstvo [In Russian].
11. Lapusta, M.G. (2002). *Predprinimatelstvo [Entrepreneurship]*. Moscow: INFRA [In Russian].
12. Lopatynskiy, Yu.M. (2006). *Transformatsiia ahrarnoho sektora: instytutsionalni zasady [Agrarian sector transformation: institutional framework]*. Chernivtsi: Ruta [In Ukrainian].
13. Madzhon, V. (2012). Istorychnyi rovytok pidpriemnytstva ta osnovni funktsii pidpriemnytstva [Historical development of entrepreneurship and basic functions of entrepreneurship]. *Molod i rynek*, 2 (85), pp. 46-52 [In Ukrainian].
14. Madzhon, V.V. & Vachevskiy, M.V. (2011). *Osnovy pidpriemnytstva ta pidhotovka pidpriemstiv u systemi ekonomichnoi osvity [Fundamentals of entrepreneurship and entrepreneurship training in the economic education system]*. Vachevskiy M.V. (Ed.). Kyiv: Pedahohichna dumka [In Ukrainian].

17. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2006. № 4. С. 3-10.
18. Мочерний С. В. Основи економічної теорії : підручник. Тернопіль: АТ «ТАРНЕКС», 1993. 686 с.
19. Основи аграрного підприємництва: наукове видання / П. Т. Саблук та ін. ; за ред. М. Й. Маліка. Київ, 2000. 582 с.
20. Петрович Й. М., Захарчин Г. М., Теребук А. А. Організація підприємництва в Україні : навч. посіб. Львів : Оскар, 2000. 320 с.
21. Рикардо Давид. Начала политической экономии и налогового обложения / пер. с англ. ; предисл. П. Ключкина. Москва : Эксмо, 2016. 1040 с. (Великие экономисты).
22. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
23. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
24. Сизоненко В. Теорія підприємництва: здобутки і проблеми дослідження. *Економіка України*. 2002. № 9. С. 45-51.
25. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. П. Ключкина. Москва : Эксмо, 2016. 1056 с. (Великие экономисты).
26. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, В. М. Заяць та ін.] ; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 50 с.
27. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
28. Струве П. Б., Кантільон Ричард. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : [в 86 т]. Санкт-Петербург, 1890-1907 (82 т. и 4 доп.).
29. Шпикуляк О. Г. Інституціональне забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку: аналітична оцінка. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 150-157.
30. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73-82.
31. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). Москва : Прогресс, 1982. 199 с.
15. Makarenko, P.M. (2005). *Modeli aharnoi ekonomiky [Models of agrarian economy]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
16. Malik, M.Y. (2015). *Perspektyvy rozvytku pidpriemnytskoi diialnosti na silskykh terytoriakh Ukrainy [Prospects for the development of entrepreneurship in rural Ukraine]*. *Ekonomika APK*, 8, pp. 5-14 [In Ukrainian].
17. Malik, M.Y. & Shpykuliak, O.H. (2006). *Rozvytok pidpriemnytsva v aharnomu sektori ekonomiky [Entrepreneurship development in the agricultural sector of economy]*. *Ekonomika APK*, 4, pp. 3-10 [In Ukrainian].
18. Mochernyi, S.V. (1993). *Osnovy ekonomichnoi teorii [Foundations of economic theory]*. Ternopil: TARNEKS [In Ukrainian].
19. Sabluk, P.T. et al. (2000). *Osnovy aharnoho pidpriemnytsva [Fundamentals of agrarian entrepreneurship]*. Malik M.Y. (Ed.). Kyiv [In Ukrainian].
20. Petrovych, Y.M., Zakharchyn, H.M., & Terebukh, A.A. (2000). *Orhanizatsiia pidpriemnytsva v Ukraini [Organization of entrepreneurship in Ukraine]*. Lviv: Oskar [In Ukrainian].
21. Rikardo, D. (2016). *Nachala politicheskoy jekonomii i nalogovogo oblozhenija [Beginning of political and tax taxation]*. Kljukina P. (Trans.). Moscow: Jeksmo [In Russian].
22. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). *Rozvytok malykh aharnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist [Development of small agrarian enterprises in a market institutional environment: indicators and effectiveness]*. Shpykuliak O.H. (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
23. Lupenko, Yu.O., et al. (2016). *Rozvytok pidpriemnytsva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt [Development of Entrepreneurship and Cooperation: Institutional Aspect]*. Kyiv [In Ukrainian].
24. Syzonenko, V. (2002). *Teoriia pidpriemnytsva: zdobutky i problemy doslidzhennia [The theory of entrepreneurship: achievements and problems of research]*. *Ekonomika Ukrainy*, 9, pp. 45-51 [In Ukrainian].
25. Smit, A. (2016). *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [Study on the nature and causes of wealth of people]*. Kljukina P. (Trans.). Moscow: Jeksmo [In Russian].
26. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M., et al. (2013). *Stratehichni napriamy rozvytku pidpriemnytsva i kooperatsii v silskomu hospodarstvi na period do 2020 roku [Strategic directions of development of entrepreneurship and cooperation in agriculture till 2020]*. Malik M.Y. (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
27. Lupenko, Yu.O. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.) (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
28. Struve, P.B. & Kantilon, R. (1890-1907). *Jenciklopedicheskij slovar Brokgauza i Efrona: v 86 t. (82 t. i 4 dop.) [Encyclopaedic dictionary of Brockhaus and Efron: 86 volumes (82 volumes and 4 add.)]*. Sankt-Peterburg [In Russian].
29. Shpykuliak, O.H. (2010). *Instytutsionalne zabezpechennia rozvytku ta rehuliuвання aharnoho rynku: analitichna otsinka [Institutional support of development and regulation of the agrarian market: analytical evaluation]*. *Ekonomika APK*, 4, pp. 150-157 [In Ukrainian].
30. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Y. (2019). *Instytutsionalnyi analiz rozvytku pidpriemnytsva v aharnomu sektori ekonomiky: metodychnyi aspekt [Institutional analysis of entrepreneurship development in agrarian sector of economy: methodical aspect]*. *Ekonomika APK*, 6, pp. 73-82 [In Ukrainian].
31. Shumpeter, J. (1982). *Teoriia jekonomicheskogo razvitiia (issledovanie predprinimatel'skoj pribyli, kapitala, kredita, procenta i cikla konjunktury) [Theory of economic development (study of entrepreneurial profit, capital, credit, interest and the business cycle)]*. Moscow: Progress [In Russian].

Aliksieieva O.V. Entrepreneurship: an essence and development features in the agrarian sector

The purpose of the article is to analyse the views of domestic and foreign scientists on an essence of concepts of "entrepreneurship" and "entrepreneur" defining features of the development of entrepreneurial activity in the agrarian sector of economy.

Research methods. The research is based on the following scientific methods: retrospective analysis (evolution of the formation and development of concepts of "entrepreneur" and "entrepreneurship" in the world and domestic science); evolutionary and historical (to outline the stages of development of entrepreneurship theory); comparative analysis (to define the concept of "entrepreneur" depending on functions performed by him); synthesis (to represent features of the development of entrepreneurial activity in the agricultural sector); abstract-logical (for theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. Essence of the concepts of “entrepreneurship” and “entrepreneur” was examined as well as features for the development of entrepreneurial activity in the agrarian sector. It was established that entrepreneurship is an independent initiative activity, the main incentive of which is profit making. The views of scholars of the past and present who emphasized innovativeness as a characteristic feature of the entrepreneur were characterized. The article considers the basics of entrepreneurial activity.

Elements of scientific novelty. Theoretical provisions concerning definition of the essence of the concept of “entrepreneurship” were further developed. The concept of “entrepreneur” has been defined depending on functions performed by him. Stages of the development of the theory of entrepreneurship and role of the state as a regulator of the entrepreneurial process were presented.

Practical significance. Features defining entrepreneurial activity in the agrarian sector were outlined. Measures aimed to provide favourable institutional development of rural entrepreneurship were highlighted. Necessity of development of the national program on the development of agrarian enterprises was determined. Tabl.: 1. Figs.: 3. Refs.: 31.

Keywords: entrepreneurship; entrepreneur; entrepreneurship theory; concepts of entrepreneurship; agrarian entrepreneurship; innovations; institutional development.

Alieksieieva Olha Viktorivna - postgraduate student of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: olga_alieksieieva@ukr.net

Алексеева О.В. Предпринимательство: сущность и особенности развития в аграрной сфере

Цель статьи - проанализировать взгляды отечественных и зарубежных ученых на сущность понятия «предпринимательство» и «предприниматель», определив особенности развития предпринимательской деятельности в аграрной сфере экономики.

Методика исследования. Проведенное исследование основывается на таких научных методах: ретроспективного анализа (эволюция становления и развития понятий «предприниматель» и «предпринимательство» в мировой и отечественной науке); эволюционный и исторический (для определения этапов развития теории предпринимательства); сравнительного анализа (для определения понятия «предприниматель» в зависимости от функций, которые он выполняет); синтеза (для представления особенностей развития предпринимательской деятельности в аграрной сфере); абстрактно-логический (для теоретических обобщений и формулирования выводов).

Результаты исследования. Исследована сущность понятий «предпринимательство» и «предприниматель», а также определены особенности развития предпринимательской деятельности в аграрной сфере. Установлено, что предпринимательство является самостоятельной инициативной деятельностью, главным стимулом которой выступает прибыль. Охарактеризованы взгляды ученых прошлого и современности, которые подчеркивали инновационность как характерную черту предпринимателя. Рассмотрены основы, на которых основывается предпринимательская деятельность.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по определению сущности понятия «предпринимательство». Определено понятие «предприниматель» в зависимости от функций, которые он выполняет. Изображены этапы развития теории предпринимательства и роли государства как регулятора предпринимательского процесса.

Практическая значимость. Выделены особенности, определяющие предпринимательскую деятельность в аграрном секторе. Приведены меры, направленные на создание благоприятного институционального развития сельского предпринимательства. Определена необходимость разработки общегосударственной программы развития аграрного предпринимательства. Табл.: 1. Илл.: 3. Библиогр.: 31.

Ключевые слова: предпринимательство; предприниматель; теории предпринимательства; концепции предпринимательства; аграрное предпринимательство; инновации; институциональное развитие.

Алексеева Ольга Викторовна - аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: olga_alieksieieva@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 18.09.2019 р.

Фахове рецензування: 20.09.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Алексеева О. В. Підприємництво: сутність та особливості розвитку в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 98 – 106.

* * *